

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.

Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als maker: S.D. Post / Theologische Universiteit Apeldoorn

PASTOR, POLARISATIE EN PREVENTIE

Een op theological action research gebaseerd onderzoek naar de mogelijkheden die een pastor heeft om conflicten te voorkomen bij groeiende polarisatie in een christelijke gemeente

Steef Post

Masterthesis TUA – 2023

PASTOR, POLARISATIE EN PREVENTIE

Een op theological action research gebaseerd onderzoek naar de mogelijkheden die een pastor heeft om conflicten te voorkomen bij groeiende polarisatie in een christelijke gemeente.

Steef Post

Masterthesis - augustus 2023
Begeleid door Prof. Dr. M.J. Kater
Theologische Universiteit Apeldoorn

De voorkant is vorm gegeven met behulp van het Open AI programma DALL-E

De illustraties *figuur 7,8,9 en 14* zijn gebaseerd op soortgelijke figuren in Brandsma, *Polarisatie*.

Inhoud

1	Introductie.....	7
1.1	Aanleiding en probleemstelling.....	7
1.2	Onderzoeksvraag en relevantie.....	10
1.3	Literatuurreview	11
2	Methodologie.....	14
2.1	Kenmerken van theological action research	15
2.2	Action Research en Theological Action Research	17
2.3	De opzet van het onderzoek.....	23
3	Polarisatie en gemeente	27
3.1	Bijbels spreken over polarisatie en conflict in de gemeente	27
3.2	Het denkkader polarisatie	32
3.3	Wij-zij in de praktijk	37
3.4	Wij-zij-denken in de christelijke gemeente	39
3.5	Samenvatting.....	44
4	Pastor en preventie.....	45
4.1	De pastor als dienaar van het goddelijk Woord	45
4.2	De rol van de predikant bij de bijbels-pastorale benadering en de zienswijze van het denkkader polarisatie.	47
4.3	Rol en roeping volgens de respondenten	52
4.4	De uitwerking van het project pastor en preventie in de praktijk.....	56
5	De mogelijkheden van de pastor bij preventie.....	63
5.2	Tien aanbevelingen op een rijtje.	75
6	Evaluatie.....	76
6.1	Werken met Theological Action Research	76
6.2	Polarisatie, ambtelijk gezag en tucht	77
6.3	De relevantie van dit onderzoek	79
6.4	Woord van dank	80
	Bijlagen.....	81
1.	Rekruteren	81
2.	Gespreksleidraad	82
3.	Toestemmingsverklaringformulier (informed consent).....	83
	Literatuur.....	85

1 Introductie

1.1 Aanleiding en probleemstelling

Na de val van het kabinet Rutte IV op 7 juli 2023 besloot een ongekend aantal regerings-, en Kamerleden Den Haag te verlaten.¹ Sigrid Kaag was een van hen. Ze verklaarde zich niet meer beschikbaar te stellen als partijleider van D66 vanwege de vele bedreigingen en haatberichten die ze als minister en partijleider krijgt.

Sigrid Kaag is niet de enige. Er is sprake van groeiende polarisatie en het aantal bedreigingen van politici neemt de laatste jaren sterk toe (fig. 1).²

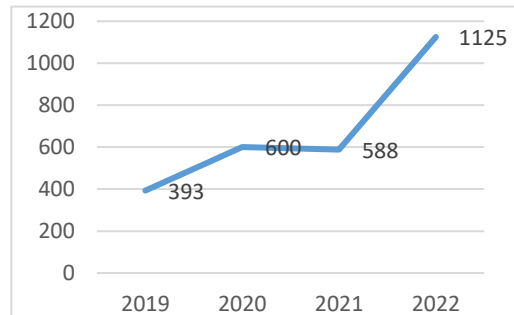
Niet alleen in de Haagse politieke arena slaat polarisatie toe, maar ook in wijken en buurten. In 2020 was er sprake van een toename van gemelde burenruzies van 13%, in 2021 nog eens 3 % daarbovenop. Natuurlijk heeft dit te maken met het coronavirus dat niet alleen mensen maar ook relaties besmette, maar dat verklaart niet alles.

In 2022 daalde het cijfer licht, maar tegelijk steeg het aantal complexe ruzies met 10%.³

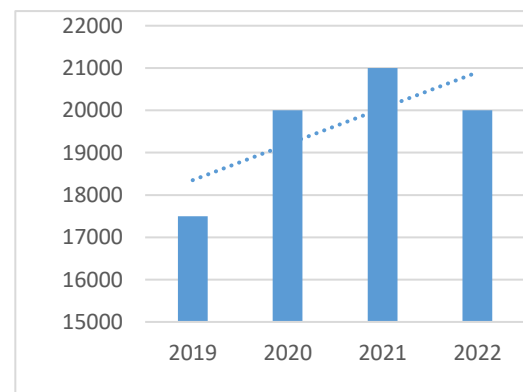
Het fenomeen gaat de zogenaamde bible belt niet voorbij. Op de aandeelhoudersvergadering van de Erdee Media Groep, die plaatsvond op

29 april 2022, constateerde zowel de bestuurder als de voorzitter van de raad van commissarissen dat polarisatie onder de achterban toenam.⁴

Hoewel uit wetenschappelijk onderzoek niet blijkt dat verschillen in opvattingen tussen Nederlanders groter worden, ervaren de Nederlandse burgers dus toenemende polarisatie.⁵ Er is sprake van affectieve polarisatie: groeiende negatieve gevoelens tegenover medeburgers met een andere voorkeur of mening. Als oorzaken worden genoemd: ‘de rol van sociale media, de opkomst van populistische, radicaal-

Figuur 1. Bedreigingen politici in Nederland; bron: Politie

Figuur 2 Gemelde burenruzies in Nederland; bron: Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid.

¹ Joosten, Carla en Eric Vrijssen, “Einde van de generatie Rutte, einde van een tijdperk”, *EW*, 29 juli 2023, 13.

² <https://www.politie.nl/nieuws/2022/september/30/00-steds-meer-meldingen-van-bedreiging-politici.html> [16 mei 2023].

³ <https://hetccv.nl/nieuws/kwetsbare-mensen-vaak-in-beeld-bij-burenruzies> [16 mei 2023].

⁴ Roos, Tiemen, “Moederbedrijf RD en Terdege profiteert van herstel economie”, *Reformatisch Dagblad*, 29-04-2022, 23.

⁵ Miltenburg, Emily, e.a., *Burgerperspectieven, 2022/2* (Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2022), 48.

rechtse partijen, toenemende ongelijkheid of een ‘herzuiling’ van de samenleving langs nieuwe scheidslijnen.’⁶

Kerken zijn niet immuun voor polarisatie en conflict. Integendeel. Al eeuwen worden in de kerkelijke praktijken menings- en liggingsverschillen uitgevochten. ‘Hele trajecten in de geschiedenis van het christendom [zouden] beschreven kunnen worden als een bizarre opeenstapeling van conflicten’, aldus de kerkhistorici Willemien Otten en Willem van Asselt.⁷

Conflicten zijn zo oud als de nieuwtestamentische gemeenten zelf. “Vanwaar al die strijd en al die conflicten in uw midden?”, schreef Jakobus aan de gemeenten in de diaspora (4,1).⁸ Het was een jaar of tien⁹ nadat Christus als overwinnaar de Satan had verslagen en de Heilige Geest de gemeente was gegeven met zijn gaven van liefde, blijdschap, vrede, geduld, vriendelijkheid, goedheid, geloof, zachtmoedigheid en zelfbeheersing (Gal. 5,22). De tegenstellingen waren fel en heftig. “Ge begeert van alles en hebt niets, ge moordt en benijdt (...), ge vecht en voert oorlog” (4,2; *Naardense Bijbel*). Ruim een decennium later¹⁰ wijdde de apostel Paulus in zijn brief aan de gemeente van Rome een lange perikoop aan wij-zij denken: sterken en zwakken stonden tegenover elkaar in kwesties die te maken hadden met eten, drinken en vieren (Rom. 14-15,7). Opvallend is dat het onderwerp in het betoog van Paulus niet eten, drinken of vieren is, maar dat hij kiest voor een ander perspectief.¹¹ Zijn vermanende en aansporende betoog gaat over de vraag hoe sterken met zwakken omgaan en zwakken met sterken. Zowel Jakobus als Paulus stellen het conflict en het menselijk handelen niet aan de orde als een psychisch of sociaal probleem, maar plaatsen het in een strikt theologisch kader. Juist in een situatie van vijandig en afgunstig wij-zij denken zal blijken of je bij God hoort, is de boodschap van Jakobus (4, 6-7). In die zin was het één van de verschillende beproevingen die de gelovigen in de diaspora konden verwachten

⁶ Miltenburg, *Burgerperspectieven*, 53.

⁷ Otten, W. en W.J van Asselt, *Kerk en conflict: Identiteitskwesities in de geschiedenis van het christendom* (Zoetermeer: Meinema, 2002), 8.

⁸ In deze thesis wordt gebruik gemaakt van de Herziene Statenvertaling (HSV), tenzij anders vermeld.

⁹ Allison jr, Dale C., *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle of James*, ICC (London: Bloomsbury, 2013), 28-29, biedt een overzicht van ruim veertig voorgestelde dateringen van de brief van Jakobus. Een aantal exegeten, waaronder L. Floor, *Jakobus: brief van een broeder*, CNT3, (Utrecht: Uitgeverij Kok, 2011⁴), 17 kiest voor een zeer vroege datering. Ik sluit daarbij aan; vlg. Post, Steef, “De brief van Jacobus en de praktijk van de pastor: een theologische benadering van conflictbehandeling” (paper TUA, 2023 (ongep.)), 6.

¹⁰ Rond 57 n.Chr. Carson, D.A. en Douglas J. Moo, *An Introduction to The New Testament* (Grand Rapids: Zondervan Academic, 2005), 394.

¹¹ Over het veranderen van onderwerp als strategie bij polarisatie: Post, Steef, “Polarisatie als bedding voor conflicten. Over de achtergrond, logica en beheersing van kerkelijke conflicten”, in Zondag, W.A. (ed.), *Spanningsvelden bij het werk in de kerk: een verkenning*, Apeldoornse Studies. Apeldoorn: Theologische Universiteit, 2023 (ter perse).

(Jak. 1, 2). Sterk of zwak in het geloof, je moet niet oordelen of verachten, maar de roeping van een christen is Christus te dienen en de vrede en opbouw in de gemeente bevorderen, aldus Paulus in Romeinen 14,10.18-19). Pas als je elkaar aanvaardt, zoals Christus ons aanvaard heeft, kun je eensgezind, met één mond, de God en Vader van onze Heere Jezus verheerlijken (Rom 15, 6-7). Op dit bijbelgedeelte kom ik uitgebreider terug in deze thesis. Het is niet vanzelfsprekend dat conflictbehandeling in kerkelijke praktijken een theologische insteek heeft. In 2015 luidden Kevin Vanhoozer en Owen Strachan de klok over het feit dat de visie dat pastoraat een theologisch ambacht is, verloren dreigt te gaan.¹² Op academisch niveau raakt bijbelse theologie los van praktische theologie en binnen de kerken groeit de overtuiging dat het theologische karakter van het pastoraat minder bruikbaar of interessant is dan moderne, psychologische inzichten en therapeutische benaderingen. De Bijbel als gids voor pastoraat in de complexe werkelijkheid van alledag is ingewisseld voor een mix van managementvaardigheden, leiderschap skills en therapeutische technieken.

De hier aangeduide zorg van Vanhoozer en Strachan deel ik en vormt een van de motieven waarom ik aan dit onderzoek ben begonnen. Het sociologisch te duiden woord ‘verbinder’ of het synoniem ‘bruggenbouwer’ valt steeds vaker als er een profiel voor de nieuwe predikant moet worden opgesteld.¹³ Maar predikanten moeten geen mediator willen zijn, of psycholoog, of maatschappelijk werker. Als mediator ben ik bekend met conflictsituaties in kerkelijke gemeenten en maar al te vaak worden gemeenteleiders die met een positieve intentie gaan bemiddelen, het conflict binnengezogen. Pastors hebben krachtiger tools dan mediationvaardigheden. Een dominee is een *verbi divini minister*, een dienaar van het goddelijk woord. Conflictinterventie vanuit het theologische arsenaal zou het voor de pastor ook gemakkelijker maken om de aansporing te begrijpen, waarmee de brief van Jakobus begint: “Wees verheugd”. Verreweg de meeste predikanten ontlenen meer vreugde aan de verkondiging van het evangelie dan aan de rol van huwelijksbemiddelaar. Ze openen liever de Bijbel dan de beerput van een jarenlang durend conflict tussen twee families. In deze thesis zal ik aan de hand van empirisch onderzoek, waarbij vier predikanten betrokken zijn, aantonen dat het krachtig en kansrijk is als gemeenteleiders in hun omgaan met conflicten terugvallen op hun theologische roeping.

Conflicten komen in kerkelijke gemeenten vaak voor. Alfred Poirier verwijst naar een onderzoek van het *Hartford Institute for Religious Research* uit 2000 dat de veelzeggende titel meekreeg ‘Conflict: Synonym for congregation’. 75 procent van de gemeenten die aan het onderzoek meededen, gaf aan dat er in de laatste vijf jaar tenminste één conflict gespeeld had. Predikanten ervaren conflictsituaties als belastend en soms is het zelfs de

¹² Vanhoozer, Kevin J. en Owen Strachan, *The Pastor As Public Theologian: Reclaiming a Lost Vision* (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2015).

¹³ Zie: Vergunst, P.J., “Verbindende Dominee”, *De Waarheidsvriend* 18 2-2021

belangrijkste reden om de positie als gemeente predikant verlaten en naar een andere functie te solliciteren. “Christ is the reason for many enter the pastorate. Conflict the reason many leave.”¹⁴

Predikant en kerkenraad komen gewoonlijk laat in actie als er binnen de gemeente een conflict ontstaat. Gemeenteleiders scoren hoog als het gaat over conflictvermijding.¹⁵ Als het conflict uiteindelijk erkend en benoemd wordt, is het in een vergevorderd stadium. In die fase zijn er weinig effectieve interventies te bedenken. Iedere poging om de brand te blussen lijkt olie op het vuur. De disciplinaire maatregelen die de kerk heeft, beperken zich tot het ontnemen van een ambt of functie. Maar ook dit soort maatregelen, hoewel soms onontkoombaar en op lange termijn effectief, fungeren in een conflict als brandstof. Deze observaties geven gewicht aan de vraag waar dit onderzoek zich op richt, de vraag naar preventie. Mijn indruk is dat de vraag hoe conflicten voorkomen kunnen worden, op de kerkelijke agenda en binnen het curriculum van de kerkelijke opleidingen, nauwelijks voorkomt of helemaal ontbreekt.

Als methodiek voor dit empirisch onderzoek naar theologisch handelen binnen een kerkelijke praktijk heb ik gekozen voor *theological action research (TAR)*, “a fresh approach to theological engagement with practice”.¹⁶ De keuze voor TAR wil niet zeggen dat ik de methode kritiekloos volg. Ik ga werken met een variant, waardoor deze werkwijze motiverender en pragmatischer is en een meer progressiegericht karakter krijgt. Op deze methode, de in dit onderzoek ingezette variatie en de relatie daarvan met *Action Research (AR)*, kom ik uitgebreid terug in hoofdstuk 2.

1.2 Onderzoeksvraag en relevantie

Ik kom nu eerst tot de formulering van mijn onderzoeksvraag:

Welke mogelijkheden heeft een pastor om conflicten te voorkomen bij groeiende en deconstructieve polarisatie in een christelijke gemeente?

De woordgroep *deconstructieve polarisatie* kan de vraag oproepen of er ook *constructieve polarisatie* bestaat. Daarom is het goed om te benadrukken dat *polarisatie* in deze scriptie als neutrale term wordt gebruikt. *Polarisatie* is wij-zij denken, ongeacht of het positief is of negatief.

¹⁴ Poirier, Alfred, *The Peacemaking Pastor: A biblical guide to resolving church conflict* (Grand Rapids: Baker Books, 2006), 9.

¹⁵ “More than any other institution, the church avoids conflict and confrontation”, Oppenshaw, D.L. e.a., “Conflict resolution and reconciliation within congregations”, *HTS Theologische Studies/Theological Studies* 74/2 (2018), 2-3.

¹⁶ Watkins, Clare, *Disclosing Church: An Ecclesiology Learned from Conversations in Practice* (Abingdon: Routledge, 2020), 15.

De onderzoeksvraag is in de eerste plaats relevant voor predikanten die worstelen met toenemende polarisatie in hun gemeente. Een van de resultaten van dit onderzoek is een set aanbevelingen dat aansluit bij hun roeping: de bediening van het evangelie.

Daarnaast zal het onderwerp ook inzichten bevatten, die het voor theologische opleidingsinstituten de moeite waard maken om te reflecteren op de inhoud van hun curriculum. Investeren in conflictbeheersing is van belang omdat conflicten gewoonlijk veel en langdurige impact hebben in het kerkelijk leven.

De voor dit onderzoek gekozen variant is ten derde relevant voor wetenschappers. Hoewel een onderdeel van TAR, namelijk het model *four voices of theology*, een bredere toepassing heeft gekregen,¹⁷ lijkt de totale werkwijze nauwelijks van de grond te komen.¹⁸ De variant op TAR die ik hier presenteer, maakt de methodiek aantrekkelijker, omdat ze relatief kort en daadkrachtig is, en het eigenaarschap van het traject situeert bij het inside team zelf. “Denken om te dienen”¹⁹ is een inspirerende gedachte, maar niet minder interessant is de optie om denken en doen in een kerkelijke praktijk bij elkaar te houden. En dat bij uitstek op het terrein van de praktische theologie.

1.3 Literatuurreview

Dit literatuurreview inventariseert bronnen over het verschijnsel polarisatie en bronnen over een theologische kijk op de verhouding tussen polarisatie, conflict, gemeente en pastor.

1.3.1 *Polarisatie als verschijnsel: het denkkader polarisatie van Bart Brandsma*

Over fase van toenemende spanning in een sociale omgeving, die gemakkelijk uitloopt op een conflict, is vrij recent een boeiende theorie ontwikkeld, het denkkader polarisatie. Eind 2016 publiceerde de filosoof en consultant Bart Brandsma zijn *Polarisatie; inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*.²⁰ Tien jaar eerder verscheen van zijn hand *De hel, dat is de ander*, waarin hij aan de hand van interviews met moslim-intellectuelen het wij-zij

¹⁷ “This idea of the four voices of theology has gained significant currency among researchers and teachers and seems now an established way of speaking about and reflecting on theology and practice”; Watkins, *Disclosing Church*, 39. Voorbeelden uit Nederlandse publicaties: Bosman, Jaap, *Celebrating the Lord’s Supper in the Netherlands: A Study of Liturgical Ritual Practice in Dutch Reformed Churches*, diss., Groningen: Institute for Ritual and Liturgical Studies, Protestant Theological University Centre for Religion and Heritage, University of Groningen, 2020; Baarda, Petronelle. *Floreren: een praktisch-theologisch onderzoek over positieve psychologie in de praktijk van het onderwijs*, diss., (Theologische Universiteit Apeldoorn, 2022).

¹⁸ De zoekterm “theological action research” in boeken, levert in Worldcat 8 hits op, waarvan er na verdere inspectie 6 overblijven; “theological action research” in titel levert 26 hits op.

¹⁹ ‘Denken om te dienen’ is de slogan van de Theologische Universiteit Apeldoorn.

²⁰ Brandsma, Bart, *Polarisatie: Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken* (Schoonrewoerd: BB in Media, 2016). Over het denkkader polarisatie, zie ook Steef Post, “Polarisatie als bedding”.

denken tussen de *homo islamicus* en de *homo secularis* analyseerde.²¹ De belangrijkste bron voor Brandsma's boek over polarisatie is zijn ervaring als consultant voor professionals die beroepshalve met wij-zij denken te maken hebben: burgemeesters, politiemensen, officieren van justitie, jeugdwerkers, docenten, predikanten en priesters. Het boek is nauwelijks gedocumenteerd en vrijwel geheel gebaseerd op ambachtelijke inzichten en intuïtieve kennis. Er is een Engelse vertaling onder de titel *Polarisation, Understanding the dynamics of Us versus Them* en een Spaanse versie is in voorbereiding. Brandsma zelf werkt aan een herziening van zijn boek.²² Over het denkkader polarisatie is maar een enkele wetenschappelijke publicatie te vinden. In 2021 schreef Petra Inez Meister aan de Europa-Universität Viadrina een masterscriptie met als titel *Polarisierung – die Dynamik des Wir-gegen-sie-Denkens: Darstellung und kritische Würdigung von Bart Brandsmas Polarisierungsmanagementkonzept*.²³ In haar thesis introduceert Meister het denkkader polarisatie in Duitsland, waar het in tegenstelling tot landen als België, Finland, Nederland, Luxemburg, Frankrijk en Spanje weinig bekend is en geen praktische toepassingen vindt.²⁴ Ze vergelijkt het denkkader met de conflicttheorie van Glasl. In Nederland is het denkkader polarisatie opgenomen in de toolbox van het Kennisplatform Inclusief Samenleven (KIS).²⁵ De eerste Nederlandse wetenschappelijke verwijzingen naar het denkkader van Brandsma komen voor de in 2023 verschenen bundel *The Calling of the Church in Times of Polarization*. Pieter Vos benut het denkkader polarisatie bij het schrijven van zijn inleidende hoofdstuk.²⁶ Daarnaast wordt Brandsma's denkkader polarisatie in deze bundel betrokken bij twee case studies: die van Thandi Soko-de Jong over het Dallas Statement²⁷ en die van Heleen Zorgdrager over de Nashville verklaring.²⁸

De kracht van het denkkader polarisatie is dat Brandsma polarisatie benadert als een zelfstandig fenomeen. Vanuit die benadering blijkt polarisatie eigen wetmatigheden en eigen interventiemogelijkheden te hebben.

²¹ Brandsma, Bart, *De hel, dat is de ander: het verschil in denken van moslims en niet-moslims* (Schoonrewoerd: BB in Media, 2016⁴).

²² Mededeling van Brandsma tijdens een symposium te Ede 8 mei 2023.

²³ Masterthesis (Frankfurt: Europa-Universität Viadrina, 2021).

²⁴ Meister, *Polarisierung*, 45-49.

²⁵ Het KIS Kennisplatform Inclusief Samenleven wordt uitgevoerd door het Verwey-Jonker Instituut en Movisie ten behoeve van onder andere Beleidsmakers bij gemeenten en andere overheidsinstellingen; zie www.kis.nl.

²⁶ Vos, Pieter, "Introduction", Zorgdrager, Heleen en Pieter Vos, *The Calling of the Church in Times of Polarization* (Leiden: Brill, 2023), 4-10.

²⁷ Soko-de Jong, Thandi, "Re-forming the Conversation as a Response to Polarization: A Case Study Exploration of the Dallas Statement", Zorgdrager, Heleen en Pieter Vos, *The Calling of the Church in Times of Polarization* (Leiden: Brill, 2023), 45-47, 55, 57.

²⁸ Zorgdrager, Heleen, "Theological Assessment of the Gender and Sexuality Debate in the Netherlands: The Case of the 'Nashville Statement'", Zorgdrager, Heleen en Pieter Vos, *The Calling of the Church in Times of Polarization* (Leiden: Brill, 2023), 91.

1.3.2 Een bijbels-pastorale benadering van conflicthantering.

Een andere bron voor preventieve interventies bij conflictueuze situaties in gemeenten zijn publicaties over christelijke conflicthantering in kerkelijke praktijken. Voor het Nederlandse taalgebied is op dit gebied nauwelijks iets te vinden,²⁹ maar in Amerika is er een school van zogenaamde *peacemakers* ontstaan rondom jurist en mediator Ken Sande. Vertegenwoordigers hiervan beschouwen de Schrift als bron voor inspiratie en praktisch handelen bij conflicten.³⁰ Daarmee past dit bronmateriaal naadloos in de poging de pastor te bevestigen in zijn rol als theoloog. Voor deze benadering gebruik ik in deze thesis de term ‘bijbels-pastorale benadering’. De meest relevante publicaties laat ik hieronder de revue passeren.

In het laatste kwart van de vorige eeuw ontstonden in de Verenigde Staten verschillende netwerken die zich richtten op het oplossen van conflicten vanuit christelijk perspectief.³¹ *The Eastern Mennonite University* ontwikkelde het *Conflict Transformation Program* en het *Alban Institute* maakte conflictoplossing tot een belangrijk onderdeel van haar leiderschapsprogramma. Zowel *The Peacemakers Ministries*, opgericht in 1982 door Ken Sanders, als *The Metanoia Ministries*, opgericht in 1993 door Jim van Yperen, richtten zich uitsluitend op conflictoplossing. Ik noem ook *Center for Peacemaking and Conflict Studies* (CPACS) aan de *Fresno Pacific University*, dat in 2003 werd opgericht.

Binnen het netwerk van Ken Sande verschenen verschillende publicaties. In 1991 kwam de eerste editie uit van Ken Sande, *The Peacemaker: A Biblical Guide to Resolving personal conflict*. Het boek is in elf talen vertaald. Van 1994-2009 was Alfred Poirier bij Peacemaker Ministries werkzaam en hij publiceerde in 2006 *The Peacemaking Pastor. A Biblical Guide to Resolving Church Conflict*. Terwijl de uitgave van Sande het oog heeft op persoonlijke conflicten, richt Poirier zich op de roeping van de pastor bij een conflict. Curtis Heffelfinger, auteur van *The Peacemaking Church: 8 biblical keys to resolve conflict and preserve*

²⁹ Het meest praktisch is N.C. van der Voet, “Een losprijs voor velen: verzoeningspastoraat”, Meulen, H.C. van der (ed.), *Liefdevol oog en open oor: Handboek pastoraat in de christelijke gemeente*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2010⁴, 275-282. Verder noem ik de bundel Deursen, A.Th. van e.a., *Delen in eenheid. Omgaan met verschillen in de kerk*, GSEv-reeks 43. Barneveld: De Vuurbaak en Spijker, W. van 't, *Conflictstof binnen de gemeente en de weg van het Evangelie*, Artios-reeks. Heerenveen: Groen, 2012.

³⁰ Zie www.peacemakerministries.org [28-03-2023]. Relevante publicaties vanuit dit netwerk: Hare, Michael, *When Church Conflict Happens. A proven process for resolving unhealthy disagreements and embracing healthy ones* (Chicago: Moody Publishers, 2019); Heffelfinger, Curtis, *The Peacemaking Church: 8 biblical keys to resolve conflict and preserve unity* (Grand Rapids: Baker Books, 2018); Poirier, Alfred, *The Peacemaking Pastor: A biblical guide to resolving church conflict* (Grand Rapids: Baker Books, 2006); Sande, Ken, *The Peacemaker: A Biblical Guide to Resolving personal conflict* (Grand Rapids: BakerBooks, 2004³); Sande, Ken and Kevin Johnson, *Resolving everyday conflict* (Grand Rapids/Michigan: Baker Books, 2011); Yperen, Jim van, *Making peace: A guide to overcoming church conflict* (Chicago: Moody publishers, 2002).

³¹ Poiriers, *Peacemaking Pastor*, 11.

unity, maakt eveneens deel uit van het netwerk van Ken Sande, die het voorwoord van zijn boek verzorgde.³² Heffelfinger wil in zijn publicatie de pastor proactief toerusten bij kerkelijke conflicten. Sande schreef eveneens een voorwoord in Michael Hare, *When Church Conflict Happens. A proven process for resolving unhealthy disagreements and embracing healthy ones* (2019). Hare presenteert een methodiek om kerkelijke conflicten in kerken op te lossen en het tweede deel van zijn *When Church Conflict Happens* bevat een daarop gebaseerd werkboek.

Uit dezelfde bijbels-pastorale traditie noem ik nog twee titels. In 2002 publiceerde Jim van Yperen *Making Peace. A guide to overcome church conflict* dat zich net als *The Peacemaking Pastor* richt op kerkelijk leiderschap bij conflicten. Alexander Strauch, *If You Bite & Devour One Another. Biblical Principles for Handling Conflict* uit 2011 is geschreven voor gelovigen in het algemeen en niet specifiek op kerkleiders. Vrijwel al de hier genoemde werken nemen de Bijbel expliciet als bron en uitgangspunt voor de benadering van polarisatie en conflict.

2 Methodologie

Het resultaat dat dit onderzoek beoogt, is dat een willekeurige gemeenteleider een palet aan mogelijkheden aangereikt krijgt om toenemende en vijandige polarisatie in zijn gemeente het hoofd te bieden, zodat er in gemeenten minder conflicten ontstaan die vrede en de voortgang van het evangelie verstoren. Om dit doel te bereiken is zowel literatuuronderzoek als empirisch onderzoek nuttig. Literatuuronderzoek verschaft inzicht in mogelijke interventies en de effectiviteit ervan onder verschillende condities en tijdens de verschillende fasen van een conflict. Empirische onderzoek is onmisbaar om interventies te toetsen aan de complexiteit van de kerkelijke praktijk.

Ten behoeve van dit empirische component heb ik vier predikanten bij het onderzoek betrokken die te maken hadden met groeiend wij-zij denken op mesoniveau. Met mesoniveau doel ik op polarisatie waarbij de hele kerkelijke gemeente min of meer betrokken is, anders dan spanning of conflict op microniveau, dat zich afspeelt tussen leden van de gemeente of redelijk geïsoleerde groepen binnen een gemeente, en anders dan macroniveau, een conflict binnen een kerkgenootschap of tussen kerkgenootschappen.³³

³² Ik maak dat op uit de mededeling van Sande in het *Foreword*: "I've known the author, Curt, for many years and have seen him grow als a peacemaker", Heffelfinger, *Peacemaking church*, 10.

³³ Michael Hare maakt onderscheidt tussen innerlijke conflicten (intrapersonal), conflicten tussen personen (interpersonal), binnen de groep (intragroup) en tussen groepen (intergroup) en leiderschapsconflicten (structural); Hare, Michael, *When Church Conflict Happens*, 45-46.

2.1 Kenmerken van theological action research

Zoals ik in de introductie heb aangekondigd heb, kies ik voor *action research* als onderzoekdesign en meer specifiek voor *theological action research*. TAR heeft drie karakteristieken die de methode voor dit onderzoek waardevol maken.

Onderzoek binnen geloofspraktijken is voor TAR “theological all the way through”.³⁴ Het onderzoek vindt plaats binnen geestelijk praktijken, plaatsen waar de ontmoetingen met ‘the infinite mystery of God’ plaatsvinden, “the place of grace”, waar de taal van God in menselijke contexten wordt gesproken.³⁵ Cameron c.s. noemt deze theologische component zelfs “TAR’s primary characteristic.”³⁶

Daarbij komt ten tweede, dat TAR een kansrijke benadering is om theorie en praktijk werkende weg met elkaar te verbinden en zo wegen te vinden die recht doen aan zowel de theologische discipline en aan de complexiteit van de gemeentepraktijk.³⁷ Binnen de TAR-aanpak is *tacit knowledge* op zijn minst gelijkwaardig aan gedocumenteerde kennis.

Theological Action Research is

at its heart, a way of bringing the ‘ordinary’ voices life and faith into conversation with other theological voices, so that a wider conversation can be entered into. It is in this *conversation* between biblical and church traditions, faith life and experience, and diverse expertise that we can, together, discern what the Spirit is saying to the churches.³⁸

De originele cursivering van het woord *conversation*, markeert het belang dat TAR hecht aan onderlinge beïnvloeding. De aandacht voor conversatie heeft geleid tot het model van de vier stemmen: *the four voices of theology*.

Operant theology is de theologie van wat gedaan wordt. Hoe zie je de theologie terug in de praktijk van de gemeente? De *espoused theology* is wat gezegd en gedacht wordt. Voor welke overtuigingen staan de gelovigen? Welke opvattingen delen ze over het onderzoeksthema? *Normative* is de stem van het gezag. Aan welke geschreven teksten kent de gemeenschap autoriteit toe? Het is de stem van de Schrift, maar het kan ook de stem zijn van kerkelijke belijdenissen, kerkelijke traditie of de stem van het geldende kerkrecht. De stem van de *formal theology* komt van de academie. Het is de stem van de professionals uit de verschillende theologische subdisciplines, mogelijk in dialoog met wetenschappers

³⁴ Cameron, Helen, e.a., *Talking about God in Practice: Theological Action Research and Practical Theology* (London: SCM Press, 2010), 51.

³⁵ Cameron, *Talking about God*, 4

³⁶ Cameron, *Talking about God*, 51.

³⁷ Cameron, *Talking about God*, 1.

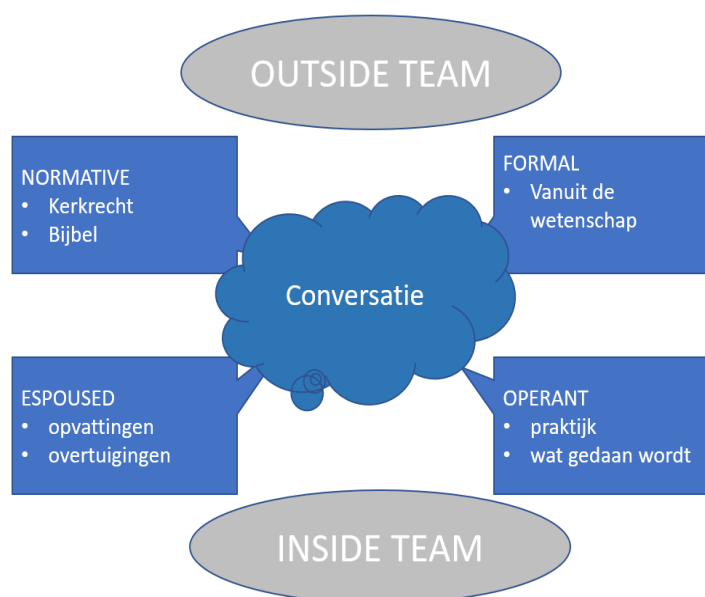
³⁸ <https://theologyandactionresearch.net/theological-action-research> [12 december 2022].

uit andere disciplines. De ontwerpers zien dit vierstemmen model als een heuristisch en hermeneutisch kader, een werkmodel. De werkelijkheid is complexer dan een model, de stemmen kunnen niet absoluut gescheiden van elkaar gehoord worden. Stemmen zijn onderling verbonden en overlappen elkaar.³⁹ In elke stem klinken de andere stemmen door en de stemmen beïnvloeden elkaar.

Een derde belangrijke eigenschap van TAR is haar focus op

verandering. TAR is *action research* en dus transformatief. De centrale overtuiging is dat het benoemen en herkennen van theologische verbindingen tussen de vier stemmen zal leiden tot een beter begrijpen en waarderen van de authentieke theologische betekenis in het acteren in de alledaagse werkelijkheid. De conversatie leidt tot een reflectie op en verrijking van overtuigingen en inzichten van werkers, en zal op die manier een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de espoused theology van een geloofsgemeenschap. Andersom dragen de stemmen uit de praktijk bij aan verandering op het gebied van formal en zelfs normative theology, op thema's als gezag in de kerk, de betekenis van de verkondiging en de essentie en identiteit van het kerkzijn.

Deze drie aspecten van TAR blijven recht overeind staan in de variant die ik ten behoeve van dit onderzoek heb vormgegeven. Het herontwerp is niet gekoppeld aan de T van TAR, maar aan de "action research"-basis ervan. Action research (AR) kent een grote mate van diversiteit. "There can never be one right way of doing action research."⁴⁰ Om de hier ingezette variant te kunnen plaatsen en evalueren ga ik in de volgende paragraaf dieper in op AR en op de vraag hoe TAR zich op basis van AR heeft ontwikkeld, waarna ik beschrijf op welke manier de methodiek die ik hanteer, zich tot TAR verhoudt.

Figuur 3 Four voices of theology

³⁹ Cameron, *Talking About God*, 53-54.

⁴⁰ Quote uit de introduction van *The sage handbook of Action Research*, geciteerd door Watkins, Clare, *Disclosing Church: An Ecclesiology Learned from Conversations in Practice*. (Abingdon: Routledge, 2020), 31.

2.2 Action Research en Theological Action Research

Een eeuw geleden was de managementwereld in de ban van zogenaamd *scientific management*.⁴¹ De grondlegger was Frederic Taylor (1856-1915) en het symbool was de lopende band van de Ford fabriek. Op basis van tijd- en bewegingsstudies ontwierp Taylor productieprocessen die de effectiviteit sterk verbeterden. Belangrijk in de zienswijze van Taylor was een scherpe scheiding tussen denken en doen.⁴² Denken was voor de professionals, doen voor de arbeiders. De organisatie zou beter presteren als werknemers werden gezien als hersenloze machines met armen en benen. Scientific management was geen probleemloze vooruitgang in de wereld van management. De kritiek op scientific management richtte zich onder andere op de sterke focus op specialisatie en op het wegnemen van kennis, inzicht en vaardigheden bij mensen op de werkvloer.⁴³ Henry Mintzberg merkte aan het einde van de vorige eeuw scherp op:

‘Professioneel’ management is de uitvinding van deze eeuw, een uitvinding die zulke enorme winst heeft opgeleverd voor de *efficiëntie* van de organisatie, dat ze de *effectiviteit* van de organisatie in de grond heeft geboord.⁴⁴

De tegenbeweging van het Taylorisme zag mensen weer als mensen. Het is geen wonder dat Kurt Lewin (1890-1947), die daarbij een belangrijke rol speelde, van origine psycholoog en sociaal wetenschapper was. Hij werkte sinds 1933 in de Verenigde Staten⁴⁵ en was een pionier op het gebied van sociale, organisatie- en toegepaste psychologie.⁴⁶ Ondanks de doorontwikkeling van de methode wordt Lewin door velen nog steeds gezien als de grondlegger van AR.⁴⁷ Hij zocht met zijn studenten naar wegen om de effectiviteit van productieprocessen te vergroten door de arbeiders juist te betrekken bij het beleid.⁴⁸ Eenzelfde soort experimenten voerde hij uit op andere gebieden. Zo wilde hij de leefbaarheid in

⁴¹ Slack, Nigel, e.a., *Operations Management, second edition* (Harlow: Pearson Education, 1998), 319-330.

⁴² Mintzberg, Henry, *Mintzberg over Management: de wereld van organisaties*, ed. Th.H.J. Tromp. (Amsterdam: Business Contact, 2002¹¹), 350-353.

⁴³ Slack, *Operations Management*, 321.

⁴⁴ Mintzberg, *Management*, 351.

⁴⁵ Adelman, Clem, “Kurt Lewin and the origins of Action Research”, *Educational Action Research*, 1/1 (1993), 7-24.

⁴⁶ Bron: https://en.wikipedia.org/wiki/Kurt_Lewin

⁴⁷ Zie *Sage Handbook*, 3,4: “The history of AR and its ultimate origins are often debated in the literature; however, most agree that Kurt Lewin was one of the founding fathers of this research” en “In spite of this change, Lewin’s work is commonly referred to as the basis of modern AR”;

⁴⁸ Marrow, Alfred J., *The Practical Theorist: The Live and Work of Kurt Lewin* (New York: Basic Books, Inc., 1969), 141-152.

wijken vergroten door de aanpak samen met buurtbewoners te ontwikkelen. Hij zag deze vorm van onderzoek als middel om sociale conflicten op te lossen.⁴⁹

Action research ontwikkelde zich, zoals gezegd, in verschillende richtingen. De werkwijze werd ingezet binnen veel verschillende academische disciplines, en verwierf zich een blijvende plaats in onderwijs en gezondheidszorg.⁵⁰ In deze sectoren, waar wetenschappelijke, financiële en politieke inzichten om voorrang strijden, biedt action research een goede structuur om de behoeften en belangen van gebruikers, patiënt en student, op gelijkwaardige basis mee te laten wegen in beleidsontwikkeling.⁵¹

Action research onderscheidt zich op twee belangrijke punten van natuurwetenschappelijk en geesteswetenschappelijk onderzoek. Het is onderzoek dat 1) in samenwerking met stakeholders 2) op cyclische wijze veranderingen creëert.⁵² De epistemologie van action research is gebaseerd op de gedachte dat gedocumenteerde, academische kennis en praktische, ambachtelijke kennis gelijkwaardig zijn en het verdienen om elkaar te beïnvloeden. Het is een verwerping van de prioritering van *knowing that* ten opzichte van *knowing how* en een erkenning van de complexiteit van de praktijk zelf.⁵³ De onderzoeker, hoewel *outsider*, is zelf onderdeel van het onderzoeksproject. In gelijkwaardige samenwerking met de insiders die deel uitmaken van de projectgroep, verkent hij of zij een probleem binnen een sociale context en wordt een oplossing werkende weg gerealiseerd.⁵⁴ De verandering waarop action research zich richt is niet alleen een verandering van de praktijk, maar ook een verandering van het denken en de theorievorming.⁵⁵

⁴⁹ “He espoused the use of social science as a means to help solve social conflicts”; Adelman, Kurt *Lewin*, 8; Voorbeelden van sociale Action Research projecten in Marrow, *Lewin*, 201-219.

⁵⁰ Alan Bryman ziet in zijn gezaghebbend *Social Research Methods* action research niet als een invloedrijke methodiek. “Action research which by and large has not been a popular form of social research, though it has had some impact in fields like organization studies and education”; Bryman, Alex, *Social research methods* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 386. Deze evaluatie doet onvoldoende recht aan de werkelijkheid. De laatste 25 jaar zijn bijna 35.000 publicaties verschenen met action research in de titel en de teller van het aantal fysieke boeken met AR in de titel stond in het tijdvak 2000-2023 op 1690 tegenover 269 in de periode 195-1975 en 1193 in 1974-1999 [11-04-2023].

⁵¹ Helen Cameron e.a.: “In these fields [nl. health and education, sdp] professional practice is embedded in a complex array of institutional and political structures and it can be ease for the needs of the end user (patient or student) to fall from view”; Cameron, *Talking about God*, 39-41.

⁵² “AR is, in the most basic sense, a type of research that creates and measures change in a cyclical manner with the intention of overall positive growth throughout the process. Th is type of research is generally conducted in a collaborative manner by an individual person or team of people who are interested not only in studying a particular problem but also in creating solutions; E. James e.a. E. Alana, *Action Research for Business Nonprofit & Public Administration: A Tool for Complex Times* (Los Angeles: SAGE, 2017), 3.

⁵³ Cameron, *Talking about God*, 38, 39.

⁵⁴ Brymann, *Social research methodes* 5, 386- 387, 688.

⁵⁵ Action research is “the expectation that meanings derived from the research process will lead to new actions” en “the expectation that reflection upon action will lead to new meanings”; Cameron, *Talking about God*, 36.

In het in 2010 verschenen boek *Talking About God in Practice* werd TAR gepresenteerd. Deze publicatie was het voorlopige sluitstuk van het project *Action Research, Church and Society* (ARCS), waarbij de auteurs van het boek, Helen Cameron, Deborah Bhatti, Catherine Duce, James Sweemey en Clare Watkins, direct betrokken waren. Het project was in 2006 geïnitieerd vanuit het *Pastoral and Social Studies Department* van het *Heythrop College, University of Londen* en uitgevoerd in samenwerking met het *Oxford Centre for Ecclesiology and Practical Theology*. Inmiddels is de projectgroep uiteengevallen en heeft een van leden, Clare Watkins, een netwerkgroep opgezet: *The Theology and Action Research Network* (TARN). Dit netwerk onderhoudt een website: *theologyandactionresearch.net* met een karakteristieke slogan 'a meeting place at the crossroads of action research and theology'. TARN streeft naar een multi-disciplinair bereik vanuit verschillende perspectieven. Ten opzichte van de oorspronkelijke projectgroep is de scope van het netwerk verbreed. Aan de kant van wetenschappers participeren ook niet-theologen die deskundig zijn op het gebied van action research en andere vormen van participatief onderzoek.⁵⁶ Deze uitbreiding is voor dit onderzoek van betekenis omdat een seculiere bron, namelijk het denkkader polarisatie (zie 1.3.1), een belangrijke rol speelt in het denken over preventie. Als vervolg op *Talking About God in Practice*, publiceerde Clare Watkins in 2020 *Disclosing Church: An Ecclesiology Learned from Conversations in Practice*.⁵⁷

In *Talking about God* en *Disclosing Church* zijn in totaal tien uitgewerkte projectbeschrijvingen opgenomen. Opmerkelijk is dat in alle projecten de nadruk ligt op kwalitatief onderzoek dat erop is gericht data over huidige opvattingen te verzamelen en daarop te reflecteren en dus niet direct op actie. Het project in de St. Mary's Battersea parochie eindigde ermee dat de organisatie "felt the need for further discernment on how best to proceed to future action".⁵⁸ Het project in het Rooms-katholieke bisdom van Portsmouth leidde tot de conclusie dat men de noodzaak ervoer om opnieuw de nadruk te leggen op het theologische aspect van de missie. De uitkomsten van het onderzoek *Housing Justice* rondom daklozen was nog het meest praktisch: het leidde tot nuttige informatie voor beleidsmakers, overheidsinstanties en studenten. Zonder dat dit direct bij de doelstelling hoorde, leidde dit project overigens tot een zichtbare verandering in de praktijk: vrijwilligers gingen voortaan samen eten met de daklozen, in plaats van hen aan tafel te bedienen. De conclusie moet zijn dat TAR gericht is op analyse en reflectie. De werkwoorden die gebruikt worden in de *short list* van dertien onderzoeken die in *Talking about God* worden geïnventariseerd, bevestigen dat.⁵⁹ Het zijn respectievelijk: *explore, reflect, describe and reflect, examine, reflect, explore the impact, to carry out theological reflection,*

⁵⁶ <https://theologyandactionresearch.net> [20 mei 2023]

⁵⁷ London/New York: Routledge.

⁵⁸ Cameron, *Talking about God*, 118.

⁵⁹ Cameron, *Talking about God*, 156-159.

reflect, strengthen, strengthen, reflect, explore. Deze benadering lijkt aan te sluiten bij de definitie van AR in Bryman: “An approach in which the action researcher and members of a social setting collaborate in the diagnosis of a problem and in the development of a solution based on the diagnosis”.⁶⁰

Maar waar is de actie zelf? Als reflectie in TAR al leidt tot acties, blijven ze hypothetisch: het eigenlijke werk wacht nog. Alana E. James c.s noemt dit een demotiverende aanpak, waardoor deelnemers afhaken. De vraag is zelfs gerechtvaardigd in hoeverre TAR recht doet aan de essentie van AR.

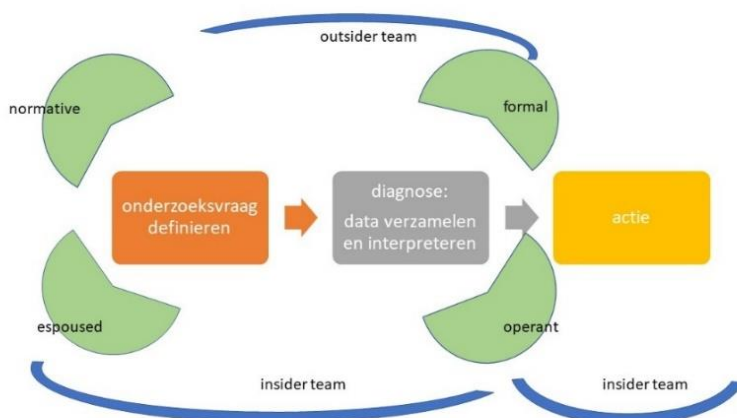
This is what makes AR significantly different from other forms of research. In most methodologies, you start with a question you want to answer—here, you have questions, but your burning desire is to make a difference to the situation as well as measure it.⁶¹

Er is nog een ander aspect dat aandacht verdient. In *Talking About God in Practice* is TAR ingebed in een vorm van AR die bekend staat als participatory action research (PAR). Alle deelnemers, zowel de onderzoekers als de stakeholders hebben een gelijkwaardige inbreng in een democratisch proces. In TAR is de basiswerkwijze dat het outsideteam en insideteam samen de onderzoeksvraag formuleren en de taak van data verzamelen (kwalitatieve interviews) aan een van beide teams toewijzen. Vervolgens maakt zowel het inside- als het outsideteam een analyse en om tenslotte in een gezamenlijke bijeenkomst te reflecteren op de resultaten. Dat is een keuze. De essentie is dat het insideteam participeert in het wetenschappelijk onderzoek zelf. Strikt genomen zou binnen PAR alle stemmen het eens moeten zijn over de analyse en de resultaten en zelfs over wat zal worden gepubliceerd of hoe.⁶² Een nadeel is dat het traject hierdoor stroperig kan worden, terwijl het niet vanzelfsprekend is dat participatie in deze vorm leidt tot een meer waardevolle transformatie. Het lijkt me daarbij realistisch te veronderstellen dat niet iedere praktijkfunctionaris gemotiveerd zal zijn om te werken in een strikt wetenschappelijk kader. Daarom heb ik in dit project gekozen voor een samenwerking zich niet richt op het onderzoeksproces, maar op de actie en op het bereiken van het gewenste resultaat. In de vorm van TAR die ik hier inzet, vindt de conversatie plaats rond het verandertraject zelf. De wetenschappelijke aanpak valt buiten de verantwoordelijkheid van het insideteam. Het verschil in werkwijze met de in *Talking About God in Practice* in praktijk gebrachte methode, is zichtbaar in de onderstaande schema's.

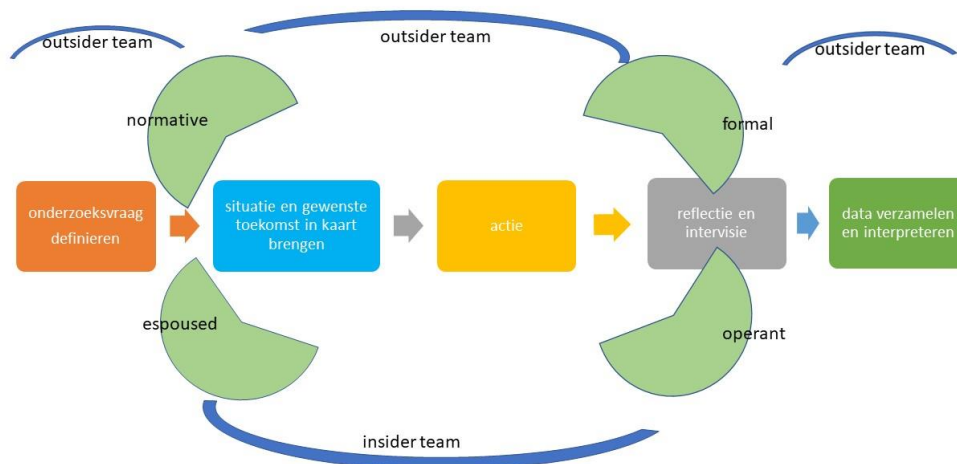
⁶⁰ Bryman, *Social Research Methods*, 387.

⁶¹ James, E. Alana, Tracesea Slater and Alan Bucknam, *Action Research for Business Nonprofit & Public Administration: A Tool for Complex Times*(Los Angeles: SAGE, 2017), 15.

⁶² James, *Action research*, 3.

Figuur 4 Theological Action Research in Talking About God in Practice

Figuur 5 De variatie van Theological Action Research in dit onderzoek

Een ander aspect van deze variant is dat er wel sprake is van outsider en insider, maar niet van teams.⁶³ De outsider vormt geen team om de simpele reden dat hij de enige outsider is. De insider niet omdat de deelnemende predikanten vier onafhankelijk van elkaar werkende praktijken vertegenwoordigen. In hun eigen praktijk hebben ze een sparringpartner gezocht voor dit traject. Deze keuze in de onderzoeksopzet heb ik gemaakt om de methode minder complex te maken en omdat de toepasbaarheid en validiteit van de resultaten toeneemt als gewerkt wordt in vier praktijken in plaats van één. Dit neemt niet weg dat de vier respondenten in de setting van dit onderzoek vanuit een bepaald perspectief als insideteam beschouwd kunnen worden. Ik ben in het kwalitatieve onderzoek namelijk

⁶³ Voor verschillende samenstellingen van inside en outside zie Roest, Henk de, *Collaborative Practical Theology Engaging Practitioners in Research on Christian Practices* (Leiden: Brill, 2020), 202.

niet in de eerste plaats geïnteresseerd in de individuele inbreng of in de coherentie van de afzonderlijke verhalen, maar zie hun inbreng als de stem van gemeenteleiders die geconfronteerd worden met toenemende polarisatie en belang hebben bij werkende interventies die conflicten kunnen voorkomen.

Voor de korte cyclus van het empirisch onderzoek heb ik gekozen voor de variant die James in *Action Research for Business Nonprofit & Public Administration* presenteert: *Discovery – Measurable action - Relection*.⁶⁴ Onder *discovery* reken ik het literatuuronderzoek, dat ik zelf uitvoerde, en waarvan ik de uitkomsten deelde met de deelnemers, het in kaart brengen van de polarisatie in de gemeentes, de bijbelstudies aan het begin van de bijeenkomst en de verhalen die de pastors deelden met elkaar. Onder *measurable action* de interventies die de respondenten deden en de interviews die ik afnam met vragen als:

Als u de polarisatiegraad uitzet op een tienpuntsschaal, wat is er dan veranderd in uw score vergeleken bij de start?

Als het op een video opgenomen zou worden, waar zou je de video stil moeten zetten om een verandering te laten zien? Wat werkt om van x naar y (bijvoorbeeld om van een 4 naar een 7) te komen? Wat nog meer?

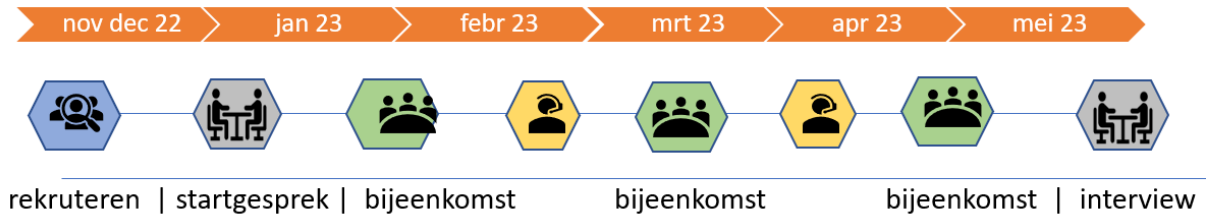
Als het over een maand nog beter gaat, wie zou dat als eerste merken? Wie nog meer?

Reflection kreeg vorm in de bijeenkomsten, waar de respondenten hun casus presenteerden en elkaar reflectieve vragen konden stellen en tijdens het slotinterview. Het slotinterview startte ik met de vraag: Noem twee sprankelende momenten, momenten van nieuw inzicht en bevlogenheid. Aan de hand van deze betekenisvolle momenten tijdens het traject stelde ik dan mijn reflectieve vragen. Vragen over de precieze relatie actie-resultaat, verwachtingen-resultaat, faalfactoren en alternatieve en over de toekomst.

⁶⁴ James, *Action Research*, 14-19.

2.3 De opzet van het onderzoek

De tijdlijn hieronder laat zien hoe het proces is vormgegeven.

Figuur 6 Tijdlijn van het onderzoek

2.3.1 Rekruteren

Het empirische deel van het onderzoek wordt bepaald door vier casussen, ingebracht door gemeenteleiders, die aan vier selectiecriteria moesten voldoen. Het eerste criterium was dat de deelnemers eindverantwoordelijke, theologisch geschoolde gemeenteleiders moesten zijn. In de praktijk ging het daarbij om predikanten. Omdat het onderzoek zich toespitst op een fase in de conflictontwikkeling waarin er nog geen sprake was van een conflict en ruimte is voor preventie, moesten deze gemeenteleiders te maken hebben met groeiende spanning in de gemeente, zonder dat sprake was van een conflict op mesoni-veau. Om de sociale veiligheid te bevorderen had het de voorkeur dat predikanten uit verschillende kerkverbanden gerekruteerd zouden worden. Dat had tevens voordelen voor de privacy van de mensen die figureerden in de door de predikanten geschetste situaties: ik mocht aannemen dat de deelnemers elkaars gemeente niet of nauwelijks kenden. Een vierde criterium was dat de deelnemers overeenstemden wat betreft het toegekende gezag aan de Bijbel, een belangrijke bron van de normative voice. Daarom heb ik gekozen voor predikanten uit de bijbelgetrouwe gereformeerde traditie. Deze keuze had als bijkomend voordeel dat ik mocht verwachten dat participanten zouden ervaren hoe een wij-zij op het gebied van kerkgenootschappen opgelost wordt op het hoger niveau van geestelijke eenheid tussen broeders van de gemeente van Jezus Christus (zie figuur 13). De gemeenschappelijke maaltijden pasten in die opzet. De keuze voor predikanten uit bijbelgetrouwe gereformeerde kerkverbanden maakte het niet mogelijk om vrouwelijke deelnemers te rekruteren, aangezien deze traditie kerkelijke ambten reserveert voor mannen. Rekruteren vond plaats via een bericht landelijke kerkbodes van respectievelijk CGK, GG, HHK, PKN-GB. (zie bijlage 1). Hierop kwam geen respons. In een tweede poging heb van ieder kerkgenootschap vijftien willekeurige emailadressen van predikanten verzameld en hen de uitnodiging voorgelegd in een emailbericht. (bijlage 1). Daarop melden zich vier predikanten, van elk kerkgenootschap een. Deze wat moeizame rekrutering leidde

uiteindelijk tot gemotiveerde deelnemers. Twee predikanten gaven expliciet aan dat ze de oproep zagen als een godsgeschenk.

Ik zie dit trouwens ook als een stukje leiding van God. Ik heb toen gewoon vrij snel op die mail van jou gereageerd want ik denk nou, (...) ik zie mezelf niet als een probleem predikant, dat helemaal niet, maar ik maak mij wel zorgen om de gemeente, van: wat wordt de toekomst? (Timo)

2.3.2 Startgesprek

De startgesprekken zijn gevoerd op 17-19 januari 2023 bij de respondenten thuis, uitgezonderd het gesprek met Diederik, dat plaatsvond in het kerkgebouw van de wijk waaraan hij als predikant verbonden was. Aan het begin van het interview heb ik de anonimiteit van het onderzoek benadrukt en toestemming gevraagd voor de opname en de bewaartermijn besproken. Het toestemmingsverklaringformulier (informed consent) (bijlage 3) heb ik ter ondertekening voorgelegd. In dit onderzoeksverslag worden de deelnemende predikanten aangeduid met de fictieve namen Eelco, Timo, Diederik en Victor.

Tegelijk heb ik het startgesprek benut om onderzoeksdata te verzamelen over zowel de praktijk van de betreffende casus (operant theology) als over de opvattingen van de participanten (espoused theology).

De huidige situatie werd in kaart gebracht met behulp van de door Brandsma ontwikkelde schema's, waarin zowel de actuele polarisaties als de verschillende rollen werden geïnventariseerd. Ruim een week voorafgaand aan het startinterview heb ik de deelnemers voorzien van een samenvatting van het denkkader polarisatie en een uitleg van de methode TAR, met als doel hen in staat te stellen zich adequaat voor te bereiden op dit deel van het startgesprek.

Het onderzoek naar de zienswijze en opvattingen van de participanten richtte zich op twee thema's: 1) polarisatie in de gemeente of kerkenraad en 2) de opvatting over de rol van de predikant in polarisatie of conflict (gesprekslijn, zie bijlage 2).

2.3.3 Bijeenkomsten

De drie gezamenlijke bijeenkomsten werden gepland met een tussenpoos van ongeveer zes weken, op 20 januari, 10 maart en 8 mei 2023. Eelco participeerde in de tweede bijeenkomst via Teams, wegens een coronabesmetting. Victor kon wegens persoonlijke omstandigheden niet deelnemen aan de derde bijeenkomst en aan het slotinterview. De agenda's waren zo ingericht dat er ruimte was voor verschillende stemmen: We deden gezamenlijk bijbelstudie (normative), ik presenteerde theoretische kennis (formal), de predikanten deden verslag van de interventies (operant) en bevroegen elkaar in de vorm van intervisie (espoused).

In schema zien de agenda's van de bijeenkomsten er als volgt uit:

Agendapunten/bijeenkomsten	1	2	3
Gezamenlijke maaltijd / lunch			
Bijbelstudie			
Theorie – denkkader polarisatie			
Theorie – Bijbels-pastorale benadering			
Theorie – Theological Action Research			
Verkennen en kiezen van interventie door predikanten			
Presenteren van en reflecteren op de interventie			
Presenteren en reflecteren op uitvoering en resultaat van de interventies - intervisie			
Evaluatie van het proces			
Afspraken maken			

Het eerste programmaonderdeel van de bijeenkomsten was een open conversatie over de betekenis en relevantie van een bijbelgedeelte. Het gedeelte werd door een van de deelnemers geselecteerd. Incidenteel werden ten behoeve van de exegetische Griekse woordenboeken gebruikt, maar de nadruk lag op de dialoog over de vraag welke inzichten de perikoop bood met betrekking tot het thema polarisatie, gemeente en de rol van de predikant. De onderwerpen van de bijbelstudies waren respectievelijk Romeinen 14:1-15:7 over het omgaan met verschillen in de gemeente, 1 Korinthe 12 over de gaven in de gemeente als lichaam van Christus en Filippenzen 2 over de gezindheid van de Christus en de christen. De theorie werd door mij als outsider gepresenteerd. Voorafgaand aan de drie sessies kregen de deelnemers inhoudelijke informatie toegestuurd. Over TAR, het denkkader polarisatie en over de bijbels-pastorale benadering. Iedere deelnemer had zich gecommitteerd om een of enkele interventies uit te voeren. Het presenteren, bespreken en evalueren van deze interventies maakte onderdeel uit van het programma. Voor de tweede bijeenkomst had ik een gestructureerde intervisie gepland, waarbij iedere deelnemer een vraag of dilemma zou inbrengen. Iedere sessie werd bewust afgesloten met een maaltijd als christelijke praktijk om gemeenschap te ervaren.

Zoals op de tijdlijn te zien is had ik tussen de bijeenkomsten telefonisch contact. Deze gesprekken hadden als doel de opzet en voortgang van de individuele trajecten te monitoren. Van deze gesprekken heb ik schriftelijke verslagen gemaakt.

2.3.4 Slotinterview

De slotinterviews werden gehouden in de week van 8 tot 12 mei 2023. Voorafgaand aan het slotinterview werd aan deelnemers gevraagd twee belangrijke momenten (“bevlogen momenten van inzicht en perspectief”) te kiezen. De bespreking van deze momenten vormde de kern van het slotgesprek. Ik had daarbij een aantal verdiepende vragen achter de hand, die aansluiten aan de vier stemmen, (gespreksleidraad, zie bijlage 2). Aan het einde van het interview heb ik hun mening gevraagd over het design van dit onderzoek. Gedurende dit hele proces, van het startgesprek tot het slotinterview werden data verzameld. Van relevante onderdelen van het startgesprek en de bijeenkomsten werden audio-opnamen gemaakt. De verwerking hiervan vond plaats via thematische analyse, zie de hoofdstukken 3 en 4 van deze thesis.

2.3.5 Verdere opbouw van deze thesis

Na de introductie in hoofdstuk 1 en de verantwoording van de methodiek in hoofdstuk 2, volgen in hoofdstuk 3 en 4 de resultaten van het onderzoek, geordend aan de hand van de twee thema's die afgeleid zijn uit de onderzoeksvraag: 'polarisatie en gemeente' (3) en de 'pastor en preventie' (4). De structuur van hoofdstuk 3 en 4 is gebaseerd op de four voices of theology. De onderzoeksvraag wordt beantwoord in hoofdstuk 5, waar ik interventies presenteer in de vorm van aanbevelingen. Het slothoofdstuk is gereserveerd voor een aantal evaluatieve opmerkingen.

3 Polarisatie en gemeente

In dit onderzoek ben ik op zoek naar een antwoord op de vraag welke mogelijkheden een pastor heeft om conflicten te voorkomen bij groeiende polarisatie in een christelijke gemeente. De twee elementen waaruit deze vraag bestaat, namelijk de polarisatie in de gemeente en de rol van de pastor zijn (zoals aan het eind van het vorige hoofdstuk aangegeven) onderwerp van dit en het volgende hoofdstuk. In beide hoofdstukken bepalen de *four voices* de structuur.

Voor hoofdstuk 3 beperkt de normative voice (3.1) zich tot de Bijbel als gezaghebbende bron. Ik bespreek op de Bijbel gebaseerde zienswijzen op gemeente zijn en polarisatie en presenteer een exposé van de bijbelstudie over 1 Korinthe 12. De formal voice (3.2), die stem zou moeten geven aan wetenschappelijke theologische discipline, betreft in dit hoofdstuk het denkkader polarisatie ontwikkeld door Bart Brandsma. Het is een bron die niet theologisch is, maar seculier en eerder een ambachtelijk karakter heeft dan een wetenschappelijk. Desalniettemin zal deze een betekenisvolle inbreng hebben bij de conversatie. De operant voice (3.3) beperkt zich in dit hoofdstuk tot een beschrijving van de casussen en het speelveld. Deze stem gaat in hoofdstuk 4 meer ruimte innemen, als er lopende het traject op de werkvloer betekenisvolle veranderingen ontstaan. De espoused voice (3.4) is bij het thema polarisatie en gemeente juist uitgebreid aan het woord. Het startgesprek en de conversatie tijdens de eerste bijeenkomst leenden zich er goed voor om de opvattingen, visies en intuïties aan de orde te stellen. Dit hoofdstuk sluit ik af met enkele samenvattende opmerkingen.

3.1 Bijbels spreken over polarisatie en conflict in de gemeente Normative voice

De bijbelse zienswijze op polarisatie en conflict hoort bij de normative voice. Een rijke bron wordt gevormd door de publicaties uit de bijbels-pastorale benadering die ontstaan zijn binnen het netwerk van Ken Sande (zie paragraaf 1.3) In deze paragraaf ga ik in op drie sub thema's: polarisatie en zonde, polarisatie en Gods heilsplan, en polarisatie en gemeente. De laatst sub paragraaf bespreekt verschillen in de gemeente aan de hand de metafoer van het lichaam in 1 Korinthe 12.

3.1.1 *Polarisatie, conflict en zonde*

Deconstructieve polarisatie kan gezien worden als zonde tegen God, tegen de gemeenschap en tegen de schepping. De vijandige polarisatie die God, mens en schepping verdeelt, is meteen na Genesis 3 deel uit gaan maken van de werkelijkheid. De mens versus God: "Ik hoorde Uw stem in de hof en ik werd bevreesd, want ik ben naakt; daarom verborg ik mij" (3,10). Mens versus mens: "De vrouw die U gaf om bij mij te zijn, die heeft mij

van die boom gegeven” (3,12) en “Naar uw man zal uw begeerte uitgaan, maar hij zal over u heersen” (3,16). Mens versus de goede schepping “Daarom zond de HEERE God hem weg uit de hof van Eden” (3,23). Deze drie observaties werk ik hieronder kort uit.

Ten eerste is vijandige polarisatie dus zonde ten opzichte van God. De relaties en communicatie van Adam tot Eva tot elkaar en tot hun God waren zuiver en doortrokken van liefde. God, die in zijn drie-eenheid beschouwd kan worden als een radicaal relationeel wezen, werd erin gespiegeld. Deze universele vrede werd als eerste verbroken door het conflict dat aan de menselijke geschiedenis voorafging en om zich heen greep in de hemelse sferen onder de engelen. Satan stelde zich op als tegenstander van God. Door zijn ingreep in de hof van Eden besmette en verwoestte hij de relatie ‘God en mens’. Het woord *pèsja* dat bijvoorbeeld in Hosea 8,1 wordt gebruikt en de betekenis heeft van: in opstand komen, rebelleren tegen wettig gezag, brengt een typering van zonde tot uitdrukking die samenhangt met polarisatie. Aan de universele en tegelijk intens relationele betekenis van dit woord geeft Jesaja uiting voor de oren van de schepping. “Luister, hemel, neem ter ore, aarde! Want de HEERE spreekt: Ik heb kinderen grootgebracht en doen opgroeien, maar zij zijn tegen Mij in opstand gekomen” (Jes. 1,2) Gods plan om deze vijandige verhouding tussen Hem en de mens te doorbreken vroeg om een bridge builder die bereid was scapegoat te worden, verworpen door mensen, verlaten door God Zelf. De Zoon, het Lam van God, heeft verzoening bewerkstelligd door Zijn offer.

Vijandige polarisatie kan ook gezien worden als zonde tegen de gemeenschap. ‘Vanwaar al die strijd en al die conflicten in uw midden?’ vraagt Jakobus aan de gemeenten in de diaspora (Jak. 4,1). Het antwoord op deze retorische vraag is dat conflicten voortkomen uit hartstochtelijke verlangens (4,2-3). De verlangens zijn seculier en krijgen ruimte als het hart van gemeenteleden gefocust raakt op de wereld in plaats van op God (4,4), als christenen hoogmoedig worden (4,6) en zelf menen God te zijn (4,11-12; vgl. Gen. 3,5.22). Trotsheid is je identiteit baseren op wat je zelf tot stand hebt gebracht, wat je meer hebt bereikt dan anderen. Hoogmoed gaat gepaard met afgunst. De omringende sociale wereld wordt het oriëntatiepunt voor zelfwaardering. Trotsheid laat individuen of groepen de omgeving scannen om steunpunten te vinden die de eigen positie verstevigen.⁶⁵ Perverse polarisatie krijgt vorm als de naaste beschouwd wordt als het ruwe materiaal dat nodig is om de eigen identiteit vorm te geven. Deze negatieve wij-zij leidt tot zonde in denken en communicatie. Petrus spreekt over bedrog, huichelarij, afgunst en alle kwaadsprekerij (1 Petr. 2,1).

Vijandig wij-zij denken is tenslotte zonde tegen de schepping. God schiep een wereld van harmonie. Het Hebreeuwse woord voor vrede is *shalom*, een woord dat in de eerste plaats niet wijst naar een gevoel van vrede, maar naar een verbond van vrede dat het hele zijn

⁶⁵ O’Donovan, Oliver, *Entering into Rest. Ethics as Theology 3*. (Grand Rapids: William Eerdmans Publishing Compagny,2017), 70-71.

omvat.⁶⁶ De vrede Gods is niet een vrede die volgt op een conflict, maar vrede als een volmaaktheid van de Eeuwige.⁶⁷ De vijandige opstelling van de mens tegenover God die de *shalom* doorbrak, heeft consequenties voor de schepping en stelt de mens schuldig. “De aardbodem is omwille van u vervloekt; met zwoegen zult u daarvan eten, al de dagen van uw leven; dorens en distels zal hij voor u laten opkomen” (Gen. 3,17-18). De schepping keert zich tegen de mens en lijdt aan de disharmonie. “Want de schepping is aan de zinloosheid onderworpen, niet vrijwillig, maar door hem die haar daaraan onderworpen heeft” (Rom. 8,20). De harmonie tussen mens en schepping is al reeds door Christus hersteld. Hij maakt vrede door het bloed van Zijn kruis, zowel de dingen die op de aarde zijn als de dingen die in de hemelen zijn (Kol. 1, 20). Dit opent de weg naar nieuwe wereld van shalom, waarin alle dingen aan God onderworpen zijn, en tenslotte ook de Zoon Zelf Zich onderwerpt aan Hem Die alle dingen aan Hem onderworpen heeft, opdat God alles in allen zal zijn. (1 Kor. 15,28) Het is opnieuw de Jesaja, die hierover profeteert en het herstel van de schepping presenteert in beelden van vrede en harmonie: ‘Een wolf en een lammetje zullen gezamenlijk weiden’ (Jes. 65,25; vgl. 11,6-10).

3.1.2 *Polarisatie, conflicten en Gods heilsplan*

Vijandschap is een onderdeel van de vloek op de verbondsbreking door Adam. Na het eten van de vruchten in Genesis 3,15 nam God zelf het initiatief tot vijandschap. Daarom vormen conflicten een doorlopend thema in het heilshistorisch drama van de Bijbelse historie.⁶⁸

The (...) reality of sinful conflict should neither surprise nor confuse us. It certainly does not surprise or confuse God. Since alle things, including conflicts, are from God and through God and to God (Rom. 11,36), then conflict itself has a place in God’s great plans and purposes.⁶⁹

Het basale conflict is Gods initiatief. “En Ik zal vijandschap teweegbrengen tussen u en de vrouw, en tussen uw nageslacht en haar Nageslacht; Dat zal u de kop vermorzelen, en u zult Het de hiel vermorzelen” (Gen. 3,15). Gods initiatief heeft als doel de glorie van zijn Zoon Jezus Christus, zoals blijkt uit de communicatie tussen de Vader en de Zoon in Johannes 12 en 17: “Dit sprak Jezus, en Hij sloeg Zijn ogen op naar de hemel en zei: Vader, het uur is gekomen, verheerlijk Uw Zoon”(17,1) en “Vader, verheerlijk Uw Naam! Er kwam dan een stem uit de hemel: En Ik heb Hem verheerlijkt en Ik zal Hem opnieuw verheerlijken”

⁶⁶ Yperen, *Making Peace*, 169.

⁶⁷ Poirier, *Peacemaking pastor*, 73-75.

⁶⁸ Poirier, *Peacemaking Pastor*, 76.

⁶⁹ Poirier, *Peacemaking Pastor*, 75

(12,28). Het conflict is beslecht op Golgotha waar Christus door Zijn dood definitief afrekenende met de Satan.⁷⁰

Het conflict kan gezien worden als een door God gewilde beproeving, zoals ook blijkt uit de verzoeking in de woestijn. Nam in Genesis 3 de satan het initiatief, bij de beproeving van de Zoon van God in Mattheus 4 initieerde God. De Geest leidde Christus de chaos binnen om de confrontatie met het kwaad aan gaan. 'Toen werd Jezus door de Geest weggeleid naar de woestijn om verzocht te worden door de duivel' (Mat. 4,1). Het is Gods plan dat Zijn kinderen net als de oudste Broeder lijden en verzocht worden. 'As such, he calls us to embrace an attitude of learning and rejoicing in the midst of our sufferings, hardships and conflicts.'⁷¹

Die oefening is nodig omdat twee tegengestelde aan communicatie en relatie gerelateerde denkwijzen en handelingspatronen in de christen om voorrang strijden. Aan de ene kant hartstocht, kwade begeerte, hebzucht, toorn, woede, slechtheid, laster (Kol. 3,5-8). Aan de andere kant het repertoire dat hoort bij de nieuwe mens: innige gevoelens van ontferming, vriendelijkheid, nederigheid, zachtmoedigheid, geduld (Kol. 3,12). De oefening waartoe Paulus oproept is om in de gemeente Christus te volgen: 'Verdraag elkaar en vergeef de een de ander, als iemand tegen iemand anders een klacht heeft; zoals ook Christus u vergeven heeft, zo moet ook u doen. En doe boven dit alles de liefde aan, die de band van de volmaaktheid is. En laat de vrede van God heersen in uw harten, waartoe u ook in één lichaam geroepen bent; en wees dankbaar.'(Kol. 3,13-15). Vijandige polarisatie in een gemeente roept de werken van het vlees wakker: er wordt geroddeld, geoordeeld en veracht. Een conflict is een test: prevaleert de oude of de nieuwe mens? Conflicten leiden tot verzoeken die voortkomen uit kwade begeerten (Jak. 1,13-15).

Maar, zalig is de man die verzoeking verdraagt, want als hij beproefd gebleken is, zal hij de kroon van het leven ontvangen, die de Heere beloofd heeft aan hen die Hem liefhebben (Jak, 1,12).

3.1.3 *Polarisatie en gemeente*

Conflicten maken onontkoombaar deel uit van het aardse en dus ook het kerkelijke leven. Derk Oppenshaw legt er de vinger bij dat op dit punt vaak verkeerde verwachtingen zijn.

Paradoxically, for Christ followers, scriptures that encourage 'loving one another' (cf. Jn 13:34-35; 15:12-13; Rm 12:8,10; 1 Jn 4:7-8) or 'turning the other cheek' (cf.

⁷⁰ Zie Hebr.2,14, vert. NBV21: "de Zoon [is] een mens geworden (...) om door zijn dood definitief af te rekenen met de heerser over de dood, de duivel".

⁷¹ Poirier, *Peacemaking Pastor*, 77.

Mt 5:38–40) or ‘do not judge’ (cf. Mt 7:1–5; Lk 6:37–42; Jm 4:11–12) create unrealistic expectations of conflict-free congregations.⁷²

Polarisatie, in de zin van wij-zij denken hoort bij de veelkleurigheid van de gemeente. Dat groepen de potentie hebben om te botsen omdat ze een verschillende culturele achtergrond hebben (authentieke dorpsbewoners en gemeente leden uit de stad) of omdat ze in een verschillende levensfase zijn (jongeren en ouderen) et cetera, is niet verrassend. Een kerkenraad hoeft niet te schrikken als emoties hoog oplopen in verband met verschillende zienswijzen in de gemeenten. Boosheid binnen de gemeente is zelden zuiver, maar de werkelijke beproeving is hoe de gemeente vervolgens met deze groeiende polarisatie omgaat. “Word boos, maar zondig niet; laat de zon niet ondergaan over uw boosheid”, schrijft Paulus aan de christenen in Efeze (4,26).

Paulus voegt er iets aan toe: “en geef de duivel geen plaats”(vs. 27). De Bijbel maakt in Openbaring 12,12-17 duidelijk dat niet alleen de individuele christen, maar ook de gemeente als geheel te maken heeft met de aanvallen van de Satan. De polarisatie in de gemeente kan groeien doordat gedreven informele leiders tegenovergestelde posities gaan innemen, maar tegelijk werkt een onzichtbare kracht.

Want wij hebben de strijd niet tegen vlees en bloed, maar tegen de overheden, tegen de machten, tegen de wereldbeheersers van de duisternis van dit tijdperk, tegen de geestelijke machten van het kwaad in de hemelse gewesten”(Ef. 6,12).

Doorstaat de gemeente de test? Gehoorzaamt de gemeente aan de oproep om de wapenrusting aan te doen en stand te houden? Conflicten in de gemeente van Jezus Christus gaan uiteindelijk niet over zonde, maar over geestelijke vitaliteit. “Conflict reveals our faith and character: our willingness or refusal to be the body of Christ.”⁷³

3.1.4 *Verschillen in de gemeente – 1 Korinthe 12*

Tijdens de tweede bijeenkomst vond er een bijbelstudie plaats over 1 Korinthe 12. De metafoor van het lichaam stond centraal. Net zoals het menselijk lichaam bestaat uit verschillende ledematen, zo zijn er ook binnen de gemeente diverse individuen met eigen geestelijke gaven, bedieningen en verantwoordelijkheden. Deze verscheidenheid is opzettelijk door de Heer van de kerk bedoeld en geschonken door dezelfde Geest, met als doel het opbouwen van de gemeente.

De aanwezige verschillen worden niet als een probleem beschouwd, maar eerder als noodzakelijk en waardevol. Stel je voor dat het hele lichaam slechts uit ogen zou bestaan,

⁷² Derk Oppenshaw “Conflict resolution”, 1.

⁷³ Van Yperen, *Making Peace*, 21

dan zou het lichaam niet functioneren als een compleet geheel. Evenzo zou een gemeente waarin alle leden hetzelfde zijn qua bediening en gave, niet goed kunnen functioneren. Daarom heeft God elk lid in de gemeente geplaatst zoals Hij dat heeft gewild. Elk lid is gelijkwaardig en verdient evenveel respect, ongeacht eventuele zwaktes, kwetsbaarheden of terughoudendheid. We eren de zwakkere delen van het lichaam, zoals organen, juist extra, door ze met sierlijke kleding te bedekken. In de gemeente is er dan ook geen plaats voor minachting of superioriteitsgevoelens. In plaats daarvan dient de gemeente een oefenplaats te zijn van liefde en nederigheid. Als elk lid elkaar op deze manier ziet, waardeert, helpt en bijstaat, zal er geen verdeeldheid zijn. De eenheid binnen de gemeente komt niet voort uit uniformiteit, maar uit een gezamenlijke gerichtheid: liefde voor God en de naaste. Dit betekent dat we voor elkaar zorg dragen en met elkaar meeleven, zowel in vreugde als in verdriet.

I Korinthe 12, 27 benadrukt dat de leden gezamenlijk het lichaam van Christus vormen. De essentiële verbinding die dit lichaam bijeenhoudt, is de band van liefde.

3.2 Het denkkader polarisatie Formal voice

De bron voor de formal voice is in dit hoofdstuk het denkkader polarisatie van Bart Brandsma. Hij beschrijft polarisatie als zelfstandig fenomeen met eigen wetmatigheden. Polarisation is wij-zij-denken. In de wereld van mediation wordt het woord polarisation vrijwel uitsluitend gebruikt als term voor conflictontwikkeling en is polarisation synoniem met conflictescalatie. Zo gebruikt Friedrich Glasl het woord, zonder het te definiëren, in de betekenis van: het uit elkaar bewegen van partijen in een conflict.⁷⁴ Hugo Prein verbindt polarisation aan toenemend binair denken, maar beschrijft polarisation evenmin als zelfstandig fenomeen.⁷⁵

3.2.1 Wetmatigheden

De wetmatigheden die polarisation bepalen, zijn de volgende:⁷⁶

1. De hoofdrol wordt bij polarisation opgeëist door een gedachtenconstructie. De gedachtenconstructie beweegt zich in het stroomgebied van een neutrale onderscheiding, zoals christelijk-gereformeerden versus hervormden, mannen versus vrouwen, hoogopgeleiden versus laagopgeleiden. Deze onderscheiding wordt geladen met waarden,

⁷⁴ Glasl, Friedrich, *Handboek conflictmanagement*, ed. Bert Bakker (Amsterdam: Uitgeverij SWP, 2015), 243, 296, 382.

⁷⁵ Prein, Hugo, 'Conflicten', Brenninkmeijer, Alex e.a. (red.), *Handboek Mediation* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 2003), 85.

⁷⁶ Brandsma, *Polarisation*, 13-24.

betekenis en emoties en draagt op grond daarvan bij aan identiteit van een groep en individu binnen de groep. Zo is de onderscheiding op grond van de plaats waar iemand is geboren, neutraal. Maar in een wij-zij ontstaan in de hoofden van mensen beelden, gevoelens en meningen over bijvoorbeeld Duitsers versus Nederlanders.

2. In een sociale omgeving kan polarisatie toenemen en afnemen. De tweede wetmatigheid is dat polarisatie toeneemt door te communiceren over de identiteit van jezelf of de 'ander'. Bij polarisatie maakt het niet uit of die communicatie positief of negatief is. 'Christenen zijn betrouwbaar' draagt evenveel bij aan polarisatie als "christenen zijn schijnheilig.' De brandstof is: het er over hebben. Uiteraard spelen sociale media hierbij een belangrijke rol.
3. Polarisation is ten derde gevoelsdynamiek. Feiten zijn niet in staat polarisation te beteugelen. Polarisation heeft te maken met onderbuikgevoel en met ingedaalde en vastgevroeste vijandsbeelden. Als de feiten moeilijk te weerleggen zijn, ontstaan in een gepolariseerde samenleving complottheorieën. 'Het toenemend aantal complottheorieën (...) is een goede graadmeter voor polarisation.'⁷⁷

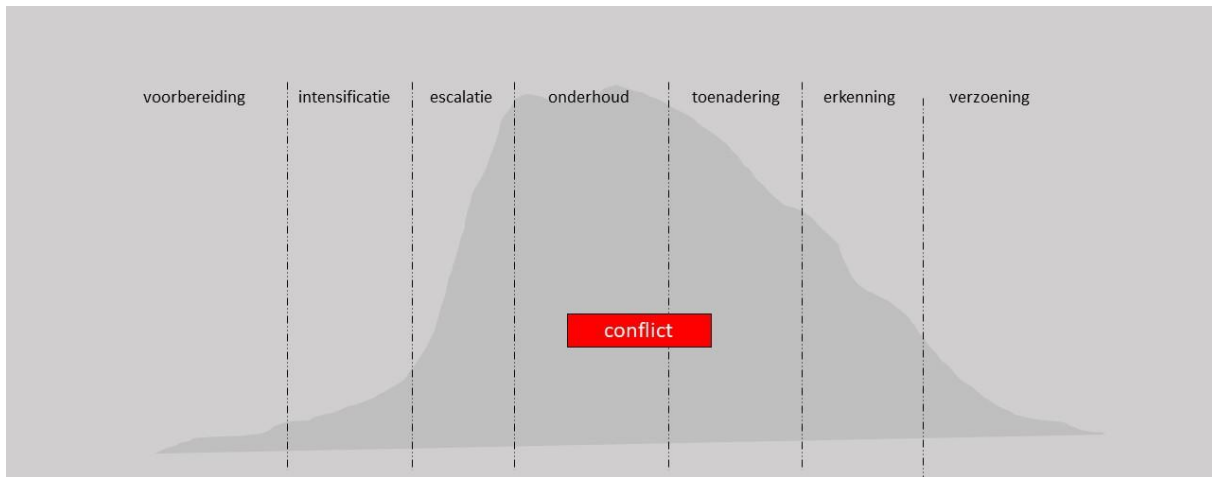
3.2.2 *Polarisation en conflict*

In de theorie van Brandsma is er een fundamenteel verschil tussen een conflict en polarisation: in een conflict zijn er directbetrokkenen, er is een begin en een einde en het vindt ergens plaats. De probleemeigenaren hebben gewoonlijk uit vrije wil een positie ingenomen, een opstelling gekozen. Polarisation is een gedachtenconstructie. Niemand is eigenaar van het beeld dat Zeeuwen zuinig zijn. Een conflict is zichtbaar, polarisation zit onder het oppervlak. Polarisation wordt zichtbaar in het conflict dat ontstaat of dreigt te ontstaan. Bij een conflict dienen zich vaak verschillende wij-zij's aan en omgekeerd kunnen bij verschillende conflicten dezelfde wij-zij's voorstanders en tegenstanders bepalen. Het conflict voedt de polarisation en de polarisation versterkt het conflict. Een conflict is de verzilvering van groeiende polarisation. Als aan het einde van een conflict verzoening optreedt, blijft de polarisation onder de oppervlakte vaak voortbestaan, tot er opnieuw een conflict ontstaat. Polarisation kan zo een echo aan incidenten leveren.

Het is de moeite waard om nader in te gaan op de wisselwerking tussen polarisation en conflict. Volgens Brandsma kent een conflict basaal zeven fasen,⁷⁸ de voorbereidingsfase, intensificatiefase, escalatiefase, onderhoudsfase, toenaderingsfase, erkenningsfase en verzoeningsfase (fig.7).

⁷⁷ Brandsma, *Polarisation*, 24.

⁷⁸ Brandsma volgt hierbij het Dialogue for Peaceful Change (DPC) model van Colin Craig; (Brandsma, *Polarisation*, 48-49)

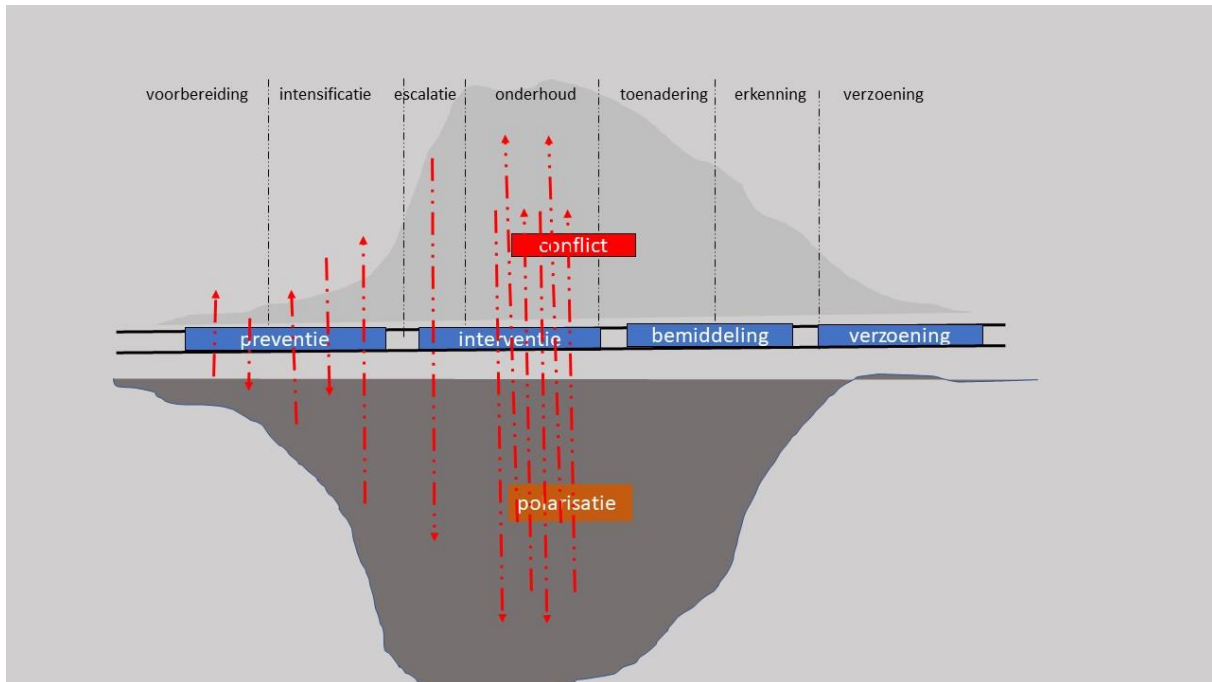
Figuur 7 Fasen in een conflict

Een conflict kan een lange aanloop hebben (voorbereidingsfase), voor de irritaties toemen (intensificatiefase), en een incident in korte tijd leidt tot escalatie. Het conflict bevindt zich op tophitte (onderhoudsfase) tot de energie wegebt en er ruimte is voor toenadering, erkenning en mogelijk verzoening.

Meestal worden conflicten pas zichtbaar wanneer de eerste twee fasen (voorbereidingsfase en intensificatiefase) zijn doorlopen en de escalatiefase begint. Na de escalatiefase komt het conflict in de onderhoudsfase terecht, waarin partijen niet bereid zijn tot toenadering en wel bereid zijn om veel te investeren in het conflict. Dit vergt negatieve energie, tijd en slapeloze nachten van de conflictpartijen. Op een gegeven moment slaat de uitputting toe. Slechts een enkeling heeft het vermogen om eindeloos te blijven vechten of demonstreren. De brandstof raakt op. Dan ontstaat ruimte voor bemiddeling en treedt de toenaderingsfase in. Men is bereid met elkaar te spreken en naar elkaar te luisteren. Na de toenaderingsfase volgen de erkenningsfase en de verzoeningsfase. In de erkenningsfase kunnen er opties bedacht worden die min of meer voldoen aan de belangen van beide partijen. De verzoeningsfase wordt vaak achterwege gelaten, terwijl daar de mogelijkheden liggen voor een transformatie waarin partijen op een andere manier naar elkaar leren kijken.

De verschillende fasen van een conflict kunnen afgezet worden tegen de stadia die een polarisatieproces gelijktijdig doorloopt. Het gaat om vier stadia: preventie, interventie, bemiddeling, verzoening. Zolang het conflict nog niet is geëscaleerd, dus in de voorbereidingsfase en intensificatiefase is er ruimte voor preventie. Als de onderhoudsfase is aangebroken, blijft er niets anders over dan zo goed mogelijk de orde te bewaken. In de samenleving ontstaat ruimte voor politieoptreden en de inzet van ME. In een kerkelijke gemeenschap zijn er weinig mogelijkheden. Op 24 juni 1948, tijdens het conflict rondom de predikant Reinier Kok in Veenendaal, kon men de politie nog inschakelen om een door de kerkenraad geïnitieerde ledenvergadering te ontruimen omdat een ander deel van de

kerkenraad deze onwettig achtte, maar die tijd is voorbij.⁷⁹ Als het conflict op haar hoogtepunt is, versterken conflict en polarisatie elkaar. In de fase daarna is dat anders. Bij ontmoetingen en bemiddelingspogingen zijn alleen de vertegenwoordigers betrokken en onderhandelingen vinden plaats achter gesloten deuren. Het zwart-wit denken in de gemeenschap blijft springlevend. Juist daarom is de verzoeningsfase een kans. Door middel van bezinning, onderwijs en gesprekken is het mogelijk om de groepen weer te verbinden.

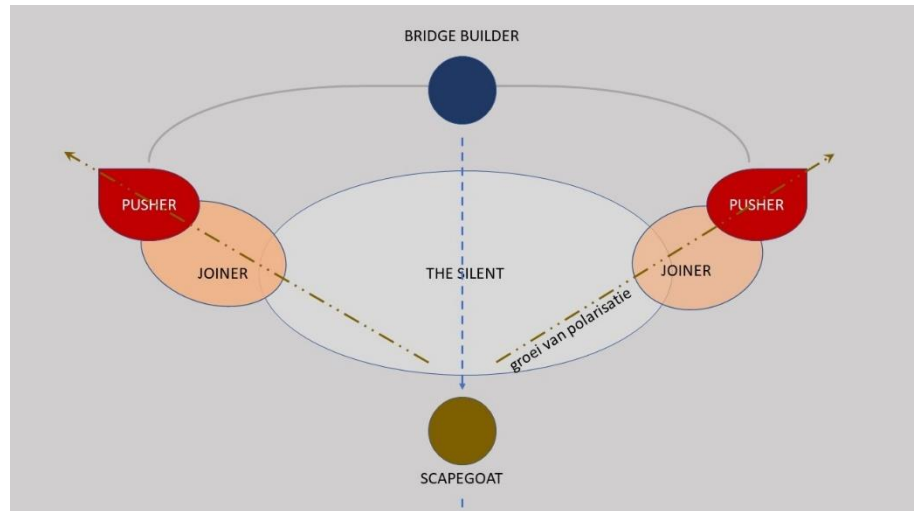
Figuur 8 Wisselwerking conflict polarisatie

3.2.3 De spelers

Polarisatie begint met een of twee pushers. Er is een gedachtenconstructie die de wij-zij bepaalt en de pushers gaan brandstof leveren, waardoor de tegenstellingen groter worden. Pushers doen uitspraken die betrekking hebben op de identiteit van de ene groep of de andere groep. Het zijn informele leiders. Groei van polarisatie betekent hier dat hun stellingnames meer uitgesproken en minder genuanceerd worden. Hun plaats in het van polarisatie bepaalt een steeds groter deel van hun identiteit. Ze groeien weg van de dialoog en richten zich in monologen tot de woordvoerder aan de andere kant van het spectrum.

⁷⁹ Golverdingen, M., *Vernieuwing en verwarring: De Gereformeerde Gemeenten 1946-1950* (Houten: Den Hertog, 2014), 169.

Oppervlakkig gezien zou je denken dat deze tegenpolen elkaar proberen te overtuigen. Maar dat is niet het geval. Integendeel, het ergste wat de pushers kan overkomen, is dat de woordvoerder van de andere kant hun perspectief gaat delen. In dat geval zou de pusher een groot deel van zijn

Figuur 9 De spelers bij groeiende polarisatie

impact verliezen, omdat hij zich niet langer kan afzetten. Het vuur van het conflict zou door gebrek aan brandstof doven.

De pusher richt zich in zijn monoloog niet tot de andere pool, maar tot de silent. Het doel van het verbale geweld is om deze middengroep uit elkaar te drijven. In de silent zitten de onverschilligen, betrokkenen en de beroepsneutralen. De onverschilligen zijn met andere dingen bezig. De betrokkenen kiezen er bewust voor om niet aan te sluiten bij een van beide pushers. De communicatie van de pushers sluit niet aan bij wat zij als het echte dilemma zien. De beroepsneutralen kunnen zich geen partijdigheid veroorloven. Bij deze groep hoort in een christelijke gemeente de pastor.

Als de polarisatiedruk toeneemt en de pushers extremere uitspraken gaan doen, is er een sterke drang om de positie in het midden op te geven. De omgeving dwingt uitgesproken of onuitgesproken tot een keuze. Wie een keuze maakt, kiest partij en wordt een volger, een aanhanger van een pusher. In de terminologie van denkkader polarisatie: een joiner. Een typerende uitspraak voor zo'n joiner is: "Ik vind wel dat hij te scherp is, maar op zich ben ik het wel met hem eens." Een pusher voert monologen, de joiner discussieert. Voor de identiteit van een pusher maakt het niet veel uit of hij veel of weinig joiners krijgt. De rol van *vox populi* past een pusher evengoed als de rol van de miskende ziener. Naarmate de polarisatie groeit, wordt het middengebied leger en bij extreme polarisatie is een plaats in het midden nauwelijks meer mogelijk.

3.2.4 Mensbeeld

In zijn denkkader polarisatie gaat Brandsma ook in op de oorzaak van deconstructief wij-zij-denken en daaruit voortvloeiende conflicten. Hij filosofeert hierover in het hoofdstuk dat hij de titel 'Mensbeeld' meegeeft.⁸⁰ Brandsma problematiseert de voor de hand liggende optie, dat conflicten ontstaan doordat mensen verschillend zijn. Mensen zijn

⁸⁰ Brandsma, *Polarisatie*, 62-68.

verschillend en hebben verschillende overtuigingen, ideeën, verlangens en emoties. De gedachte is dat als deze opvattingen, gewoontes, gevoelens botsen en mensen niet in staat zijn om hier op een vreedzame manier mee om te gaan, de spanning stijgt en conflicten ontstaan. Maar de visie van Brandsma is dat niet het verschil maar de overeenkomst tussen mensen de oorzaak is van deconstructief wij-zij-denken. Mensen willen hetzelfde, zowel in materieel als in immaterieel opzicht. Iedereen is op zoek naar zaken als geld en goed, erkenning en status. Brandsma leunt op de theorie van de mimetische begeerte van René Girard.⁸¹ Niet onze identiteit is een splijtzwam in relaties maar ons verlangen naar wat begeerlijk lijkt. Girard stelt dat deze verlangens niet spontaan en van binnenuit ontstaan, maar dat mensen de verlangens van anderen imiteren. De ander is het model voor mijn verlangen. Mensen worden rivalen doordat hun begeerte op hetzelfde is gericht. Als dit mensbeeld klopt, hoort conflict bij mens en samenleving. Het is de normale toestand. Deze zienswijze is interessant, niet alleen voor de aanpak, maar ook omdat het raakpunten heeft met een bijbelse zienswijze op vijandige polarisatie en conflict, zoals bijvoorbeeld Jakobus daarover spreekt in Jakobus 4.

3.3 Wij-zij in de praktijk

Operant voice

3.3.1 *De casussen*

In deze paragraaf presenteer ik de casussen.

Casus 1. Eelco is predikant in een gemeente die deel uitmaakt van een gesloten gemeenschap. Hij heeft als casus een polarisatie binnen de kerkenraad gekozen, waarbij de ene groep als “de starren” wordt betiteld en de andere als die “lui die allemaal optochtelijke vernieuwingen wilden doorvoeren” en “degenen die dingen erdoor drammen”. Er wordt tussen deze groepen vooral gezwegen. Deze polarisatie speelt zowel in de gemeente als in de kerkenraad, die er een afspiegeling van vormt. De kerkenraadsleden werken samen zonder over inhoud te praten. Maar als het over inhoud gaat, kunnen de emoties hoog oplopen. De “starren” zijn al jaren dominant als er sprake is van besluitvorming. De predikant vond de situatie ongewenst en wilde die doorbreken. Hij agendeerde een evaluatie en deelde tijdens deze evaluatie tevens mee dat besluiten voortaan met meerderheid van stemmen genomen zouden worden. Op die vergadering liepen de emoties hoog op. Eelco: “Toen barstte de bom.” De kerkenraadsleden zeiden: “Dat hebben we nog nooit meegeemaakt, dat we beoordeeld worden door een predikant.” Deze evaluatie in december 2022 heeft een veranderingsproces op gang gebracht waar de kerkenraad bij de start van het

⁸¹ Voor een eenvoudige, heldere uitleg van de theorie van Girard: Osborn, Carly, *The theory of Rene Girard: A very simple introduction*² (Australian Girard Seminar, 2017).

traject nog middenin zit. Iedereen is nog op zoek naar een plaatsje in de nieuwe werkelijkheid.

Casus 2. De gemeente van Timo kent een wij-zij tussen gemeenteleden die lokaal geworteld zijn en gemeenteleden die van elders komen. Al een aantal jaar is de gemeente bezig met keuzes rondom psalmberijming, liederen en bijbelvertaling. Er is in 2017 een oplossing gekozen, die in zekere zin voorlopig was omdat besloten werd te wachten op een nieuwe psalmberijming. In februari 2022 besloot de kerkenraad een commissie in te stellen die de nieuwe psalmberijming zou onderzoeken. De presentatie van die commissie op een ledenvergadering van april 2022 leidde tot een "gigantische clash", waarbij de een groep "de hakken in het zand zette" en met "van dik hout zaagt men planken" begon. Bij deze groep heerste de angst dat veranderingen nooit op zouden houden. Timo staat er inhoudelijk ontspannen in. Zolang de inhoud overeind blijft mag het van hem op een conservatieve of een eigentijdse manier. Maar hij lijdt wel onder de polarisatie in de gemeente.

Casus 3. Diederik dient in een grote gemeente die bestaat uit verschillende wijkgemeenten. De wijken hebben een andere kleur en cultuur, maar de visievorming van de centrale kerkenraad is vanouds gericht op eenheid. Strategische besluiten worden centraal genomen, omdat beleid op wijkniveau de eenheid onder druk zou zetten. Zoals ze zelf zeggen: "Als er perforatie in de wijkgrenzen komt, verandert onze prachtige taart in een spinnennet." Een aantal jaar geleden bleek dat steeds meer gemeenteleden de liturgische vrijheid misten en daarom overstapten naar een ander kerkverband of gemeenschap. Onder invloed hiervan is besloten ruimte te bieden aan wijk gebonden ontwikkeling op liturgisch gebied. In de ene wijkgemeente worden alleen psalmen met orgelbegeleiding gezongen, in een andere staan er liederen op de liturgie die begeleid worden door een combo. Te midden van dit alles is de gedachte van één gemeente vastgehouden en zichtbaar vormgegeven doordat de predikanten in alle wijkgemeenten voorgaan. De vraag die nu voorligt is "hoeveel rek kan het elastiek aan?" Daarover verschillen de leden van de centrale kerkenraad van mening. Er is groeiende polarisatie rondom de vraag of het concept van een gemeente vastgehouden moet worden of dat de spanning van de groeiende wij-zij's in de gemeente opgelost moet worden door te kiezen voor een structuur die ruimte biedt voor de zelfstandige ontwikkeling van wijkgemeenten.

Casus 4. Victor staat in een gemeente waarin verschillen zijn, maar niet overheersen. In de kerkenraad staan de broeders desalniettemin soms tegenover elkaar. In het recente verleden was er bijvoorbeeld verdeeldheid over de ruimte die er geboden moest worden voor een evangelisatieactiviteit waarmee de zondag gemoeid was en over de vraag of er wel of geen nieuwe kerk gebouwd moest worden. De groepen pro en contra nieuwe kerk zijn zowel in de gemeente als in de kerkenraad zichtbaar. Dit specifieke punt is opgelost door een besluit te nemen op basis van meerderheid van stemmen. De polarisatie blijft latent

aanwezig. De kerkenraad bestaat voornamelijk uit hoogopgeleide mensen. In de praktijk van de kerkenraadsvergadering blijken sommige leden weinig te zeggen en zijn andere leden meer dominant en dan kan een discussie fel worden. De wij-zij's in de kerkenraad, die de sfeer kunnen bepalen, houden Victor bezig.

3.3.2 Polarisation en speelveld – de stand van zaken

Tijdens het startgesprek brachten de deelnemers de stand van zaken in kaart. De vraag was: welke wij-zij's spelen in de gemeente en wie zijn daarbij betrokken. De wij-zij brachten ze in kaart door de termen te gebruiken waarmee de ene groep de andere aanduidde, zodat er ook iets zichtbaar werd van de achterliggende gedachtenconstructie.

Daarbij verkende de respondent ook flankerende aspecten, die de polarisatie beïnvloedden: een polarisatie die op landelijk niveau speelt, of polariserende elementen uit de geschiedenis van de gemeente.

Het tweede element van het in kaart brengen van de stand zaken was het benoemen van de spelers. Wie zijn de pushers? Welke gemeenteleden uit de silent zijn je bondgenoten? Welke namen van

joiners komen bij je boven? Wie dient zich aan als bruggenbouwer? Bij deze exercitie gebruikte ik invulsjablonen die ontwikkeld zijn door Brandsma.

The diagram is titled "Een eerste verkenning in Polarisation". It is divided into two main sections. The left section is titled "Welke wij-zij's spelen mee?" and contains a table with two columns: "wij" and "zij".

wij	zij
Ouderwets	drammers ↳ liturgie
burgeriken	lichtfeetvers ↳ kerkbouw
eigen	vreemd ↳ cultuur
Verstand van geld	dominees ↳ beroepsverwach

The right section is titled "Bijkomende incidenten & conflicten?". It contains two handwritten entries:

- (Cultuur openheid?) besluit liturgische differentiatie
- Covid (openstelling kerk) Cuk - pred

Figuur 10 inventarisatie in termen die groepen voor elkaar gebruiken.

3.4 Wij-zij-denken in de christelijke gemeente

Espoused voice

Hoe denken de respondenten over de gemeente en over polarisatie? Omdat de aanname van TAR is dat de perceptie over de geloofsthema's lopende het onderzoek beïnvloed wordt door de andere voices of theology, heb ik deze vraag aan het begin van het onderzoek aan de orde gesteld en maakt ze deel uit van het startgesprek als een soort kwalitatieve nulmeting. Hoewel ik het denkkader polarisatie vooraf gedeeld had met het oog op een ander onderdeel van het startgesprek, moesten de deelnemers in het gesprek wennen aan het neutrale, wetenschappelijke gebruik van woorden als polarisatie en wij-zij denken. De respondenten benadrukken in het gesprek dat verschillen er zijn en er mogen zijn in een gemeente. Ze blijken verschillen te waarderen als een als een verrijking. Een van de predikanten noemt verschillen tussen mensen de hoogte, diepte en kleurrijkheid van de christelijke gemeente. Voor Eelco is de diversiteit gelegitimeerd door dezelfde patronen

in de Bijbel, die bijvoorbeeld zichtbaar zijn in de verschillende karakters van de brieven van respectievelijk Paulus, Petrus en Johannes. Victor legt meermalen een link naar de onderscheiden functies binnen het lichaam van Christus - verwijzend naar de metafoor in 1 Korinthe 12 – terwijl zij in het Hoofd Christus toch een zijn.

Als je één fundament hebt, Jezus Christus en die gekruisigd, dan dient dat ons fundament te zijn en ik zeg altijd: “En alle andere dingen zijn belangrijke bijzaken”.
(Eelco)

Tijdens de groepsbespreking inde eerste samenkomst groeit bij de deelnemers het inzicht dat wij-zij denken niet alleen normaal is binnen een gemeenschap, maar ook nuttig. Er ontstaat consensus over drie voordelen van verschillen. Het eerste nut is dat diversiteit in kwaliteiten benut kan worden om de diverse taken en verantwoordelijkheden van een gemeente of kerkenraad passend te kunnen toewijzen. Ten tweede maken verschillen tussen mensen de gemeente een oefenplaats voor nederigheid en liefde. Ten derde voorkomt wij-zij denken dat de gemeente verstoft. Hieronder geef ik bij ieder aspect een citaat:

Dat is echt heel mooi, dat heb ik nog nooit zo gezien als hier. Hier hebben we allemaal onze specialisatie. Het zijn allemaal knappe mannen en de één is hier goed in en de ander is weer goed in wat anders en ze vullen elkaar aan. Dat vind ik echt, he. (Victor)

Ik zie het zelfs zo dat de Heere ons aan elkaar geeft om de les van ootmoed te leren. Ik ben ervan overtuigd dat God een gemeente wil zoals wij die hebben. (...) Ieder die Mij wil navolgen die moet zijn kruis opnemen en Mij navolgen. Weet je wat dat kruis is, waarover het gaat? Dat is niet het kruis van teleurstelling, moeite en zorg achter de deur, maar van zelfverloochening. (Eelco)

Ik ben niet uit op een gemeente die heel nadrukkelijk bijvoorbeeld één stream van denken heeft, want ik zie juist dat daar vaak de boel indut. Dit omdat je dan mekaar ook niet op scherp zet. (...) De gemeente waar iedereen hetzelfde denkt, daar val je met z'n allen in slaap, dat is helemaal niet goed. (Timo)

Tijdens een conversatie delen de predikanten de gedachte dat aanvaarden een belangrijk aspect is van christelijke omgang met de naaste. Vervolgens reflecteren ze op de vraag of aanvaarden en accepteren dezelfde betekenis hebben. Als ik doorvraag op wat het verschil is en op welke wijze je dat in de praktijk terug ziet, geeft Eelco aan dat aanvaarden voor hem een diepere dimensie heeft.

Ja ik denk, bij accepteren dan zeggen ze ja, die is nu eenmaal anders. Nou ja, dat is zo en dat mag. Maar dan kunnen ze ook nog onderhuids denken: “ Ja, maar ja, die is wat minder geestelijk, want die vindt zus of zo. Bij aanvaarden zeg je: “Nee, ik

geloof dat je werkelijk een broeder of zuster en Christus bent, ook al denk je heel anders, maar aan de voet van het kruis treffen uit mekaar. (Eelco)

3.4.1 *Polarisatie en de gemeente*

Zoals uit de casussen blijkt hebben de geselecteerde deelnemers te maken met spanning door wij-zij denken. Verschillen worden als waardevol en nuttig ervaren maar tegelijk als lastig. De predikanten geven aan dat toenemende spanning blijkt uit zaken als: de mailbox loopt vol, randzaken nemen veel ruimte in gesprekken in en gaan de agenda van de kerkenraadsvergadering bepalen en op de ledenvergadering vinden felle en ongenueanceerde discussies plaats.

Tijdens de interviews komt naar voren wat de gevolgen zijn van toenemende polarisatie voor de predikant, de prediking en de gemeente. Timo benadrukt dat het gevolg van polarisatie kan zijn dat de kwaliteit van de evangelieverkondiging eronder lijdt. De predikant heeft minder tijd en concentratie om de preek voor te bereiden. Daarnaast kan de controverse de inhoud van de preek gaan beheersen:

Kijk want wij hebben natuurlijk als gemeente wel een kern, van daar gaat het om, het gaat om het evangelie van Jezus Christus en die gekruisigd. Op het moment dat de randzaken je zoveel in beslag gaan innemen dat je daar nauwelijks meer aan toe komt of, of minder, misschien zelfs al minder aan begint toe te komen, dan heb je al, dan, dan is er, denk ik, al, dan is er gewoon een probleem. (...) Op het moment dat het je preken gaat beheersen, dan is er, dan is er natuurlijk wel wat aan de hand. (Timo)

Victor ziet binnen de gemeente de communicatie verslechteren, doordat er steeds minder naar elkaar geluisterd wordt en er steeds minder gekeken wordt naar wat bindt. Timo constateert dat discussies tussen groepen bij groeiende polarisatie niet effectief zijn en hij voelt bij dit soort discussies aan dat het uitwisselen van argumenten niet werkt. Er ontstaan beelden van elkaar en die gaan de discussie bepalen. En dan gaat het fout, benadrukt Timo. Een zienswijze of gedachte wordt in verwijtende of afkeurende zin toegeschreven aan een groep, enkel omdat die verschilt van de groep waarbij jij hoort.

Uit gespreksmomenten die betrekking hebben op de oorzaak en het ontstaan van polarisatie en conflict is op te maken dat het voorkomen van deconstructieve polarisatie niet afhankelijk is van de dogmatische of ethische begrenzing van een gemeente of kerkverband. In de Protestantse Kerk Nederland, met uitersten binnen het continuüm van vrijzinnig tot strikt gereformeerd, zijn wij-zij's zichtbaar, maar ook in een Gereformeerde Bondgemeente, die een behoudende stroming vormt binnen deze kerk. Polarisatie is aanwijsbaar in een stadsgemeente met verschillende wijken en ook binnen een kleine en op zichzelf homogene dorpsgemeente.

De respondenten noemen vier oorzaken van polarisatie. Er zijn ten eerste cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen.

Polarisatie in de gemeente is een afspiegeling van de maatschappij. (Diederik)

Eelco ziet polarisatie in kerken toenemen en schrijft dat toe aan culturele factoren. De toenemende mondigheid van mensen, de veranderde gezagsverhoudingen in de emotie-cultuur, waardoor het denken oppervlakkiger wordt en de beleving van dingen verandert en gemeenteleden vaker impulsief hun gevoel en mening eruit gooien. Corona was polarisatie bevorderend, omdat gemeenteleden zich minder gebonden gingen voelen aan de eigen gemeente waar tijdelijk geen fysieke diensten meer gehouden konden worden en via online verbindingen gingen exploreren en ervaringen opdeden met andere liturgieën. Daarnaast leidde de besluitvorming over de te nemen maatregelen en de genomen maatregelen zelf tot veel discussie.

Polarisatie kan ten tweede ontstaan door binnenkerkelijke omgevingsfactoren, zoals toenemende polarisatie in het kerkverband. Of een conflict in een nabijgelegen gemeente van hetzelfde of een ander kerkverband. Mensen veranderen dan van gemeente en die instroom van mensen die uit onvrede afscheid nemen van hun eigen kerkgenootschap, bevordert het wij-zij denken in de gemeente waarbij zij zich aansluiten.

Een derde observatie die in verschillende interviews aan de orde komt, is dat de oorzaak van het ontstaan van tegenstellingen in een gemeente een spiritueel aspect heeft. Victor brengt een voorbeeld in van ruziemakende discipelen die weliswaar dicht bij Jezus leven, maar Zijn voorbeeld om de minste te zijn, niet volgen. Diederik noemt de geestelijke houding het hoofdprobleem.

Zijn wij bereid om het kruis van de zelfverloochening op te nemen?(...) Ik denk dat daardoor de meeste problemen ontstaan, uiteindelijk door een geesteloze houding.(...) Nee, zoek met elkaar te buigen onder elkaar. (...) Nou, als die houding er zou zijn, het zouden heel veel veranderen. Maar ik denk dat daar de basisprobleem zit van onze hele conflictachtige situaties en polarisatie problemen. (Diederik)

Diederik wijst ook op het verband tussen geestelijke verzwakking van de gemeente door het verminderen van het werk van de Geest en angst. Als de geestelijk conditie van een gemeente afneemt, komt er ruimte voor angst voor verandering of verstarring. Mensen zeggen dan: "Als we dat doen, komt een evangelische stroming de kerk binnen" of "Als we dat niet doen, raken we onze jongeren kwijt."

De laatste factor die genoemd wordt, is de houding van de kerkenraad. De kerkenraad kan de deconstructieve wij-zij tussen kerkenraad en gemeente oproepen en versterken, bijvoorbeeld door min of meer kritische gemeenteleden met een kluitje in het riet te sturen of een op macht gebaseerd beleid te voeren, waarbij bijna niets mag en van alles moet.

3.4.2 *Pastor en polarisatie*

De predikanten willen er voor alle groepen zijn en zo de verschillende wij-zij's dienen in prediking en pastoraat. Victor gebruikt daarvoor het woord transparant. In pastoraat moet je voor al je gemeenteleden openstaan. Een pastor moet er voor iedereen zijn, 'voor links en rechts'. Dit heeft ook een positief effect op de prediking en de prediker zelf. Timoervaart dat zijn intentie om recht te doen aan de verschillen in de gemeente, hem behoedde voor eenzijdige in de prediking.

Vijandige polarisatie in een gemeente heeft consequenties. Het beïnvloedt het imago van de kerkelijke gemeente en heeft gevolgen voor de werving van nieuwe leden. Bij Timo werden aspirant-leden uitgenodigd om een ledenvergadering bij te wonen, maar ze waren niet gecharmeerd door de felle discussies en vroegen zich in een nagesprek af of ze wel belijdenis wilden gaan afleggen in zo'n gemeente. Een gevolg van toenemende polarisatie kan zijn dat mensen, die vinden dat ze te weinig gehoor krijgen, de gemeente verlaten. De predikanten worstelen met hun verantwoordelijkheid als gemeenteleden om die reden besluiten weg te gaan.

Die [verantwoordelijkheid] zou ik, denk ik, voor mezelf op die manier niet kunnen dragen, accepteren dat mensen weggaan. En natuurlijk kun je zeggen: "Ja, als ze niet zo drammen dan kunnen ze gewoon bij ons blijven, want dus wij jagen ze niet weg." Maar het voelt niet goed, dat voelt niet goed. (Diederik)

Dezelfde predikant geeft ook aan dat de gemeente van Jezus Christus per definitie begrensd is. Hij verwijst naar de uitspraak van Paulus in 1 Korinthe 12, 3, waar de scheiding samen valt met het benoemen van Jezus als vervloekte, of als Heere.

3.4.3 *Wetmatigheden van polarisatie*

In de interviews kwamen twee wetmatigheden voorbij, die beiden speelden in de context van de veelvoorkomende wij-zij "behoeders en vernieuwers." Ten eerste gaven predikanten aan dat vernieuwing een continu proces lijkt te zijn. De vernieuwers blijven in beweging.

Op een gegeven moment zeggen ze van: nou moeten we niet eens een keer gaan kijken van waar moeten we nog wat op finetunen en misschien nog wat op aanpassen, waarbij die klassieke groep, die in feite niet verandert want die blijven gewoon doen wat ze altijd deden, zeggen van ze trekken steeds verder bij ons vandaan. Daar begint het gevaarlijk te worden. (Diederik).

Daarmee samenhangend observeren zij het volgende fenomeen. De behoeders, "de klassieke groep", blijft -negatief- betrokken bij groeiende polarisatie in de gemeente. Ze kijken met argusogen naar wat er allemaal gebeurt bij de vernieuwers. Omgekeerd is de vernieuwende groep de klassieke groep allang uit het oog verloren.

3.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk stond het karakter van de gemeente centraal in samenhang met het karakter van polarisatie. Als er groeiende polarisatie is, worden verschillen in de gemeente gemakkelijk als bedreigend ervaren. Timo en Victor realiseerden zich tijdens het startgesprek opnieuw dat verschillen in de gemeente erbij hoorden en een verrijking van de gemeente betekenden. Deconstructieve polarisatie kan geduid worden als test, een beproeving. Prevaleert vleselijk denken of geestelijk?⁸² Uit de interviews bleek dat er geen grote onderling verschillen waren in het denken over de gemeente en over polarisatie.

In dit hoofdstuk zijn de eerste inzichten gepresenteerd uit het denkkader polarisatie, waarin polarisatie als zelfstandig fenomeen met eigen wetmatigheden beschreven wordt. Polarisation is gevoelsdynamiek, die berust op een gedachtenconstructie, waarvoor het praten over de identiteit van jezelf of de ander de brandstof vormt. Er is een wisselwerking tussen polarisatie en conflict. Het preventiestadium eindigt als het conflict escaleert. In die fase en tijdens de onderhoudsfase daarna, voedt het conflict de polarisatie en de versterkt polarisatie het conflict.

Voor de respondenten was het kaart brengen van de stand van zaken aan de hand van de sjablonen van het denkkader polarisatie inzicht gevend. Als het handelen en communiceren van de pushers je hoofd vullen, voelen gemeenteliders zich boos en machteloos. Bewust nadenken over wie je bondgenoten zijn, biedt ruimte en perspectief.

⁸² Vgl. Gal. 5,19-22.

4 Pastor en preventie

De onderzoeksvraag stelt de roeping van de pastor bij polarisatie centraal. Welke mogelijkheden heeft een pastor om conflicten te voorkomen bij groeiende en deconstructieve polarisatie in een christelijke gemeente? In het vorige hoofdstuk zijn aan de hand van de four voices of theology vier invalshoeken onderzocht met betrekking tot de christelijke gemeente die te maken heeft met groeiende polarisatie. In dit hoofdstuk beschrijf ik vanuit hetzelfde perspectief de rol van de gemeenteleider.

Voor het beschrijven van dit onderdeel van de onderzoeksvraag kunnen dezelfde bronnen worden gebruikt als in het vorige hoofdstuk. Voor de normatieve theologie komt de stem van een bijbelgedeelte naar voren dat in de eerste bijeenkomst aan de orde kwam. Het betreft Romeinen 14-15,7, waarin Paulus zelf ingrijpt in de kwestie van de 'zwakken en sterken' die zich in de gemeente van Rome afspeelde. Daarnaast zal ik enkele kerkordes onderzoeken om te zien wat zij zeggen over de taak van de predikant. In paragraaf 4.2, de sectie over de formal voice, beschrijf ik het theoretisch materiaal dat ik gedurende het traject heb geïntroduceerd, te weten een gedeelte uit het denkkader polarisatie en de visie van de bijbels-pastorale benadering op de roeping van de predikant bij groeiende polarisatie. Paragraaf 4.3 zal de opvattingen en overtuigingen van de respondenten over de rol van de pastor beschrijven op basis van de interviews, terwijl de daaropvolgende paragraaf de praktijk belicht.

4.1 De pastor als dienaar van het goddelijk Woord Normative voice

4.1.1 *Bijbelstudie uit de Romeinenbrief*

Tijdens de bijeenkomst van 20 januari 2023 spraken de predikanten over de roeping van de pastor aan de hand van Romeinen 14-15.7. In dit gedeelte van de Romeinenbrief stelt Paulus polarisatie, wij-zij denken, in de gemeente aan de orde. De ene groep, met een Joods georiënteerde achtergrond, hecht waarde aan regels met betrekking tot voedsel en het vieren van bijzondere dagen, terwijl de andere groep met meer hellenistische invloeden, dat niet belangrijk vindt. Bij de aanpak van Paulus valt op dat hij niet rechtstreeks op ingaat op de kwestie. Dat is niet omdat hij een neutrale positie wil innemen. Hij is duidelijk en buitengewoon stellig over zijn standpunt: "Ik weet en ben ervan overtuigd in de Heere Jezus dat niets in zichzelf onrein is (14,14). Het onderwerp van deze uitgebreide perikoop is niet kwestie van voedsel en vieren, maar de vraag hoe twee groepen met tegengestelde overtuigingen in de gemeente met elkaar samenleven. Verachten en veroordelen ze elkaar of aanvaarden ze elkaar?"

Wat is de benaderingswijze van Paulus? In de gemeente van Rome zijn twee partijen, aangeduid als sterken en de zwakken, met elkaar in discussie (14,1). De kern van Paulus' benadering is dat hij er een derde partij bij betreft: Christus. Dat betekent niet minder dan een perspectiefwisseling. Christus is de eigenaar van beide groepen en in Hem zijn ze als een 'wij' met elkaar verbonden: "Wij leven voor de Heere en wij sterven voor de Heere, wij zijn van de Heere." In die driehoeksverhouding van sterken, zwakken en Christus heeft de laatste het exclusie mandaat verworven om te heersen en te oordelen: "Want met dit doel is Christus ook gestorven en opgestaan en weer levend geworden, dat Hij zowel over doden als levenden zou heersen. (...) Wij zullen toch allen voor de rechterstoel van Christus gesteld worden" (14,9-10). Dat beide groepen het recht om te oordelen naar zich toetrekken, is in dit licht ongepast en onnodig: "Wie bent u, dat u de huisslaaf van een ander oordeelt? Of hij staat of valt, gaat alleen zijn eigen heer aan. Hij zal echter staande gehouden worden, want God is bij machte hem staande te houden (14,4)." Nu er een derde partij bij de discussie betrokken is, kunnen de sterken en zwakken zich spiegelen. "Laat daarom ieder van ons zijn naaste behagen ten goede, tot opbouw. Want ook Christus heeft niet Zichzelf behaagd" (15,2-3). "Daarom, aanvaard elkaar zoals ook Christus ons aanvaard heeft" (15,7). Dit nieuwe perspectief herplaatst de gemeente van Rome tegenover de Drieënige: gelovigen zijn burgers van het Koninkrijk van God, waarin gerechtigheid, vrede en blijdschap in de Heilige Geest de toon zet (14,7) om eensgezind de God en Vader van onze Heere Jezus Christus te verheerlijken (15,6).

Het is overduidelijk dat Paulus te midden van conflicten zijn roeping ziet in het centraal stellen van het evangelie van Jezus Christus. Dit is een betekenisvolle observatie voor predikanten die geconfronteerd worden met polarisatie en conflict. "Want alles wat eertijds geschreven is, is tot onze onderwijzing eerder geschreven, opdat wij in de weg van volharding en vertroosting door de Schriften de hoop zouden behouden" (15,4).

4.1.2 *De rol van de predikant in de kerkorde*

In zijn dissertatie *Rol en roeping* besteedt Johan van Holten aandacht aan de rolverwachtingen van predikanten, zoals die in de hervormde traditie zijn geformuleerd.⁸³ Hij bespreekt daarbij de oude kerkordes van de Nederlandse Hervormde kerk en van de Gereformeerde kerk en de kerkorde van de Protestantse Kerk Nederland uit 2004. In de Hervormde kerk werd van een predikant verwacht dat hij naast herder en leraar ook evangelist was, medewerker aan de geestelijke vorming van de jeugd en leidinggevende over de gemeente. De kerkorde van de Gereformeerde kerk komt grotendeels overeen met de Hervormde. Expliciet wordt in deze kerkorde benoemd dat het tot de taak van een predikant behoort om samen met de ouderlingen de gemeenteleden trouw te bezoeken.

⁸³ Holten, Johan van, *Rol en roeping. Een praktisch-theologisch onderzoek naar de rolopvatting van aanstaande, beginnende en oudere predikanten gerelateerd aan hun roepingbegrip* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2009), 51-55.

Ook in deze kerkorde vormt leidinggeven een essentieel onderdeel van de verantwoordelijkheid van de predikant. Hij wordt geacht de kerkenraadsvergaderingen voor te zitten. Van Holten merkt op dat in de kerkorde van de Protestantse Kerk Nederland de aanduiding “Dienaar des Woords” stilzwijgend vervangen is door het woord predikant. De rol van evangelist is in deze nieuwe kerkorde gemarginaliseerd. De Kerkorde van de Hersteld Hervormde Kerk wijkt in het artikel over de taken die aan de predikant zijn toevertrouwd, niet af van de oude kerkorde van de Nederlands Hervormde kerk.⁸⁴ De kerkorde van de Christelijk Gereformeerde Kerk en de Gereformeerde Gemeenten spreken over het volharden in gebed, woordbediening en sacramenten en over herderlijke zorg. De predikant draagt verantwoordelijkheid voor de hele gemeente en spant zich in dat alles met goede orde geschied.⁸⁵ De predikant is in alle kerkorden predikant, leraar, herder en bestuurder. Voor alle kerkordes is de verkondiging van het woord een primaire taak.

Voor dit onderzoek is het interessant dat Van Holten voor zijn empirisch onderzoek beelden beschrijft van de predikant:

- Nabije naaste (vriend/vriendin, therapeut, kameraad, vader/moeder),
- Wegwijzer (herder, leraar),
- Gelijgezinde (bondgenoot, broeder/zuster).⁸⁶

Op deze onderscheiding kom ik terug in paragraaf 4.4.

4.2 De rol van de predikant bij de bijbels-pastorale benadering en de zienswijze van het denkkader polarisatie.

Formal voice

In deze paragraaf bespreek ik eerst de zienswijze van de bijbels-pastorale benadering en daarna de zienswijze van het denkkader polarisatie van Bart Brandsma op het effectief interveniëren in tijden van groeiende polarisatie.

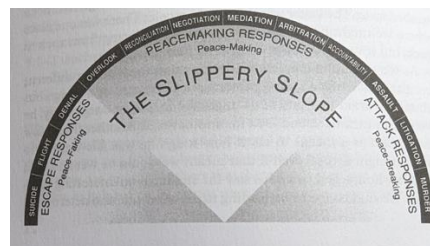
⁸⁴ Zie <https://www.hersteldhervormdekerk.nl/hhk/kerkorde/romeinse-artikelen>[26 juli 2023].

⁸⁵ Voor de Nederlandse kerkordes, zie kerkrecht.nl.

⁸⁶ Van Holten, *Rol en roeping*, 128-130.

4.2.1 De bijbels-pastorale benadering

Jim van Yperen bespreekt vier niet-effectieve houdingen van gemeenteleiders ten opzichte van een conflict, waarvan een passieve (*passiv*) houding en een vermijdende (*evasive*) houding er twee zijn, naast verdedigen (*defensive*) of aanvallen (*agressive*).⁸⁷ Deze analyse sluit aan bij het beeld van een *slippery slope*, een halve cirkel waarin Ken Sande de verschillende reacties op een conflict ordent

Figuur 11 *The Slippery Slope* (Ken Sande)

(zie figuur 11). Sande positioneert peacemaking op de top van de halve cirkel, maar het gevaar naar beneden te glijden is groot. Aan de ene zijde zijn er de *escape responses* en aan de andere kant *attack responses*, die hij respectievelijk kenmerkt als *peace-faking* en *peace-breaking*.⁸⁸

Van Yperen verbindt deze twee niet-effectieve benaderingen, fight or flight, aan karaktertrekken van pastors die samenhangen met hun wijze van leidinggeven. De auteur maakt onderscheid tussen een *righthanded* en een *lefthanded* manier van leidinggeven.⁸⁹ De *righthanded* leider wil de orde herstellen door de macht te centraliseren. Hij preekt onderwerping en autoriteit en staat een hiërarchische structuur voor, een top-down management stijl en een wettische benadering. De kerk lijkt er te zijn om de leider te beschermen. *Lefthanded* leiders hebben een tegengestelde visie op leiderschap. Ze ondersteunen een niet gefocuste, gedecentraliseerde manier van management. Er is te weinig sturing en deze aanpak schiet tekort om mensen te laten groeien. Ook hier neemt de leider een centrale positie in. Hij wil bij polarisatie of conflict sympathie oproepen door zich als slachtoffer te presenteren. De waarheid wordt gecompromitteerd om de vrede te bewaren. Zowel *lefthanded* als *righthanded* leiders hebben een eigen godsbeeld, dat de zienwijze op gezag bepaalt.⁹⁰ *Lefthanded*: God is een liefdevolle God, die de nadruk legt op vergeving en aanvaarding, conflict is zonde, het gevolg van de rebellie van de mens tegen God. Conflict is slecht, negatief. De vrede wordt bewaard door positief te blijven en conflicten te vermijden, te ontkennen en te ontlopen. *Righthanded*: God is een almachtige God, die de nadruk legt op waarheid en gezag. Conflicten ontstaan door controleverlies. Bij een conflict is het nodig op te treden, de schapen van de bokken te scheiden, de gezonde leer te beschermen en bewijzen wat goed en slecht is. Bij de *lefthanded* horen de passieve en conflict vermijdende leiders, bij de *righthanded* de verdedigende en de agressieve leiders.

⁸⁷ Van Yperen, *Making Peace*, 111-162.

⁸⁸ Poirier, *Peacemaking Pastor*, 37-46.

⁸⁹ Van Yperen, *Making Peace*, 39-40

⁹⁰ Van Yperen, *Making Peace*, 91,92.

Conflictmijding door leiders komt in kerken relatief vaak voor.⁹¹ In het algemeen zijn pastors geneigd zich er niet mee te bemoeien en het conflict niet te benoemen. Poirier wijdt dit aan het feit dat veel predikanten het onplezierig vinden om zich onder te dompelen in de dagelijkse werkelijkheid met mensen die verschillende behoeften en belangen hebben, en met altijd sluimerende of actieve conflicten. Great pastors worden zo genoemd omdat ze geweldige predikers of schrijvers zijn, niet omdat ze ijverig, trouw en proactief zijn bij complexe pastorale problemen. Poirier is scherp in zijn beoordeling. Hij karakteriseert veel pastors als moderne docetisten die het werkelijke menszijn van Jezus als een schijngehalte zien en daarom enerzijds de persoon en het werk van Christus als irrelevant zien voor conflictoplossing en zich anderzijds niet teveel met het dagelijks leven willen bemoeien als dienaars van Christus Jezus. Pastors zijn volgens hem liever ‘*pulpitters*’.

Het alternatief van vermijden op de slippery slope is verdedigen of aanvallen. Deze reactie heeft twee effecten: de druk op de polarisatie of het conflict neemt toe en daarnaast wordt de pastor zelf onderdeel van het conflict. Een pastor die zichzelf of de kwestie waar het conflict over gaat verdedigt,⁹² mengt zich in het spel van winnen of verliezen, en maakt zich daardoor kwetsbaar voor oneigenlijk gebruik van zijn positie als ambtsdrager, van de schrift en van zijn voorsprong als theoloog. In de gemeente ontwikkelt zich deconstructieve polarisatie rond de vraag of je voor of tegen de pastor bent. Dit geldt in sterkere mate als de pastor in plaats van verdediging de aanval kiest bij een conflict, gewoonlijk onder het mom van de strijd om de waarheid. Een pervers machtsspel in de gemeente van Jezus Christus is bij deze positiekeuze van de pastor onvermijdelijk.⁹³

De vraag kan gesteld worden of de observatie van Poitier, namelijk dat pastors conflicten vermijden omdat ze liever kamergeleerden zijn, evenzeer van toepassing is op de Nederlandse predikantencultuur. Het vermijden of bestrijden van conflicten kan ook voortkomen uit handelingsverlegenheid. Veel predikanten weten niet goed hoe ze moeten omgaan met groeiende polarisatie of als een conflict zich voordoet. Dit gebrek aan inzicht wordt vaak gekoppeld aan negatieve ervaringen bij de wat oudere predikanten, wat leidt tot onduidelijkheid over de eigen rol, op de hoop op succes en op de invloed van een conflict op de agenda.

Een van de oorzaken van deze handelingsverlegenheid is een veranderend verwachtingspatroon over de rol van de predikant, mede als gevolg van een theologische verschuiving. Kerkenraad en gemeente hebben bepaalde verwachtingen van de pastor als het gaat om huwelijksconflicten, conflicten tussen ouders en volwassen kinderen of ruzies tussen gemeenteleden die vanwege een diepgaand zakelijk conflict niet meer samen aan dezelfde avondmaalstafel kunnen of willen zitten. Hierbij rijst de vraag of de kerkenraad en

⁹¹ Oppenshaw, “Conflict resolution, 2-3.

⁹² Zie Van Yperen, *Making Peace*, 135-152: Defensive responders

⁹³ Zie Van Yperen, *Making Peace*, 153-162: Aggressive responders.

gemeente een verkondiger van het evangelie der verzoening verwachten of een maatschappelijk werker, een dienaar van het Woord of een conflictbemiddelaar.

Kevin J. Vanhoozer constateerde in 2015 dat de kerk seculier geworden is in het begrijpen van haar geestelijkheid. ‘One especially powerful metaphor for the pastor is therapist: someone who addresses personal or interpersonal problems and effect healing.’⁹⁴ Vanhoozer koppelt de verschuivende visie op de roeping van de pastor aan het verdwijnen van het woord zonde.⁹⁵ Wat eerder in verband werd gebracht met zonde, wordt nu gezien als symptomen van onderliggende psychische of sociale condities. In de Nederlandse situatie is deze verschuiving terug te zien in het denken over verzoening van theologen als Herman Wiersinga (1927-2020); Cees den Heyer (1942-2021), H.J. de Jonge (1943-2022) en Reinier Sonneveld (1978).⁹⁶ Het beeld van Jezus die verzoening door voldoening realiseerde, maakt plaats voor een Jezus die door de kracht van liefde overwinning teweeg brengt. Sonneveld zei over ‘Jezus Victor’ bij de introductie van een studiedag over zijn boek *Het vergeten evangelie* (8 maart 2019): ‘Hij heeft de belangrijkste vertegenwoordigers van het kwaad verslagen met gulle liefde en overvloedig leven.’⁹⁷

Vanhoozer en Strachon pleiten er in hun *The Pastor As Public Theologian* voor dat predikanten, ook als zij in de gemeente geconfronteerd worden met psychische, sociale en maatschappelijke problemen, terugkeren naar hun roeping als dienaar van Christus. Daarmee negeren deze predikanten maatschappelijke problemen niet, maar duiden ze problemen juist realistisch.

“Pastor-theologians who set forth in speech *what is in Christ* are ultimately engaged in a ministry of reality, that is, in administering the truth of *what is*: the truth about God, humankind, and the relationship between them”.⁹⁸

Deze terugkeer naar de visie dat een predikant ook in het pastoraat in de eerste plaats een *Verbi divini minister*, een dienaar van het goddelijke Woord is, sluit aan bij de zienswijze van de Bijbels-theologische benadering. “Bring to the table of people’s disputes the gospel of the Mediator”, aldus Poirier.⁹⁹

Binnen dit kader kan de pastor besluiten of hij als aanvulling en indien nodig actief aan conflictbemiddeling wil gaan doen. Poirier wijdt in *The Peacemaking Pastor* enkele hoofdstukken aan het begeleiden van een onderhandeling, aan mediation en arbitrage. Daarin

⁹⁴ Vanhoozer, Kevin J., *The Pastor*, 9.

⁹⁵ Vanhoozer, Kevin J., *The Pastor*, 8-9.

⁹⁶ Voor een beknopt overzicht, zie . Heer, J.M.D. de, “Discussies rond verzoening door voldoening”, in: Clements, G. e.a. (eds), *Verzoening door voldoening: een theologische verkenning*, Semper Reformanda-reeks. (Apeldoorn: Uitgeverij De Banier, 2023)

⁹⁷ <http://reiniersonneveld.nl/2020/recensies-over-het-vergeten-evangelie>. [14 maart 2023]

⁹⁸ Vanhoozer, Kevin J., *The Pastor*, 186.

⁹⁹ Poirier, *Peacemaking Pastor*, 192.

maakt hij duidelijk dat de theologische inbedding de vormgeving van deze instrumenten beïnvloedt. In deze thesis ga ik daar niet verder op in, omdat het onderwerp van de thesis niet conflictbemiddeling is, maar het leidinggeven aan wij-zij denken ter voorkoming van conflicten. Zoals ik in de volgende paragraaf zal uiteenzetten ziet het denkkader polarisatie actief bemiddelen niet als een kansrijke interventie bij groeiende polarisatie.

4.2.2 *De rol van de predikant volgens het denkkader polarisatie*

In paragraaf 3.2.3 zijn drie actoren gepresenteerd die zich tijdens toenemende polarisatie manifesteren: de pusher, de joiner en de silent. De silent vertegenwoordigt individuen die ervoor kiezen zich niet aan te sluiten bij een van de polen, sommigen vanuit onverschilligheid anderen juist vanuit een diepgaande betrokkenheid. Naast de onverschilligen en betrokkenen maken ook de beroepsneutralen deel uit van het stille midden, zoals de rechter, de docent, de agent en ook de predikant. Zij zijn *qualitate qua* gemotiveerd om vanuit neutraliteit in de gemeenschap te staan. Wanneer polarisatie toeneemt, groeit het gevoel van ongemak bij de middengroep. De druk neemt toe om partij te kiezen. Evenals de zorg dat de gemeenschap uiteenvalt.¹⁰⁰

Bij toenemende druk is er binnen de silent altijd wel iemand die wil bemiddelen of de rol van scheidsrechter op zich neemt: de *bridge builder*.¹⁰¹ In een burgerlijke gemeente lijkt de burgemeester de meest geschikte kandidaat, in een kerkelijke gemeente de predikant. Hij is beroepsneutraal en leidinggevende. De rol van bridge builder is in de praktijk echter bijzonder uitdagend. Vanuit de onzichtbare positie in het midden, komt hij in de schijnwerpers te staan. Hij meldt zich in het krachtenveld dat zich tussen de polen van de polarisatie bevindt. De pushers, die gretig zijn om nog meer zichtbaarheid te verwerven, kunnen de interventies van de bruggenbouwer misbruiken om meer podium te krijgen. In deze fase kan de polarisatiedruk oplopen, waardoor de tolerantie met het midden kleiner wordt. Midden in deze gevarezone staat daar de predikant. De kans dat zijn onafhankelijkheid door beide partijen wordt betwist, is groot. De een vindt hem te besluiteloos, de ander ziet hem als partijdig. Zonder hij daar invloed op uit kan oefenen, komt hij in de positie van de scapegoat, de zondebok, op wie alle schuld wordt geladen.¹⁰²

Tot hier toe zijn vijf posities uit het denkkader polarisatie beschreven: de pusher, joiner, silent, *bridge builder* en de scapegoat. Welke kansrijke optie is er voor een gemeentelieder, die polarisatie wil beïnvloeden om zo conflicten te voorkomen? Dat is zogenaamde zesde positie. De predikant die hiervoor kiest, richt zich niet op de pushers, maar op de middengroep in het vertrouwen dat daar de vragen leven waar het echt om gaat. Wie zijn

¹⁰⁰ Brandsma, *Polarisatie*, 32-35.

¹⁰¹ Brandsma, *Polarisatie*, 35-38.

¹⁰² Brandsma, *Polarisatie*, 38-42.

de bondgenoten binnen de silent? Met deze bondgenoten kan de gemeenteleider op zoek gaan naar het echte dilemma dat speelt en het verlangen van de gemeenschap.

Om bondgenoten te ontdekken is een kwetsbare opstelling van belang. Dit betekent dat de predikant zichzelf als mens en gelovige inbrengt en zich openstelt voor anderen. Zo kan vanuit het midden een waardevolle verbinding ontstaan. De opstelling van de pastor is niet dat de hij een oplossing heeft en daar draagvlak voor moet vinden, maar dat hij op zoek is naar het verlangen en dat hij samen met the silent wil verkennen wat het echte dilemma is waarmee de gemeente in tijden van polarisatie worstelt. Het bewust innemen van de zesde positie vereist inzicht, betrokkenheid en moed. De zesde positie is wezenlijk anders dan de positie van de bruggenbouwer. Hij is niet op zoek naar sympathie, maar naar empathie; analyseert niet, maar verbeeldt; begrenst niet, maar nodigt uit.

Samenvattend omvat de aanpak in de zesde positie vier *gamechangers*, wijzigingen in aanpak die de werkelijkheid van polarisatie beïnvloeden:

1. Verandering van doelgroep: In plaats van zich te richten op de pushers, zoekt de gemeenteleider naar bondgenoten en informele leiders binnen de middengroep.
2. Verandering van onderwerp: Het accent ligt niet op de oneliners die de pushers naar voren brengen, maar op het dilemma en het vraagstuk dat de gemeente bezighoudt.
3. Verandering van positie: De gemeenteleider vermijdt de rol van bruggenbouwer of scheidsrechter en kiest ervoor om zich te positioneren in de middengroep.
4. Verandering van toon: De aanpak verschuift van oordelend, rationeel en oplossingsgericht naar het delen van een verhaal dat het diepgewortelde verlangen weergeeft. Het draait om het verwoorden van wat de gemeenteleider wil bereiken en wat hem drijft.

4.3 Rol en roeping volgens de respondenten

Espoused voice

In deze paragraaf beschrijf ik aan de hand van de individuele interviews hoe de vier predikanten die bij het onderzoek betrokken zijn, hun rol zien bij preventie van conflicten.

4.3.1 Eelco

Eelco is van mening dat een predikant niet moet schrikken van kritiek en weerstand. Kritische reacties horen bij de kerkelijke cultuur en elke gemeente heeft gewoonlijk zo'n vijf frequente briefschrijvers. Eelco beschouwt polarisatie als een oefenschool waarin men nederigheid leert. Het is een oefening in zelfverloochening, zeker als binnen de gemeente mensen soms je diepste gevoelens raken. Vanuit die houding van zelfverloochening kan een pastor lessen leren.

Hij pleit voor ruimte om verschillend te denken zonder verdeeldheid te creëren. De pastor kan de gemeente vormen in prediking, pastoraat en als voorbeeld: hoe gaat hij zelf met wij-zij om? Hij kan de gemeente leren om alles in juiste proporties te zien, zich vooral te richten op Christus en andere zaken als minder belangrijk te beschouwen. Eelco benadrukt

dat het van essentieel belang is dat de pastor bij polarisatie de gemeenteleden voortdurend wijst op het leven vanuit het geloof en hen te bevragen waarom bepaalde zaken problematisch zijn en waarom men zich er druk over maakt. Daarom gelooft hij dat de kernvraag ook bij polarisatie zou moeten zijn: "Wie is de Heere Jezus voor jou?" Als dat het onderwerp van gesprek wordt, dan veranderen discussies, al kan het zijn dat niet iedereen zich voldoende serieus genomen voelt.

Hij is van mening dat een predikant er alles aan moet doen om niet bij conflicten in de gemeente betrokken te raken. Een kerkenraad kan eventueel een mediator inschakelen om persoonlijke betrokkenheid van de predikant te voorkomen. De voornaamste roeping van een predikant is prediken. Betrokken raken bij conflicten kan de prediking in gevaar kan brengen, omdat de onbevangenheid van het luisteren in de gemeente verloren kan gaan.

Eelco had te maken met spanning in de kerkenraad. Om deze situatie te doorbreken, moet een predikant in zo'n situatie niet bang zijn om een leidersrol op te pakken, de spanning ter sprake te brengen en het functioneren van de kerkenraadsleden te evalueren.

4.3.2 *Diederik*

Diederik vindt het belangrijk om voortdurend af te wegen hoe de gemeente omgaat met verschillen, hoe de gemeente ruimte biedt aan groepen die bijvoorbeeld een andere zienswijze op liturgie hebben, zonder dat dat de eenheid verstoort. Hij hecht veel waarde aan wijsheid, ook in de beleidsvoering van de kerkenraad. Voor de eenheid in de gemeente is het van belang dat processen op een fatsoenlijke manier moet plaatsvinden, met gezond verstand en zonder te vervallen in een soort management denken.

Als predikant ziet Diederik zichzelf als iemand die er voor de hele gemeente is. Hij probeert zich aan te passen aan de verschillen binnen de gemeente, zonder de kern van het evangelie op te geven. Tegelijkertijd voelt hij zich geroepen om de groepen kritisch te bevragen, zodat zij tot zelfinzicht komen.

Als predikant streeft hij naar een onafhankelijke positie, waarbij hij boven de situatie staat en er niet persoonlijk bij betrokken raakt. Voor Diederik is het essentieel om zich te richten op het gezamenlijke vertrekpunt, namelijk dat Christus naar deze wereld is gekomen voor ons. De predikant is er niet om bij een conflict binnen het huwelijk mensen te leren beter te communiceren. Dat is de taak van een huwelijkstherapeut.

Wanneer er weerstand is, wil hij de oorsprong van deze weerstand onderzoeken door persoonlijke gesprekken aan te gaan met gemeenteleden en zich te oefenen in luisteren. Hij vraagt dan ook door naar de kern. "Samen vormen we de gemeente van Jezus Christus, we lezen de Bijbel. En wat betekent het als je daarin je standpunt inneemt op de manier waarop je het inneemt. Past dat bij de opbouw van de gemeente?" Hij benadrukt het belang van verbinding met individuele mensen en heeft geleerd om open en eerlijk te zijn over zaken die hem persoonlijk raken.

Diederik gelooft dat er wellicht momenten zullen komen waarop een prediker steviger moet optreden en als ambtsdrager gezag moet uitoefenen. Hoe dat gezag vormgegeven wordt, is ook afhankelijk van welke vorm van leiderschap het beste bij iemand past.

4.3.3 Vincent

Vincent legt er de nadruk op dat belangrijk is dat een predikant zich transparant en toegankelijk opstelt, ook al betekent dat soms dat hij in een spanningsvolle situatie extra kwetsbaar is. Zo'n opstelling kan bevrijdend zijn, zowel voor zichzelf als voor anderen. Wanneer mensen standpunten delen die zich in de buurt van de ene of de andere polarisatiepool bevinden, neemt de predikant dit serieus en gaat erop in. Hij kan bijsturen, bijshaven, of een bescheiden mening geven, en wedervragen stellen.

Een predikant vertegenwoordigt altijd de hoogste ambtsdrager, namelijk Christus. Daarom is het belangrijk om in afhankelijkheid van de Heere te handelen en er naar te zoeken Zijn beeld te tonen. Hoewel een predikant zonden bestraft, zal hij nooit de zondaars veroordelen.

De predikant maakt deel uit van de kerkenraad en daarom is het passend omgaan met gezag een gezamenlijke opgave van het consistorie. Gezag is wel van belang. Het is aan de ambtsdrager toevertrouwd en dat maakt hem verantwoordelijk. Vincent is zich er terdege van bewust dat gezag uitoefenen een predikant eveneens kwetsbaar maakt, doordat gezag onvermijdelijk weerstand oproept.

Hoewel een predikant soms een belerende of scherpe toon kan aannemen in zijn boodschap, blijft liefde een essentiële sleutel bij alles wat hij doet. Het gaat niet om overheersen, maar om dienen in liefde. Een predikant moet zich niet mengen in persoonlijke meningen, maar zich richten op het wij-gevoel met de gemeente. Hij is als een herder voor de gemeente en soms kan een herderlijk vermaan nodig zijn.

Het is van belang om Gods Woord als richtlijn te hanteren. Een predikant komt niet om de dingen te veranderen, maar om de gemeente te binden aan Gods Woord en haar te wijzen op wat God van haar vraagt. Een predikant moet zich niet mengen in persoonlijke meningen, maar zich richten op het wij-gevoel met de gemeente. Het gaat om een innerlijke houding van verbondenheid, niet om jezelf boven anderen te plaatsen. Jezus zelf toonde dit wij-gevoel in zijn omgang met zondaren.

Samengevat is een predikant volgens Vincent geroepen om transparant, toegankelijk, liefdevol, en dienend te zijn, met Gods woord als leidraad, en een sterk wij-gevoel met de gemeente te behouden, zonder zichzelf boven anderen te stellen.

4.3.4 Timo

Timo is zich ervan bewust dat kwesties die te maken hebben met geloof diepe emoties en belevingen bij mensen kunnen oproepen, zeker als er spanningen zijn. Onder polarisatie ligt vaak een diepere geestelijke laag die onderzocht moet worden. Het is de roeping van een predikant om mensen daarover te bevragen: "Wie ben jij werkelijk voor de Heere en

hoe laat je je door de Heere leiden? Als je werkelijk vanuit het geloof wilt leven, wil je op die manier handelen?"

De eerste taak van een dienaar van het Woord van God is onderwijs geven, ook over het thema hoe je samenleeft in een gemeente. Daarbij is de Bijbel de bron en de exegetische leidend. Een thema kan niet zomaar willekeurig aan een tekst toegevoegd worden.

Het bijzondere van het ambt is dat de ambtsdrager altijd verbonden is met Christus. Hij is gericht op Christus en zijn grootste verlangen is dat mensen het heil vinden in Christus of bij Christus blijven. Als er dingen gebeuren, is zijn zorg niet zozeer dat mensen de kerk verlaten, maar wel dat die gebeurtenissen een blokkade vormen tussen Christus en hen, en op deze manier eeuwige schade kunnen veroorzaken.

Het stellen van grenzen is cruciaal. Er moeten duidelijke besluiten genomen worden. Er moet richting gegeven worden in de kerk en de gemeente, dat hoort bij het ambt. Bestuurlijk leidinggeven heeft ook een geestelijke dimensie. Eerst geestelijk leidinggeven aan de gemeente en dan geestelijk de gemeente opbouwen.

Een predikant staat er niet alleen voor. Hij heeft een kerkenraad en de broeders hebben elkaar nodig om evenwichtig met zaken om te gaan. Voordat de predikant een stap neemt is het belangrijk om dingen eerlijk te delen en te overleggen.

Timo vindt het belangrijk om zich in anderen te verplaatsen en te denken: hoe komt deze persoon tot dit standpunt? Hij is daar in eerste instantie vaak erg psychologisch mee bezig. Als hij mensen spreekt over hun standpunt, luistert hij graag en vraagt hij waarom ze iets vinden en wat erachter zit.

Een predikant mag zijn eigen kwetsbaarheid tonen. Dat wordt juist gewaardeerd, omdat mensen zien dat hij als dominee ook menselijk en kwetsbaar is. De grondlijn is dat een predikant er hoe dan ook is om de gemeente en de vrede te dienen.

4.3.5 *Samenvatting*

Hieronder vat ik de beelden van de respondenten samen, gekoppeld aan de rolverwachtingen zoals Van Holten die beschrijft.

Wegwijzer. De predikanten zijn zich bewust van het feit dat ze hun ambt uitoefenen binnen het kader van de overkoepelende roeping om een dienstknecht van Jezus Christus te zijn.

Het bijzondere van het ambt dat je het altijd doet verbonden aan Christus en gericht op Christus, en dat je grootste bedoeling is dat mensen het heil vinden in Christus of bij die Christus blijven, en is je zorg als [iets] een blokkade gaat opleveren tussen Christus en hen, dan geeft dat eeuwige schade. (Timo)

Leraar. De kerntaak van de predikant is de evangelieverkondiging die ook betekenis heeft voor preventie van conflicten, waarbij opgemerkt wordt dat de exegetische leidend moet zijn

om met het gezag te spreken. Als een predikant persoonlijk betrokken wordt bij een conflict, beïnvloedt dat de prediking.

Herder. In de rol van een pastor is het van essentieel belang dat de predikant zelf vanuit een levend geloof handelt en communiceert en openstaat voor kritiek. Bij groeiende polarisatie is luisteren belangrijk en om de diepere inzichten bloot te leggen is doorvragen nodig. Luisteren is nuttig om anderen beter te begrijpen. Het uiteindelijke doel is om mensen tot Christus te leiden.

Bestuurder. Een predikant moet bij polarisatie niet bang zijn de leiderschapsrol te nemen, zeker als er sprake is van een gepolariseerde kerkenraad. De waarde van een geschreven visie over de identiteit van de gemeente is dat het een verwachtingspatroon schept. Het nemen van duidelijke besluiten en het stellen van grenzen is cruciaal en dit heeft ook een geestelijke dimensie. Diederik die predikant is in een grote gemeente ziet een correcte procesvoering als belangrijk preventief middel.

Doen we dit proces een beetje fatsoenlijk, met gezond verstand, zonder dat nu een soort management denken moet zijn. (Diederik)

Naaste. Een predikant moet persoonlijke betrokkenheid bij polarisatiedynamiek juist vermijden. Indien nodig kan een professionele hulpverlener worden ingeschakeld zoals een mediator of huwelijkstherapeut.

Gelijkgezinde. Opvallend is dat de predikanten veel nadruk leggen op gelijkgezindheid. De verhouding van de predikant en gemeenteleden is de verhouding van broeder/zuster in Christus. Zelf moet de pastor het beeld van Christus belichamen in nederigheid en dienstbaarheid. Openheid, eerlijkheid en kwetsbaarheid kunnen bevrijdend werken.

4.4 De uitwerking van het project pastor en preventie in de praktijk

Operant voice

In deze paragraaf beschrijf ik de aanpak van elk van de respondenten en het effect van hun interventies. Deze paragraaf sluit aan bij de casusbeschrijvingen in paragraaf 3.3.

4.4.1 Eelco

De casus van Eelco betreft een wij-zij verhouding binnen de kerkenraad. De groepen duiden elkaar aan als starren en rekkelijken. De groepen converseren niet met elkaar. De 'starren' zijn in de minderheid, maar tegelijk dominant in de besluitvorming: vernieuwingen worden categorisch afgewezen. Eelco voelt zich te midden van deze polarisatie eenzaam en ongemakkelijk en besluit een verandering te initiëren. Hoewel hij daarbij bewust de rol als bestuurder pakt en tactische afwegingen maakt, is hij zich bewust van zijn afhankelijkheid. De eerste stap in het veranderproces is:

Het gebed om het licht, de leiding en werking van de Heilige Geest in de gemeente. Niet alles is maakbaar. Met de beste bedoelingen kunnen we door ons spreken, doen en laten zelfs afbreuk doen aan het heil en welbevinden van de gemeente. (Eelco)

Als Eelco ziet dat de beleidsvoering van de kerkenraad in disbalans is, besluit hij de besluitvormingsprocedure aanpassen. Voortaan wordt bij kwesties bij meerderheid besloten. Om te voorkomen dat hij betrokken wordt in de wij-zij dynamiek, onthoudt Eelco zich daarbij zelf van stemming zodat zijn mening nooit doorslaggevend is. Door deze wijziging stijgt de spanning en volgt in december 2022 een escalatie. Eelco agendeert een 'evaluatie'. Tijdens dit agendapunt brengt hij concreet onder woorden wat hij waarneemt. In een later stadium bespreekt hij met de kerkenraad aan de hand van het *Process Communication Model*, de verschillende persoonlijkheidstypen, omdat hij ervan overtuigd is dat de verschillende zienswijzen en interpretaties binnen de kerkenraad beïnvloed worden door ieders persoonlijkheid. Waar nodig spreekt Eelco regels af. Een voorbeeld van zo afspraak is: "We gaan na de dienst met het Woord naar huis, kritiek op de preek bewaar je tot maandag." Om de eenheid te bevorderen initieert Eelco gezamenlijke activiteiten met de medekerkenraadsleden.

In zijn roeping als leraar ziet Eelco het belang van onderwijs uit de Schrift vanaf de kansel en selecteert hij voor de prediking passages uit de Bijbel die betrekking hebben op aan polarisatie gerelateerde thema's, zoals Mattheüs 11,29 over zachtmoedigheid, Efeziërs 4,2 / Kolossenzen 3,13 over verdraagzaamheid, Mattheüs 7,1-6 over oordelen en veroordelen en Romeinen 14:12-23 over aanstoot geven en aanstoot nemen.

Bij de opening van een kerkenraadsvergadering stelt Eelco een gedeelte van Romeinen 14 aan de orde, dat handelt over hoe om te gaan met verschillende zienswijzen en verschillend gedrag in de gemeente. Op een volgende kerkenraadsvergadering geeft hij inzicht in de verschillende wijzen van het interpreteren van de Bijbel. Daarnaast heeft hij een bespreking van theologische thema's aan de agenda van de kerkenraadsvergadering toegevoegd in een afgestemd tijdsblok van 30 minuten. Hij doet dit enerzijds om het gesprek tussen de ambtsbroeders op gang te brengen, anderzijds omdat hij erop vertrouwt dat het vergroten van de kennis en inzichten een preventieve werking heeft.

Wanneer situaties zich voordoen waarin het gevoel van verdeeldheid tussen 'wij' en 'zij' wordt opgeroepen, zoekt Eelco persoonlijk contact met de kerkenraadsleden. Eelco gaat heel bewust naar de pushers toe om te kijken of hij ook bij pushers de angel eruit kan halen door oprecht, concreet en indien nodig confronterend in gesprek te gaan. Afhanke-lijkheid, vriendelijkheid en duidelijkheid zijn voor Eelco de kernbegrippen.

De interventies hebben resultaat. Tijdens de kerkenraadsvergaderingen is de sfeer aanzienlijk verbeterd. Broeders die voorheen alles slikten en zwegen geven nu eerder een

reactie op zaken. De dialoog is op gang gekomen. Er kunnen grapjes over elkaar gemaakt worden en dat laat zien dat de sfeer meer ontspannen is.

De ambtsbroeder die vorig jaar december nauw betrokken was bij de 'escalatie', is sindsdien niet meer aanwezig geweest tijdens de kerkenraadsvergaderingen vanwege diverse persoonlijke omstandigheden. Dat is mede van invloed geweest op een meer ontspannen sfeer in de kerkenraad

4.4.2 Vincent

Vincent heeft te maken met een wij-zij in de kerkenraad die onder de waterspiegel aanwezig is, maar in sommige discussies hoog op kan spelen. Vincent ziet het patroon dat enkele broeders bij stijgende spanning in felle discussies terecht komen, terwijl anderen zwijgen. In de gemeente ervaart hij ook een wij-zij, die hij als volgt benoemt: traditionelen en moderneren. Deze groep valt samen met de wij-zij: liefhebbers van een oude bevindelijke preek, versus voorstanders van een appellerende preek met accent op heiligmaking.

Vincent richt zich als eerste op de kerkenraad. Hij brengt de in het denkkader polarisatie beschreven rollen in kaart en benadert bondgenoten, met wie hij samen wil nadenken over de vraag hoe op een goede manier met groeiende polarisatie om te gaan. De volgende bewuste interventie is benoemen dat er groepen in de kerkenraad zijn die verschillen van zienswijze ten opzichte van bepaalde zaken. Hij deelt de gedachte dat die wij-zij's er mogen zijn. In overleg met de bondgenoten gaat hij de openingen van de kerkenraadsvergaderingen anders vorm te geven. In plaats van een meditatie in monoloogvorm, stelt hij nu en bijbelgedeelte centraal en nodigt de ambtsbroeders uit tot een gesprek over dit gedeelte. De kerkenraadsleden zijn in staat gesteld zich op dit gesprek rond het bijbelgedeelte voor te bereiden. Aan het einde van het gesprek kunnen de kerkenraadsleden een persoonlijke boodschap meegeven. Vincent die dit agendapunt wel leidt maar niet de preses van de vergadering is, ziet voor zichzelf een bescheiden rol.

Mijn rol was voornamelijk gericht op leiden, sturen, samenvatten en ervoor zorgen dat we naar elkaar luisteren. (Vincent)

Deze werkvorm bij de opening van de vergadering wil Vincent continueren. Na deze goede ervaringen binnen de kerkenraad kondigt Vincent in de gemeente aan dat hij volgend jaar een preken-serie gaat houden over samen gemeente zijn. Rond dat thema wordt ook een gemeenteavond belegd. Daarnaast overlegt hij met zijn bondgenoten in de kerkenraad hoe hij de preken meer op het thema heiliging kan afstemmen, zonder het bevindelijke element te verwaarlozen om op deze wijze recht te doen aan een bestaand wij-zij in de gemeente.

Een belangrijk resultaat betreft het denken van Vincent over polarisatie. Het inzicht dat wij-zij's bij een gemeente horen, en net zo goed een verrijking kunnen zijn als een bedreiging, geeft hem een totaal ander perspectief. In de eerste plaats maakt het hem meer ontspannen. Vincent beschrijft dit als "een verademing" waarbij "de kramp verdwijnt" en

men "meer afstand kan nemen." Door deze andere mindset verandert ook zijn kijk op mensen binnen de kerkenraad. Dit stelt de predikant in staat om zijn rol beter te vervullen omdat hij objectiever kan kijken, emotioneel afstand kan nemen en zo minder stress ervaart.

De andere vorm van de opening van de kerkenraadsvergadering leidt tot mooie resultaten. Broeders die meestal stil zijn en op de achtergrond blijven, treden nu op de voorgrond en nemen deel aan het gesprek.

En het was verrassend wat daaruit kwam. Iedereen had het sowieso heel goed voorbereid en juist degene die heel stil zijn of die toch bijna nooit aan het woord komen, die die hebben een hele mooie inbreng gegeven in de, in de discussie. De pushers vielen niet op, die waren heel stil. En ik heb eigenlijk van allemaal alleen maar gehoord: "Kunnen we dit voortaan niet altijd doen? (Vincent)

4.4.3 *Diederik*

Diederik maakt deel uit van een centrale kerkenraad waarin spanning was over de vraag hoe de verschillende deelgemeenten zich tot elkaar zouden moeten verhouden. Hij gaat actief aan de slag en besluit de inzichten die hij tijdens het traject opdeed, in te brengen op een zogenaamde heidedag van de centrale kerkenraad over de relatie van de wijkgemeenten tot elkaar en tot de centrale kerkenraad. Tijdens de vergadering vraagt hij het woord en stelt voor zich als centrale kerkenraad niet te concentreren op de structuur, maar op de theologische vraag: "Hoe willen we kerk zijn?" In eerste instantie lijkt zijn inbreng geen impact te hebben, omdat het niet goed past in de verwachtingen die de deelnemers van het programma hebben. In de dagen daarna merkt Diederik uit gesprekken dat er toch 'een zaadje' is geplant.

Daarnaast heeft Diederik zijn zienswijze kort uiteengezet in een interview voor het Reformatorisch Dagblad. In het kerkblad van de gemeente heeft hij een column over het onderwerp geschreven.

Lopende het traject neemt in eigen wijkkerkenraad de polarisatie snel toe, wat op een kerkenraadsvergadering leidt tot een escalatie. Na de vergadering besluit Diederik om in gesprek te gaan met individuele leden van de kerkenraad. Hij kiest er bewust voor ook met de pushers gesprekken te voeren, hoewel dat op gespannen voet lijkt te staan met het denkkader polarisatie. De gesprekken gaan niet over de standpunten van de pushers of over de kwestie, maar over de vraag wat zij kunnen bijdragen aan de eenheid van de gemeente. Op deze manier probeert Diederik bewust de pushers te verleiden om het midden weer op te zoeken.

Een andersoortige interventie richt zich op Diederik's roeping als leraar. Met Pinksteren houdt hij een preek over het thema "Eensgezind" naar aanleiding van Handelingen 2:1, en op de kerkenraadsvergadering die volgt op de escalatie stelt hij Filippenzen 2 centraal.

Een belangrijk resultaat voor Diederik is het inzicht dat zijn intuïtie hem op het verkeerde been zette. Het werkt niet om de verbinding te hervinden door zich te richten op de flanken. Hij vertrouwt erop dat zijn positieve op het denkkader polarisatie gebaseerde inbreng tijdens de heidag gecombineerd met het interview in het RD effect heeft gehad en bijgedragen heeft aan kantelende opvattingen binnen de brede kerkenraad. Diederik heeft met zijn acties mensen aan het denken gezet.

En wat ik echt, een heel bijzonder moment van dat was naar aanleiding van het krantenartikel dat iemand zei: “Wat mooi dat je aan de ene kant eerlijk bent van hoe onze gemeente in elkaar zit. Je hebt het op zo'n manier verwoord dat het dat wij ons niet in, in de hoek gezet voelen van dat we het zo doen. (Diederik)

4.4.4 *Timo*

Voor Timo hangt de verandering die het meeste invloed had op preventie van conflicten, samen met een nieuw en een hernieuwd inzicht. Het nieuwe inzicht komt uit het denkkader polarisatie. Laat de pushers en de joiners niet je denken en handelen bepalen, maar focus op de middengroep. Het hernieuwde inzicht was dat verschillen van mensen en opvattingen binnen de gemeenschap niet als een probleem moet worden beschouwd, maar eerder als een natuurlijk fenomeen dat zelfs als een kracht kan worden ingezet.

... toen viel, voel ik mij gewoon al een heel groot een kwartje. (...) Ik kwam tot de ontdekking dat ik zelf gewoon helemaal, helemaal in mijn denken ook helemaal erin zat. En dat heeft een hele andere kijk van op de zaak gegeven. En dus ik ben daarmee ook in een positieve houding als het ware aan de slag gegaan. (Timo)

De eerste daadwerkelijke interventie valt hem toe. Na het startgesprek moet hij onverwachts de preses vervangen en de bezinnende opening van de kerkenraadsvergadering verzorgen en besluit om meteen zijn hernieuwde inzichten met de broeders te delen. Vervolgens leidt hij een interactieve bijbelstudie over de tekst waarover hij de aanstaande zondag in een andere gemeente zal preken. De tekst gaat over het staande blijven, ‘de voeten geschoeid met bereidheid van het Evangelie van de vrede’. (Ef. 6, 9). Deze preek houdt hij vervolgens ook in de eigen gemeente, evenals een preek over het schild des geloofs. Timo benoemt dat er wij-zij's in de gemeente zijn, dat dat normaal is en hij brengt van iedere groep de belangen en positieve intenties naar voren. Hij onderwijst uit de Schrift hoe in de gemeente van Jezus Christus omgegaan moet worden met verschillende standpunten en zienswijzen.

Op 17 maart houdt Timo op de Leusense Conferentie een lezing waarvan in het Reformatorisch Dagblad van 24 maart een samenvatting gepubliceerd wordt onder de programmatistische titel “De Christen moet in tijd van polarisatie bij Schrift leven.”

Een andere belangrijke interventie bestuurlijk van aard. De kerkenraad neemt een duidelijk besluit over een langdurige slepende liturgische kwestie. Timo is weer begonnen met

het organiseren van allerlei activiteiten voor de gemeente, die het wij-gevoel versterken: een barbecue, evangelisatie, samen klussen en samen zingen.

Een maand na het intake gesprek is voor Timo de spanning van de polarisatie verdwenen, zowel bij hem zelf, als in de gemeente. Dit snelle resultaat schrijft Timo toe aan nieuwe inzichten die ertoe leiden dat hij met een andere mindset in het werk in de gemeente staat. Dat deze verandering zichtbaar is, concludeert Timo uit het feit dat hij significant meer reacties krijgt op de preken dan voorheen. Het traject heeft hem ook gemotiveerd om meer vanuit de Schrift en meer geestelijk te kijken naar fenomenen die plaatsvinden in de kerkelijke praktijk. Een tweede interventie die bijdraagt aan de rust in de gemeente is het heldere besluit van de kerkenraad over de kwestie die voor een relatief hoge polarisatiegraad zorgde. Duidelijkheid schept ruimte.

Timo's vermogen om nu veel gemakkelijker te accepteren dat pushers, zelfs als het kerkenraadsleden zijn, uiteindelijk ervoor kiezen om de gemeente te verlaten en zich bij een andere groep aan te sluiten, ziet Timo als een gevolg van zijn aandacht voor de verlangens van de middengroep en zijn toewijding aan de Schrift. Pushers die zich genegeerd voelen en niet genoeg aandacht krijgen, nemen soms de beslissing om de gemeenschap te verlaten.

4.4.5 *Samenvatting*

Elkaar oordelen en verachten past bij deconstructieve polarisatie. Wanneer de ene groep de andere beoordeelt of minacht, ontstaan er gevoelens van hoogmoed en superioriteit tegenover elkaar. Zo groeit de tweedracht. Dit is precies wat Paulus de gemeente in Rome duidelijk wil maken, in de bijbelstudie waarmee dit hoofdstuk begint. Om eenheid te bevorderen, en dus preventief te werken, is het van belang dat de predikant in prediking en pastoraat voortdurend de vinger legt bij de kern van het gemeente-zijn in Jezus Christus. Het raadplegen van de dissertatie van Johan van Holten in verband met het onderzoek naar de beschrijving van de taak van de predikant in de kerkordes, leverde een bruikbare bijvangst op. In zijn *Rol en Roeping* biedt Van Holten een overzicht van verschillende beelden, die gekoppeld zijn aan de posities van de pastor: nabije naaste, wegwijzer en gelijkgezinde. Deze beelden en de precisering daarvan kunnen worden gebruikt om inzicht te krijgen in de opvattingen van de predikant over zijn eigen roeping in tijden van polarisatie. De zogenaamde zesde positie, die Brandsma in het denkkader polarisatie aanwijst om op een effectieve manier leiding te geven aan depolariseren, sluit grosso modo goed aan bij de bijbels-pastorale benadering over de rol van de pastor. Bij de zesde positie horen vier game changers: het kiezen van een ander onderwerp (i.c. het laten horen van de stem van God), het zich richten op een andere doelgroep (niet de pushers, maar de silent), het innemen van een andere positie (tussen de broeders en zusters, en niet erboven) en het

hanteren van een andere toon, de toon die past bij iemand die zich afhankelijk weet, die bondgenoten zoekt, die zoek is naar authentieke verlangens.

De paragrafen met resultaten (4.3 en 4.4) bieden drie interessante observaties. Ten eerste blijkt dat de opvattingen van de predikant over zijn rol goed aansluiten bij de eerder besproken inbreng vanuit de normative en formal theology (4.1 en 4.2). De pastors zien hun taak in het verlengde van hun roeping: de stem van God laten spreken door middel van bijbelstudie in de kerkenraad en van themapreken in de gemeente. Vervolgens blijkt dan dat deze aanpak al snel effect sorteert, namelijk daling van de spanning in zowel de gemeente als in het hoofd van de pastor. Opmerkelijk was ten derde de invloedrijke rol van bestuurlijke interventies. In twee gevallen leidden duidelijke besluiten tot een significante verbetering, namelijk het besluit de kwaliteit van de besluitvorming te verbeteren door met een meerderheid van stemmen te beslissen in de casus van Eelco en het besluit om een langlopende kwestie tot een einde te brengen door er een helder besluit over te nemen in de casus van Timo. De mate waarin de pastor bestuurlijke interventies inzet, heeft mede te maken met zijn vaardigheden en ervaring. De meeste en ingewikkeldste bestuurlijke ingrepen werden gedaan door Eelco, die voor hij predikant werd, een zelfstandige functie had in het bedrijfsleven, waarvoor leidinggevende kwaliteiten van essentieel belang waren.

5 De mogelijkheden van de pastor bij preventie

De onderzoeksvraag van deze thesis luidt: ‘Welke mogelijkheden heeft een pastor om conflicten te voorkomen bij groeiende en deconstructieve polarisatie in een christelijke gemeente? In hoofdstuk 3 stond het laatste aspect van de onderzoeksvraag centraal: polarisatie en gemeente. De roeping van de pastor bij toenemend wij-zij denken was het thema in hoofdstuk 4. De structuur van beide hoofdstukken werd bepaald door de four voices of theology, een model dat gelieerd is aan TAR. In dit hoofdstuk wordt de onderzoeksvraag concreet beantwoord. Een eerste aanzet is daarvoor trouwens al gegeven aan het einde van het vorige hoofdstuk, bij de beschrijving van de praktijken van de respondenten. In het volgende en tegelijk laatste hoofdstuk van deze thesis worden ter afsluiting enkele evaluatieve afwegingen gemaakt.

Toenemende spanning in een gemeente fungeert als bedding voor conflicten. De pastor kan conflicten voorkomen door te depolariseren. In deze paragraaf presenteer ik een set aanbevelingen. De aanbevelingen zijn geordend in lijn met de roeping van de predikant als leraar, herder en bestuurder. De lijst aanbevelingen wordt aangevoerd met drie adviezen die te maken hebben met de conditie en het denkpatroon van de pastor zelf. Wie mensen wil beïnvloeden of dat nu individueel is of in groepsverband, moet zich realiseren dat hij zelf het belangrijkste instrument is.

De aanbevelingen hebben betrekking op de gemeente, maar in alle gevallen kan ook kerkenraad gelezen worden.

5.1.1 De pastor als instrument

1. Denk, handel en communiceer vanuit een vitale verbondenheid met Christus.

Drie van de acht sleutels die Heffelfinger in zijn *The Peacemaking Church* aanreikt om de eenheid in de gemeente te bewaren, gaan over de peacemaker zelf.¹⁰³ Hij moet 1) zichzelf zien in het licht van zijn roeping, 2) handelen vanuit de juiste attitude, 3) gebaseerd op de juiste waarheid. Deze hoofdstukken kunnen samengevat worden met woorden van een van de respondenten “dat je het altijd doet verbonden aan Christus en gericht op Christus.”¹⁰⁴

In Efeze 4,1-3 roept Paulus Timotheüs op “tot een wandel die de roeping waarmee u geroepen bent, waardig is (..) [om zich] te beijveren om de eenheid van de Geest te bewaren door de band van de vrede.” Christus is de Vrede (Ef.2,14; vgl. Jes.9:5; Mi.5:4), Hij heeft de

¹⁰³ Heffelfinger, *Peacemaking Church*, 29-63.

¹⁰⁴ Voor het volledige citaat zie paragraaf 4.3.5.

wij-zij ‘dichtbij en veraf’ tot één gemaakt, tot een huisgezin, door beiden te verzoenen met de Vader door het bloed van het kruis. Zo zijn pastors, gevangenen in de Heere (Ef. 4,1), geroepen om vrede te stichten. Reflecteren op hun verbondenheid met Christus is juist in tijden van polarisatie en krachtig middel.

Follower of Jesus – adjust your view of self accordingly – captive and called for the case of peace in the church of Jesus Christ. It makes a world of difference in the way you personally conduct yourself, especially when conflict threatens to disrupt your church’s treasured peace.¹⁰⁵

Deze inbedding in Christus bepaalt de attitude. “Blijf in Mij, en Ik in u. Zoals de rank geen vrucht kan dragen uit zichzelf, als zij niet in de wijnstok blijft, zo ook u niet, als u niet in Mij blijft. Ik ben de Wijnstok, u de ranken; wie in Mij blijft, en Ik in hem, die draagt veel vrucht, want zonder Mij kunt u niets doen (Joh. 15, 4-5). Paulus noemt in Efeze 4,2 vijf kenmerken van zo’n attitude.¹⁰⁶

- Nederigheid - *tapeinophrosunēs*, wat passend is voor een mens om zijn plaats onder God in te nemen (vgl. Jak. 4, 7.10);
- Zachtmoedigheid - *praotētos*, vriendelijkheid, mildheid;
- Geduld - *makrothumias*, een toestand van innerlijke rust, waarbij er, terwijl men geconfronteerd wordt met tegenstand toch geen sprake is van irritatie;
- Verdragen - *an-echomenoi* - elkaar verdragen, niet met een weerwoord er tegenin gaan;
- Liefde – *agapēi*, liefde zoals Jezus Zijn kinderen liefheeft (vgl. Joh. 15, 12).

De aanbeveling om in tijden van polarisatie aandacht te besteden aan de verbondenheid met Christus om zo vruchtbaar te zijn, sluit aan bij de overtuiging van de respondenten. Timo ervaart als het bijzondere van het ambt dat de ambtsdrager altijd verbonden is met Christus (4.3.4). Vincent benoemt in het individuele interview voortdurend de wens en noodzaak om transparant te zijn, nederig, toegankelijk en vol liefde (4.3.3).

Deze aanbeveling zou verkeerd begrepen worden als ze uitsluitend leidt tot bezinning. Bezinning moet leiden tot besluiten en versterking of herstel van gedrag. In dezelfde periodes waarin de auteur van de Hebreeënbrief zegt “Jaag de vrede na”, spoort hij aan om de slappe handen en de knikkende knieën op te heffen (Hebr. 12:12-14). Confrontatie met polarisatie en angst voor conflicten kan leiden tot verlamming of tot activisme (4.2.1), maar de meest zinvolle activiteit is de agenda vrijmaken om in deze situatie meer aan Christus verbonden te raken door gebruik van genademiddelen als meditatie, gebed en

¹⁰⁵ Heffelfinger, *Peacemaking Church*, 38.

¹⁰⁶ Voor de betekenis heb ik de *StudieBijbel Online* geraadpleegd.

gemeenschap der heiligen. Het hoofd van de pastor kan in tijden van groeiende polarisatie vol zitten met de tegenstellingen en met de woorden van de pushers, maar de kunst is de gedachten te vullen met Christus. Dat is de achtergrond van de gedachte van Eelco: dat het licht en de leiding van de Heilige Geest die Christus openbaart, van primair belang is bij conflicten in de gemeente.

2. Laat je inzichten leiden door de Bijbelse wijsheid.

Een vijandige polarisatie en dreigende conflicten in een christelijke gemeente zijn altijd theologisch bepaald. 'There are many causes and reasons for church conflict, including cultural, spiritual and structural factors. But all church conflict has theological roots'.¹⁰⁷ Vijandschap is ingebed in de kosmische strijd tussen God en Satan. Wie vanuit welke positie dan ook, te maken krijgt met vijandige polarisatie of conflict moet zich realiseren dat hij dit terrein betreedt. Groeiende spanning in de gemeente kan een innerlijke strijd oproepen tussen de wijsheid van beneden, die aards, natuurlijk en demonisch is, en geestelijke wijsheid die van boven is (Jak. 3,14-17).

Wij-zij's horen erbij en verschillen tussen mensen zijn zo door God bedoeld (1 Kor.12: 6.11.18.24). De verschillen maken van de gemeente een oefenplaats van zelfopoffering, liefde, nederigheid en dienstbaarheid. Zo kan toenemende polarisatie gezien worden als een test, waardoor het geloof wordt versterkt. 'Acht de enkel vreugde, mijn broeders, wanneer u in allerlei verzoeken terecht komt, want u weet dat de beproeving van uw geloof volharding teweegbrengt.' (Jak. 1,2)

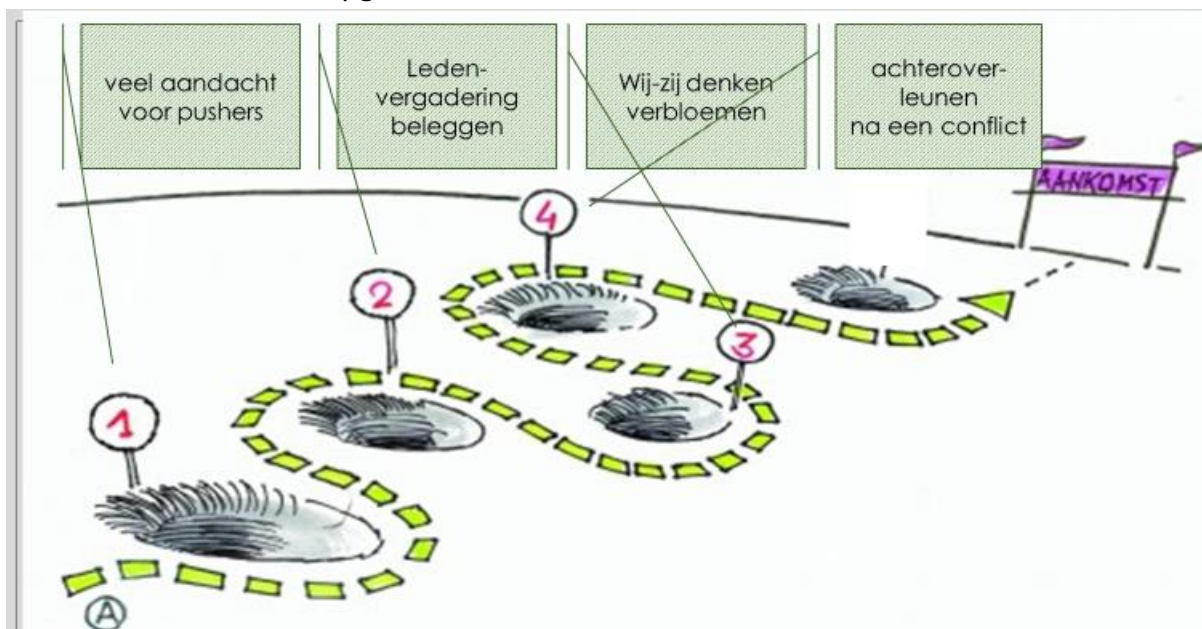
Het maakt in de praktijk een enorm verschil of een pastor polarisatie in de gemeente ziet als een irritant verschijnsel dat zijn door een hoge roeping bepaald werk verstoort of dat hij polarisatie tegemoet treedt als een door God gewilde verzoeking, die hemzelf en de gemeente uitdaagt om tegenover de Heere en de wereld buiten God te tonen hoe een christelijke gemeente omgaat met conflicten en wat de kracht van geloof, hoop en liefde is als tegenstellingen zich opdringen.

3. Wantrouw intuïtie, benut de inzichten uit seculiere bronnen over polarisatie en conflict.

Voor een onervaren pastor die bij de benadering van een conflict start vanuit zijn intuïtie, liggen er een aantal valkuilen gereed. De belangrijkste valkuil is om de aandacht te richten op de pushers. Volgens het denkkader polarisatie zijn pushers vooral geïnteresseerd in groei van polarisatie, omdat hun positie op een van de polen in toenemende mate hun identiteit ten opzichte van de gemeente bepaalt.

¹⁰⁷ Van Yperen, *Making Peace*, 24

Zoals ik in aanbeveling 10 zal toelichten is het beleggen van een gemeentebijeenkomst, zoals een ledenvergadering, contraproductief in de intensificatie- en escalatiefase van een conflict. Als het vuurtje oplaait is praten over de kwestie impliciet of expliciet verbonden met praten over de identiteit van de ander. De informele leiders van beide groepen zullen hun monologen afsteken en de conclusie achteraf zal zijn dat discussie op de vergadering eerder brandstof heeft opgeleverd dan bluswater.

Figuur 12 Valkuilen bij het omgaan met polarisatie

Intuïtief streeft een pastor in een situatie van polarisatie naar onzichtbaarheid. Dat heeft een goede reden. Hij voelt aan dat de rol van pusher, joiner en ook die van *bridge builder* zijn roeping als dienaar van het Woord in gevaar kan brengen. Het dilemma is dat een gemeenschap juist bij toenemende spanning behoefte heeft aan leiderschap. Het alternatief voor vermijden is leiderschap vanuit het midden. Er zijn, de zorg delen, de verlangens van de middengroep peilen, en samen met bondgenoten de polariserende thema's vervangen door:

- complexere varianten die meer recht doen aan de werkelijkheid ("Hoe kunnen we ervoor zorgen dat jongeren zich in deze gemeente thuis blijven voelen terwijl we toch recht doen aan de waardevolle elementen uit onze traditie?") of
- bovenliggende, abstractere vragen, die de gemeente terugbrengen bij de essentie van de christelijke gemeente ("Hoe willen we in deze gemeente omgaan met verschillen?") of
- vragen die ogenschijnlijk niets te maken hebben met de kwestie maar nieuw elan in de gemeente brengen ("Welke activiteiten kunnen we organiseren om het komende jaar als gemeente meer betrokken te raken bij de zending en evangelisatie?")

Als een conflict is afgesloten door bijvoorbeeld goede afspraken of een daadwerkelijke verzoening van pushers, is de pastor geneigd om dankbaar terug te kijken en opgelucht adem te halen. Een moeilijke periode is afgerond en de tijd zal alle wonden helen. Te weinig wordt in deze situatie beseft dat het zwart-wit denken in de gemeente misschien wel is afgenomen, maar zeker niet weg is. De fase van verzoening verdient aandacht. Ik kom daar bij aanbeveling 10 kort op terug.

5.1.2 *De pastor als leraar*

4. Onderwijs de gemeente uit het Woord van God, zodat ze toegerust wordt om in wijsheid en liefde om te gaan met verschillen en polarisatie.

Woordverkondiging in tijden van polarisatie heeft een niet te onderschatten potentie. Deze gedachte wordt ondersteund zowel door het empirische als het theoretische deel van dit onderzoek. Alle respondenten zijn met het Woord aan de slag gegaan in de vorm van prediking voor de gemeente en van meditatieve momenten in de kerkenraadsvergadering. Verscheidene auteurs uit de traditie van de bijbels-pastorale benadering wijzen op de waarde van het regelmatig houden van preken over vrede thema's.¹⁰⁸ Er zijn goede redenen om deze aanbeveling serieus te nemen, ik noem er vier.

Woordverkondiging sluit ten eerste direct aan bij de roeping van de pastor. Naar aanleiding van Jacobus 4 schrijft Heffelfinger:

‘Notice first what James does *not* do. (...) He does not immediately present a list of techniques to deal with anger, nor does he teach a lesson on ‘Ten Steps toward Effective Communication. (...) James focuses our attention on God’¹⁰⁹

Door de gemeente uit te nodigen om te luisteren naar de stem van God, brengt de pastor een nieuw onderwerp in. Hij verschuift het perspectief van de relatie tot elkaar naar de relatie tot God, de wereld, het Zelf en de duivel. Veranderen van onderwerp is de eerste gamechanger die hoort bij de zesde positie van het denkkader polarisatie en het sluit aan bij het kernadvies van de bijbels-theologische benadering. ‘Bring to the table of people’s disputes the gospel of the Mediator.’¹¹⁰

Het doet ten derde recht aan het Woord zelf. De nieuwtestamentische gemeente heeft geworsteld met een aantal wij-zij’s, zoals Jood-heiden, voor Paulus-tegen Paulus, gelovige-

¹⁰⁸ Heffelfinger, *Peacemaking Church*, 33-38; Poiriers, *Peacemaking Pastor*, 272-275;

¹⁰⁹ Poirier, *Peacemaking Pastor*, 66.

¹¹⁰ Poirier, *Peacemaking Pastor*, 192.

huichelaar, rijk-arm. Deze polarisaties hebben veel tekst opgeleverd over fricties, dwalingen en over vrede stichten.

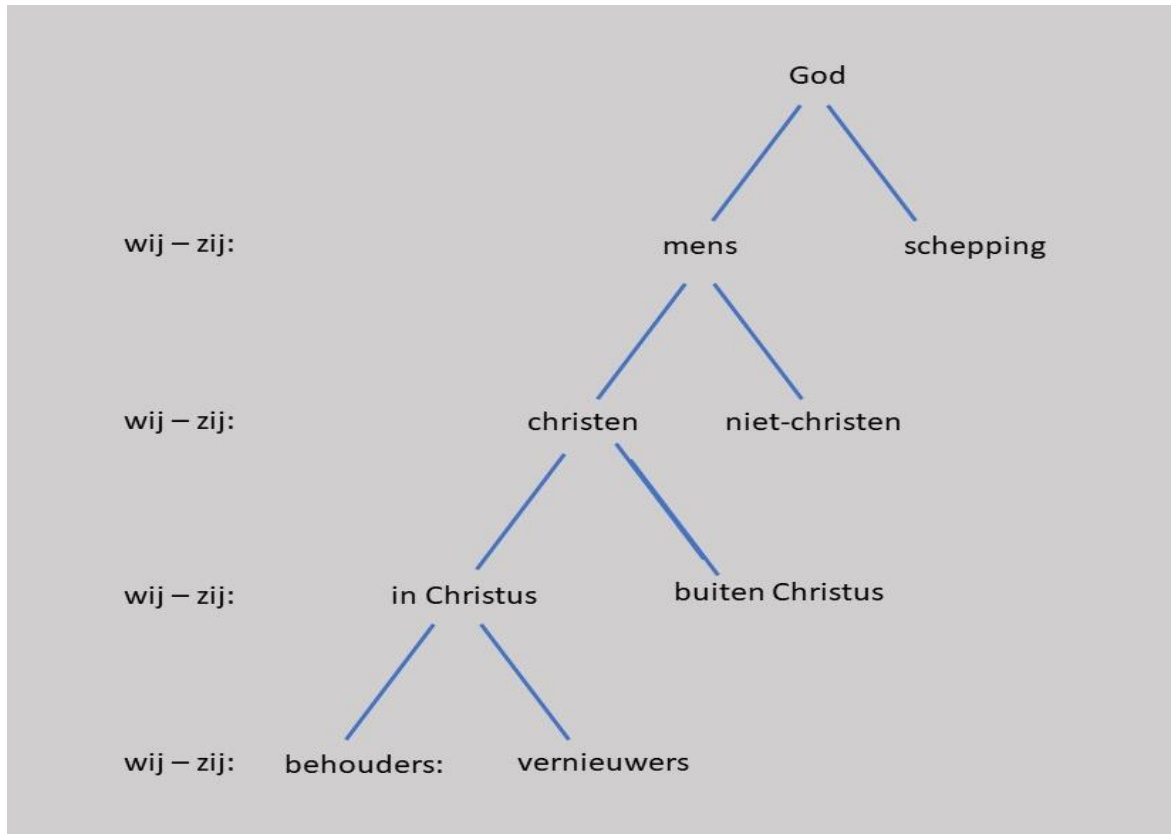
Prediking is tenslotte een vorm van tuchtuitoefening. Het Woord heeft gezag. De consequentie kan zijn dat de pushers verharder en de gemeente verlaten of tot inkeer komen. De nadruk op de roeping van de pastor - dienaar van het Woord en geen mediator, theoloog en geen therapeut - zou ten onrechte de indruk kunnen wekken dat er binnen de theologische benadering geen ruimte is voor bemiddeling of therapeutische instrumenten die sociale veranderingen kunnen bewerkstelligen. De roeping van de pastor is in de eerste plaats theologisch, maar ingebed in dit perspectief kan een predikant met kennis van zaken en passende vaardigheden kiezen voor seculiere technieken. Het gebruik van de methode PCM door Eelco om persoonsdynamiek binnen de kerkenraad zichtbaar te maken, is hier een mooi voorbeeld van. De bijbels-theologische benadering heeft ook ruimte om de pastor in te zetten als mediator of arbiter, maar altijd werkend binnen een bijbels-moreel kader.¹¹¹ Dat neemt niet weg dat de pastor wijsheid en zelfreflectie nodig heeft om in een casus op het juiste moment de beslissing te nemen een professionele therapeut of mediator in te zetten.

5. Investeer in tijden van polarisatie juist extra in geestelijke toerusting van de gemeente door de kern van het evangelie en de relatie met de drie-enige God centraal te stellen.

Een van de effecten van groeiende polarisatie is dat pushers en joiners hun identiteit binnen de gemeente meer en meer gaan verbinden met hun standpunt en zienswijze. Deze dynamiek leidt de aandacht af van het feit dat gelovige gemeenteleden in Christus verbonden zijn.

¹¹¹ Sande, *The Peacemaker*, 270-278; Poirier, *Peacemaking Pastor*, 183-219.

Iedere wij-zij is ingebed in een bovenliggend wij. Fans van twee voetbalclubs staan tegenover elkaar als de partijen tegen elkaar spelen, maar ze delen hun passie voor voetbal tegenover mensen die voetbal zinloos en saai vinden. D'66 en SGP bezetten tegenovergestelde polen in de Nederlandse politiek, maar als het gaat om de bescherming van de

Figuur 13 Wij-zij ingebed in bovenliggend wij

Nederlandse democratische rechtsorde weten zich verbonden en trekken ze samen op. Prediking die de gemeente en de individuele gelovigen onderwijst dat hun identiteit bepaald wordt door het 'in Christus zijn', werkt helend ten opzichte van het deconstructieve wij-zij, doordat deze prediking de gemeente terugleidt naar een wij, dat deel uitmaakt van een wij-zij op hoger niveau, zoals figuur 13 laat zien.

De grafiek in figuur 13 legt trouwens een complicerende factor bloot. Niet iedere 'behouder' of 'vernieuwer' in de gemeente is een oprecht gelovige. Die constatering zou kunnen leiden tot een verlegenheidsoplossing, waarbij het wel of niet gelovig zijn wordt geparkeerd en verdeeldheid wordt benaderd als een sociaal probleem, waarvoor seculiere oplossingen bestaan. Zo'n oplossing doet geen recht aan de gedachte dat in de kerk alles theologisch moet worden begrepen, omdat de kerk deel uitmaakt van het koninkrijk van God. Alle leden staan in relatie tot het hoofd Christus. "Samen bent u namelijk het lichaam van Christus, en ieder afzonderlijk Zijn leden" (1 Kor. 12, 27). De oplossing moet gericht zijn op het versterken van inspanningen om mensen door prediking en pastoraat naar Christus te leiden. Dit is een preventief middel met een niet snel te overschatten kracht.

De viering van het heilig avondmaal versterkt deze boodschap. Het is een sacrament dat de gemeente op geheel eigen wijze meeneemt naar een bovenliggende eenheid. Het klassieke avondmaalsformulier gebruikt metaforen om de gemeente te wijzen op deze eenheid, de metaforen van brood, wijn en het lichaam.

Uit vele graankorrels wordt immers één en hetzelfde meel gemalen en één brood gebakken, en uit vele geperste druiven vloeit één en dezelfde wijn en drank die zich tot één geheel mengt. Zo zullen wij allen, die door het waarachtig geloof in Christus ingelijfd zijn, door broederlijke liefde samen één lichaam vormen, omwille van Christus, onze geliefde Zaligmaker, die ons tevoren zo bijzonder heeft liefgehad.

Als er groeiende polarisatie in de gemeente is, kan de vraag gesteld worden of er niet te veel tweedracht zichtbaar is om het avondmaal te vieren. Het inzicht dat polarisatie en conflict verschillende fenomenen zijn, geeft richting aan het antwoord op deze vraag. Zolang er geen conflicteigenaren zijn en er nog geen duidelijk begin is van een conflict, juist dan, bij toenemende tweedracht, moet het avondmaal gevierd worden. Het avondmaal is een krachtige zichtbare prediking van de eenheid in Christus en een aansporing om in Hem met elkaar verbonden te blijven. Bij de voorbereiding van het avondmaal moet de deconstructieve polarisatie concreet benoemd worden (zie aanbeveling 8).

5.1.3 De pastor als herder

6. Ga actief op zoek naar bondgenoten in de gemeente om vanuit die verbondenheid de eenheid te herstellen

Als vermijden niet de rol van de pastor is en de poging om bruggen te bouwen tussen pushers risicovol is, rest de predikant geen andere keus dan zich te richten op de midden-groep, de silent. Er zijn enkele redenen waarom het nuttig is dat de predikant actief op zoek gaat naar bondgenoten binnen deze groep waartoe in de meeste gevallen uit zowel kerkenraadsleden als gemeenteleden behoren.

Door zichtbaar in deze groep te participeren versterkt de pastor de positie van de midden-groep, die in de dynamiek van polarisatie omstreden is omdat de pushers de middenpositie onder druk zetten. Het voorkomt dat een gemeenteleider bij toenemende polarisatie feeling met wat in de gemeente leeft verliest en teveel leunt op meningen binnen de kerkenraad en op gevraagde en ongevraagde adviezen van collega-predikanten en andere externe adviseurs. De derde reden is dat het een antwoord is op een gevoel van eenzaamheid dat kan ontstaan als de pastor bezet wordt door zorgen over de steeds extremere standpunten van de pushers. En tenslotte, de bondgenoten participeren in de bezinning en het denkproces over wat de gemeente in deze situatie echt nodig heeft, wat haar verlangens zijn en haar dilemma's.

Er zijn twee soorten geschikte bondgenoten voor de pastor: de wijze en bescheiden man of vrouw die luistert, denkt en bidt, maar geneigd is zich op de achtergrond te houden en de informele leiders van de silent. Bondgenoten kunnen gevonden worden door een sneeuwbal effect: bij de bekende bondgenoot informeren naar andere kandidaten.

7. Aarzel niet om pastorale aandacht te hebben voor de pushers in de gemeente.

Een van de boodschappen uit het denkkader polarisatie is: depolariseren gaat via het midden, laat daarom de polen los en faciliteer pushers niet door hen aandacht te geven.¹¹² Deze aanpak kan door de pastor als dilemma ervaren worden. De pusher is lid van de gemeente en valt onder de pastorale verantwoordelijkheid van de predikant. De vraag is niet of de pastor als herder van zijn kudde aandacht besteedt aan de pusher, maar wanneer en hoe.

Wat het wanneer betreft, het is raadzaam het gesprek te starten als de polarisatiegraad aan het dalen is. Voor de pastor zelf is het belangrijk dat hij de mentale ruimte heeft om het gesprek te laten plaatsvinden vanuit liefde en de ander kan zien als broeder of zuster. Jezus gebruikt deze relationele term in de bergrede: 'Gaat heen, verzoent u eerst met uw broeder' (Mat. 5,24). Heffelfinger noteert een aantal nieuwtestamentische bijbelcitatens die appelleren aan broederlijke liefde: Romeinen 12,10; 1 Thessalonicenzen 4,9; Hebreëën 13,1; 1 Petrus 2,17; 2 Petrus 1: 5-7; 1 Petrus 5,5.¹¹³

Wat betreft de inhoud en opbouw van het gesprek zal de pastor wisselen van thema. De oneliners op basis waarvan de pusher zijn relatieve positie wil versterken, kunnen het onderwerp niet zijn. Het gesprek kan evenmin gaan over dat aspect van de identiteit van de pusher, waarmee hij zich afzet tegen de tegenpool. De pastor gaat op zoek naar de pusher in de hoedanigheid als mens, als lid van de gemeente en als christen. Het denken in fasen is helpend, omdat iedere gespreksfase een eigen gewenste uitkomst heeft. Het is mogelijk dat de ontmoeting met de pusher zoals hieronder beschreven, meerdere gesprekken omvat.

De fasen vallen samen met drie verschillende ontmoetingen: een ontmoeting van de ander als mens, als lid van de gemeente, en als christen. Als mens kan hij de pusher ontmoeten in de lijdensdruk die de rol van pusher met zich meebrengt, zoals gevoelens van miskenning, van stress en het zich onbegrepen voelen. Hij kan de pusher ook ontmoeten als mens, door op zoek te gaan naar de eigenschappen en de persoonlijke verlangens die de pusher naar een van de polen hebben gedreven. Deze ontmoeting bepaalt het eerste gedeelte van het gesprek. Het is geslaagd als de pastor de emoties van de pusher gehoord en

¹¹² Brandsma, *Polarisatie*, 83.

¹¹³ Heffelfinger, *Peacemaking Church*, 120-121.

‘uitgepakt’ heeft, zonder ook maar de suggestie te hebben gewekt dat hij er een oordeel over heeft.

In de tweede fase van het gesprek ontmoet de pastor de ander als lid van de gemeente. Welke positieve intentie bracht de pusher in beweging en houdt hem mogelijk nog bezig? Wat betekent de gemeente voor hem? Waarover maakte hij zich zorgen? Wat was zijn verlangen? Wat maakte dit zo belangrijk voor hem? Het is het zoeken van de plus achter de min.¹¹⁴

Het hoort bij de roeping van de predikant de pusher als christen in de spiegel te laten kijken. Dat is de derde fase. Het heeft de voorkeur om meteen de Schrift te openen en het gesprek te voeren aan de hand van bijbelgedeelten die samen worden gelezen. Vanuit het Woord zal het gesprek hier een confronterend karakter hebben. Als de pusher tijd nodig blijkt te hebben om dit te verwerken is nazorg door de pastor een must.

Het empirisch gedeelte van dit onderzoek levert een mooi voorbeeld op van het nut en de noodzaak van confronteren. Eelco confronteerde een pusher respectvol, vriendelijk en concreet met zijn gedrag en manier van communiceren. Als gevolg hiervan veranderde het gedrag van de pusher. Terwijl hij eerst veel negatieve kritiek had, was hij nu gematigd en begon de predikant regelmatig om advies te vragen over kwesties in de wijk. Als antwoord op de vraag wat gewerkt had, verwees hij naar de duidelijkheid en directheid van de pastor.

5.1.4 De pastor als bestuurder

8. Wees transparant en benoem de polarisatie.

In het gebed dat deel uitmaakt van het klassieke bevestigingsformulier voor predikanten wordt gevraagd of God de dienaren van het woord door de Geest “hoe langer hoe bekwaamer [wil] maken”. Een aspect dat daarbij benoemd wordt is “kloekheid om het volk waarover hij gesteld is (...) in christelijke vrede te onderhouden.” Kloekheid is een verouderd woord dat in deze context verwijst naar een geestelijke eigenschap, naar lef in handelen en optreden.¹¹⁵ De eerste stap naar het beïnvloeden van groeiende polarisatie is het aan de orde stellen. Daarvoor is lef nodig. In de praktijk deïnen gemeenteleiders daarvoor terug. Ze ervaren communicatie als risicovol. Onzorgvuldige uitspraken en berichtgeving kunnen door de ander als brandstof gebruikt worden. Maar de angst daarvoor mag niet

¹¹⁴ De uitdrukking is van Coert Visser, *Progressie gericht werken: Betekenisvolle vooruitgang* (Driebergen: Just-in-Time Books, 2016), 118-119.

¹¹⁵ Voor een overzicht van betekenissen zie het Woordenboek der Nederlandse Taal i.v.; <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M033901&lemma=kloekheid&do-main=0&conc=true> [1 augustus 2023].

leiden tot vermijden.¹¹⁶ Heffelfinger wijst erop dat veel conflicten ontstaan, omdat niemand het initiatief neemt om het aan de orde te stellen. 'No one will move to start the logjam. Neither will humble himself, take the risk, and venture to communicate.'¹¹⁷ Jim van Yperen wijdt zijn *Peacemaking. A Guide to overcome church conflict* een apart hoofdstuk aan ontwijkend gedrag en concludeert 'If they gave as much energy to reconciling the conflict as they did to avoiding it, they and the church would be far more productive and healthy'.¹¹⁸ Alle respondenten namen deze eerste stap naar verbetering. Het benoemen van de polarisatie biedt de kans om het vóórkomen van verschillende zienswijzen in de gemeente te normaliseren en de positieve en constructieve intenties achter de verschillende standpunten te verkennen en vervolgens met de polarisatie aan de slag te gaan.

9. Benut inzichten en wijsheid vanuit leiderschapsdenken

In het empirische gedeelte van dit onderzoek, blijkt hoe belangrijk bestuurlijke beslissingen zijn. De besluitvormingsprocedure veranderen omdat er een ongeestelijk machtspatroon ontstaat in de kerkenraad, maakt het verschil in de casus van Eelco. Zowel Vincent als Timo ervaren de kracht van een andere werkvorm bij de opening van de kerkenraadsvergadering, waarbij een monoloog plaats maakt voor een dialoog. In zijn reflectie en het vervolg op de inbreng van een ander perspectief tijdens een heidesessie van de centrale kerkenraad maakt Diederik bestuurlijke overwegingen. Hij benadrukt ook het belang van 'fatsoenlijke' procesbewaking bij kwesties in de gemeente.

Leiderschap vraagt om een geestelijke houding van nederigheid, waardoor er ruimte is om samen met anderen te reflecteren op de gang van zaken en op de leidinggevende kwaliteiten en attitude van de pastor. Om deze reden, maar misschien nog meer omdat een sterke inhoudelijke betrokkenheid op de gemeente deel uitmaakt van de roeping van de pastor, kan de pastor of kerkenraad besluiten dat de predikant binnen de kerkenraad niet de rol van voorzitter op zich neemt. Van de vier predikanten die participeerden in het onderzoek waren er twee geen voorzitter van hun de kerkenraad. Een andere besloot zich structureel van stemming te onthouden.

¹¹⁶ 'More than any other institution, the church avoids conflict and confrontation', *Oppenshaw, D.L. e.a., "Conflict resolution", 2-3.*

¹¹⁷ Heffelfinger, *Peacemaking Church*, 118-119.

¹¹⁸ Yperen, van, *Making Peace*, 24.

10 . Initieer activiteiten en bijeenkomsten waardoor de verschillende wij-zij's elkaar beter leren kennen.

De verschillende fasen van een conflict vragen om een verschillende dialoog (zie figuur 14). Als preventie nog aan de orde kan zijn, dan moet de dialoog gericht zijn op beter kennen van de ander, op harmonie en past een open inschrijving, met een ontspannende werkvorm, bijvoorbeeld een maaltijd. Tijdens de onderhoudsfase richt een dialoog in de meeste situaties meer schade aan, doordat de dialoog zelf brandstof levert voor het conflict. Als het doel is bemiddeling, dan is het onderwerp van de dialoog het conflict, gericht op erkenning, op de eigen ervaring. In deze fase kan besproken en getraind worden hoe om te gaan met het wij-zij denken binnen de gemeenschap. De deelnemers voor deze dialoog worden gerekruteerd. Als er ruimte is voor verzoening, kunnen de deelnemers aangeven wat ze vanuit hun levensovertuiging kunnen inbrengen en kunnen de bronnen ingezet worden om vreedzaam samen te leven, op weg naar een nieuw wij.

\Stadium	preventie	interventie	bemiddeling	verzoening
Onderwerp	Harmonie	x	Conflict	Levensovertuiging
Wat en wie	Identiteit -ander	x	Eigen ervaring - ik	Relatie – wij
Niveau	Kennis	x	Vaardigheden	Houding
Deelname	Open inschrijving	x	Rekruteren, wij en zij apart	Rekruteren wij en zij samen
Kenmerk	Gesprek	x	Training en gesprek	Bezinning, training en gesprek

Figuur 14 Dialogen in de verschillende stadia van polarisatie

Hoe dan ook, timing is alles. Een op harmonie gerichte samenkomst, een ledenvergadering of gemeentebijeenkomst om het conflict uit te praten, in de fase waarin het conflict is geëscaleerd, doet meer kwaad dan goed.

In het stadium van preventie zijn activiteiten nuttig die plaats vinden in een ongedwongen setting en die gericht zijn op harmonie, op het elkaar dwars door de wij-zij's heen leren kennen, met elkaar in gesprek gaan. Deze fase, die grotendeels samenvalt met de voorbereidingsfase van een conflict, kan zich uitstrekken over een aanzienlijke periode. Een gemeente groeit langzaam uit elkaar, waardoor het wij-zij denken toeneemt. Gedurende deze hele periode is aandacht voor preventie nuttig.

Het is een misvatting dat activiteiten gericht op harmonie en sociale samenhang van de gemeente minder zouden passen bij een kerkelijke praktijk. Het samen brunchen of barbecueën, wandelen of sporten, muziek maken en samen zingen, staan in het theologisch perspectief van 'gemeenschap oefenen'. Tenzij de gemeente geestelijk uitgedoofd is, zal dat theologisch perspectief te herkennen zijn in verschillende beelden: de leidinggevende die tijdens een strandwandeling een goed gesprek voert met een jongere; de volleybalwedstrijd waarbij een jongvolwassene die lijkt af te dwalen, in hetzelfde team speelt als een ambtsdrager en waar de basis gelegd wordt voor een pastoraal contact; de barbecue die eindigt met dankzegging en lofzang; de aandacht voor de randfiguur tijdens bij de brunch. De casussen uit dit onderzoek leveren ook voorbeelden aan: klussen bij een evangelist in de gemeente van Timo, de volleybalmatch tussen kerkenraadsleden en jongeren en de inspanning van Eelco om aan de hand van een seculiere methode de verschillen tussen de leden van de kerkenraad zichtbaar te maken, met als doel zelfinzicht en het op christelijke wijze aanvaarden van zichzelf en de ander als schepsel van God.

5.2 Tien aanbevelingen op een rijtje.

1. Denk, handel en communiceer vanuit een vitale verbondenheid met Christus.
2. Laat je inzichten leiden door de Bijbelse wijsheid.
3. Wantrouw je intuïtie, benut de inzichten uit seculiere bronnen over polarisatie en conflict.
4. Onderwijs de gemeente uit het Woord van God, zodat ze toegerust wordt om in wijsheid en liefde om te gaan met verschillen en polarisatie.
5. Investeer in tijden van polarisatie juist in geestelijke toerusting van de gemeente over de kern van het evangelie en over de relatie van de gemeente met de drie-enige God.
6. Ga actief op zoek naar bondgenoten in de gemeente om van uit die verbondenheid de eenheid te herstellen.
7. Aarzel niet om pastorale aandacht te hebben voor de pushers in de gemeente.
8. Wees transparant en benoem de polarisatie.
9. Benut inzichten en wijsheid vanuit leiderschapsdenken.
10. Initieer activiteiten en bijeenkomsten waardoor de verschillende wij-zij's elkaar beter leren kennen.

6 Evaluatie

In dit slothoofdstuk maak ik over drie thema's evaluatieve opmerkingen: over TAR als instrument, over polarisatie, ambt en gezag en ten derde over de relevantie van dit onderzoek. De keuze voor TAR als instrument hangt samen met het feit dat ik besloot een variant van TAR te ontwerpen. Bij het thema polarisatie, ambt en gezag komen twee bronnen samen die in dit onderzoek intensief gebruikt zijn: het seculiere denkkader polarisatie en de bijbels-theologische benadering van polarisatie. Paragraaf 5.3 paragraaf reflecteert op de claims over relevantie die gesteld zijn in paragraaf 1.2. Ik sluit af met een woord van dank.

6.1 Werken met Theological Action Research

De keuze om TAR daadkrachtiger en pragmatischer ingericht in te richten, heeft onmiskenbaar bijgedragen aan het succes van dit onderzoek. Na het in kaart brengen van de stand van zaken middels de formats van het denkkader polarisatie gingen de participanten meteen over tot actie, in plaats van te starten met verzamelen van data om de bestaande situatie te analyseren. Uit het empirisch onderzoek bleek de kracht van deze aanpak.

Het is ten eerste een snelle aanpak. In mijn planning was ik ervan uit gegaan dat de respondenten tijdens de eerste bijeenkomst zouden nadenken over mogelijke interventies om op de volgende bijeenkomst een definitief vormgegeven interventie te presenteren. De praktijk was dat de deelnemers al voor de tweede bijeenkomst een belangrijke interventie hadden gedaan. In de casus van Timo was het eindresultaat binnen een maand bereikt. Hij scoorde op 23 februari 2023 een tienpuntschaal 'Gewenste situatie' van een 4 (bij aanmelding) naar een 7 (nu), en relativeerde die 7 een maand later tijdens een bijeenkomst als volgt:

Het kan ook nog zo zijn, dat ik misschien een zeven of een acht zeg, maar dat ik misschien te laag zit. Moet ik niet gewoon zeggen: "Ik mag dankbaar zijn, eigenlijk is dit al een tien? (Timo)

Er is ten tweede sprake van krachtig eigenaarschap dat bestaande kennis en ervaring respecteert en benut. De deelnemers voelden zich voor honderd procent eigenaar van hun deel in het onderzoek, namelijk het veranderproces in hun eigen kerkelijke praktijk. Ik zag hen op dit punt als de experts. Zij kenden de gemeente, de mensen en de cultuur, en wisten intuïtief wat wel of niet zou werken in hun kerkelijke praktijk. Ik was eigenaar van het onderzoek en expert op het gebied van gedocumenteerde kennis over de aanpak van polarisatie.

Ten derde, in tegenstelling tot een onderzoek dat zich richt op de analyse en diagnose, veranderen bij actieonderzoek concrete situaties. De polarisatie is in de kerkelijke praktijken waarbinnen de respondenten werken, afgenomen.

De verandering van TAR naar een korte, op de toekomstgerichte methode, waarbij de deelnemers als experts gezien worden, maakt TAR methodisch verwant aan de Solution Focused Approach, die afkomstig is vanuit de GGZ. Deze methodiek, in Nederland bekend onder de naam oplossingsgerichte benadering of progressie gerichte aanpak, onderzoekt de gewenste toekomst, in plaats van het verleden en staat in contrast met onderzoek dat gericht is op het ontstaan en de aard van het probleem. De expertise van de client omvat niet enkel een diep begrip en aanvoelen van zijn omstandigheden, maar strekt zich ook uit tot het vermogen om daardoor de meest geschikte oplossing te formuleren. Onderstaande definitie vat deze aspecten samen

Solution-Focused Brief therapy (SFBT) is a future-oriented, goal-directed approach to solving human problems of living. (...) SFBT aims to work collaboratively with the client who understands his own circumstances the best in order to arrive at a solution that is pragmatic and realistic to fit his needs. The result is a respectful, brief therapy with workable solutions that the client can actually carry out by making needed changes.¹¹⁹

6.2 Polarisatie, ambtelijk gezag en tucht

De vraag kan gesteld worden “Wat is de betekenis van ambtelijk gezag bij polarisatie?” Binnen het denkkader polarisatie is de vierde gamechanger: verander van toon. Paulus verandert in Romeinen 14-15 wel van onderwerp, maar zijn toon kenmerkt zich niet door *mediative speech* en *mediative behaviour*,¹²⁰ twee aspecten die door Brandsma als een noodzakelijke voorwaarde worden gezien om te depolariseren.¹²¹ Paulus is bruggenbouwer, noch scheidsrechter, en positioneert zichzelf ook niet op de zesde positie. Hij spreekt met gezag, vanuit een bovenpositie, vanuit een duidelijke stellingname over hoe het is en hoe het hoort, en spoort de gemeente aan. Hij bestraft de broeders en zusters. “Wie bent u, dat u de huisslaaf van een ander oordeelt?” (14,4) “U echter, wat oordeelt u uw broeder? Of ook u, wat minacht u uw broeder?” Spreken vanuit een bovenpositie geldt nog sterker voor de toon die Jakobus hanteert in zijn brief aan de gemeenten in de diaspora. “Overspelige mannen en vrouwen, weet u [dan] niet dat de vriendschap met de wereld vijandschap tegen God is?” (4, 4). De bijbels-theologische benadering heeft oog voor gezag,

¹¹⁹ <https://www.solutions-centre.org/what-is-the-solution-focused-approach> [2 augustus 2023]

¹²⁰ Post, “Polarisatie als bedding”.

¹²¹ Brandsma, *Polarisatie*, 91.

het inbrengen van de stem van God in de conversatie. Dat laat onverlet dat niet veel predikanten de toon van Paulus en Jakobus over zullen nemen.

Hieraan gekoppeld is de vraag stellen of de kerkelijke tucht een rol kan spelen als pushers voortdurend steeds extremere uitspraken gaan doen en de gemeente uit elkaar lijkt te drijven? Ik wil over deze kwestie vier opmerkingen maken.

De kerkelijke tucht is geen ouderwetse strafmaatregel. Tucht mag nooit gebruikt worden als pressiemiddel.

De bedoeling van de tucht is de eer van God, het behoud van de zondaar en het heil van de gemeente.¹²² Het laatste element van deze opsomming maakt de vraag naar de betekenis van tucht bij deconstructieve polarisatie relevant.

Ten derde versterkt de vraag naar de rol van de tucht bij deconstructieve polarisatie de noodzaak van Woordverkondiging over het thema polarisatie en conflicten in de gemeente. Als de Woordverkondiging berust op een correcte exegese, “to the point” en zelf-reflecterend is, komt in de verkondiging van het Woord de tucht tot uitoefening,¹²³

En tenslotte, een tuchtmaatregel tegen pushers is in veel kerken ongeloofwaardig, omdat de tucht nauwelijks functioneert en/of zich uitsluitend richt op het zevende gebod.

De vragen over ambtelijk gezag en tucht problematiseren de positie van de pushers. Bij polarisatie in een politieke context is de strategie om geen aandacht te geven aan de pushers effectief en deze aanpak lijkt me moreel verantwoord, omdat het bij het machtsspel hoort. In een machtscultuur zijn erbij horen of er niet bij horen, belangrijk zijn of niet belangrijk zijn, nu eenmaal passende sturingsmiddelen. De kerk is een gemeenschap van liefde en loyaliteit. Daarom is het van een pastor teveel gevraagd om geen aandacht te geven aan de pushers. Een herder wil er voor al zijn schapen zijn, ook voor de schapen op de polen. De vraag hoe die pastorale aandacht vorm te geven is de moeite waard en wordt in deze thesis beantwoord in aanbeveling 7.

Onder dit kopje ‘ambtelijk gezag, polarisatie en tucht, wil ik ook twee zaken naar voren brengen die te maken hebben met de gelijkwaardigheid van de kwesties waarover de polarisatie gaat. Zijn de subjecten van polarisatie vergelijkbaar? Is een wij-zij over de liturgie van hetzelfde kaliber als een wij-zij over een essentieel leerstuk van de kerk? Iedere gemeenschap die vanuit een heldere identiteit wil bestaan, staat voor het grensvraagstuk. Identiteit vraagt om afgrenzing. Wij tegenover zij. De gemeente van Christus zou hierover eerlijk en glashelder moeten communiceren. Het vraagt om wijsheid, om tact en beslistheid.¹²⁴ De pastor heeft daar een functie in en juist op dat punt tekent zich een probleem

¹²² Boele-Noort, T.E., “Beginsel en procedures van tucht”, in Herman J. Selderhuis (ed.), *Handboek Gereformeerd Kerkrecht* (Heerenveen: Uitgeverij Groen, 2019), 402.

¹²³ Boele-Noort, T.E., “Tucht over belijdende leden en doopleden”, in Herman J. Selderhuis (ed.), *Handboek Gereformeerd Kerkrecht* (Heerenveen: Uitgeverij Groen, 2019), 404.

¹²⁴ Reitsma, Bernard en Sake Stoppels, “Begrensde openheid. Reflecties op het thema bounded of centered set”, *Inspirare 2022-4* (2022), 58.

af. Bij kwesties over de leer staat hij gewoonlijk zelf in het brandpunt van de polarisatie. Welke mogelijkheden er zijn tot depolariseren als de prediking of positie van de predikant zelf in het geding is? Ik laat deze vragen hier liggen. Het zou een nieuw onderzoek vergen om ze recht te doen.

6.3 De relevantie van dit onderzoek

In paragraaf 1.2 werd de voorspelling gedaan dat dit onderzoek relevant zou zijn voor predikanten, theologische seminaries en voor de wetenschappers. De laatste claim zweemt naar arrogantie. De gedachte dat een student van een masteropleiding theologie een methodische bijdrage kan leveren aan de discipline van de praktische theologie, roept een gevoel van misplaatstheid op. Desalniettemin hoop ik dat het ontwerp, de ervaring en evaluatie van deze vorm van Theological Action Research theologen enthousiasmeert om vaker met TAR aan het werk te gaan.

Als het gaat over de plaats van conflictbeheersing binnen het curriculum van de theologische opleidingen heb ik als mediator die regelmatig bij kerkelijke conflicten betrokken wordt, meer recht van spreken. De aandacht die er is voor conflictbeheersing, verschilt sterk per opleiding. Ik ben ervan overtuigd dat de inzichten waar dit onderzoek toe heeft geleid en die onder meer gebaseerd zijn op het denkkader polarisatie en op de bijbels-pastorale benadering, de potentie hebben om de programma's significant te verrijken, al was het alleen maar omdat dit het eerste onderzoek is dat aandacht vraagt voor preventie bij conflicten. In deze mening weet ik me gesteund door de predikanten die door hun motivatie en inzet een essentiële bijdrage leverden aan dit onderzoek.

Het mooie van een onderzoek met een empirisch component is dat de relevantie voor de kerkelijke praktijk deel uitmaakt van het onderzoek zelf en het volstrekt overbodig is deze achteraf aan te tonen. Een van de ervaren pastors maakte de opmerking dat de grootste winst van het traject was dat het hem bewust maakte van wat hij intuïtief wist. Overtuigender kan relevantie niet aangetoond worden. Hij zag het als een bevestiging van het inzicht dat het Woord het belangrijkste middel is, dat je geen hulpverlener moet gaan spelen, en dat je leerstellig in de prediking ook geen grenzen hoeft te verleggen om iedereen erbij te houden.

Ik herinner me de sessies, waarin predikanten van vier verschillende kerkgenootschappen samen de Bijbel lazen, converseerden, zich lieten verrassen door nieuwe ervaringen en inzichten en genoten van een gezamenlijke maaltijd, als een oase van vrede, waar nieuwe inzichten over polarisatie rijkelijk konden opbloeien.

Nog voor de afronding van deze scriptie blijkt er aandacht voor het onderzoek. De belangstelling van journalist Huib de Vries werd getriggerd door de in kerkbladen gepubliceerde oproepen voor deelname. Hij publiceerde op 13 april 2023 een uitgebreid artikel in het Reformatorisch dagblad, waarvoor hij ook twee deelnemende predikanten had

geïnterviewd.¹²⁵ In hetzelfde dagblad stond een samenvatting van een lezing die W.N. van Middelkoop hield en die voor een belangrijk gedeelte op het onderzoekstraject was gebaseerd.¹²⁶ Op 8 juni 2023 werd ik op de VU Amsterdam uitgenodigd voor een Pitch en Posterprogramma Lopend Onderzoek dat georganiseerd was door de Leerstoel Mediation, de Mediatorsfederatie Nederland en het Centrum voor Conflicthantering.

6.4 Woord van dank

Het stemt me tot diepe vreugde en dankbaarheid jegens God dat het onderzoek bijgedragen heeft aan een verbetering van het geestelijke klimaat in de gemeentes van de predikanten die in dit onderzoek hebben geparticipeerd. Naast de Heere dank ik de predikanten die met zoveel kennis, inzet en betrokkenheid aan dit onderzoek wilden deelnemen. Professor M.J. Kater en A. de Muynck, ben ik erkentelijk voor hun deskundige begeleiding en waardevolle adviezen. En tenslotte dank aan mijn schoondochter, Hanneke Post-de Pater, die de eindredactie van deze thesis op zich wilde nemen.

Shalom

¹²⁵ Vries, Huib de, "Christelijk omgaan met verschillen", *Reformatorisch Dagblad*, 13 april 2023.

¹²⁶ Middelkoop, W.N., "Christen moet in tijd van polarisatie bij Schrift leven", *Reformatorisch Dagblad*, 24 maart 2023.

Bijlagen

1. Rekruteren

Tekst in de landelijke kerkbodes:

Voor een onderzoek over preventieve conflictbeheersing in kerkelijke gemeentes zou ik graag in contact komen met predikanten die te maken hebben met hoge en/of toenevende spanning in hun gemeente.

Het onderzoek zal plaats vinden in de eerste helft van 2023 en de predikanten zullen in drie bijeenkomsten begeleid worden om actief in de eigen gemeente het wij-zij-denken tot normale proporties terug te brengen. Lopende het onderzoek zal een nieuwsbrief worden verspreid. Vertrouwelijkheid wordt gewaarborgd. Voor informatie over directe betrokkenheid bij het onderzoek of inschrijving voor de nieuwsbrief kunt u een email sturen aan info@sdpadvies.nl. Het onderzoek vindt plaats in het kader van het masterprogramma HGT van de Theologische Universiteit Apeldoorn.

Dr. S.D. Post - Gorinchem.

Tekst in de mail:

Geachte predikant,

Onlangs heb ik in [landelijk kerkblad] een oproep laten plaatsen die gericht was op predikanten die te maken hadden met spanningen in de gemeente. Wellicht heeft u de advertentie/oproep gezien. Helaas heeft niemand op de advertentie gereageerd. Het zou mooi zijn als de reden was, dat er nergens in de gemeenten spanningen zijn.

Via deze mail, die ik aan predikanten stuur van wie het email adres in een kerkelijk jaarboek staat, doe ik nog een keer een oproep. Misschien kent u een predikant die te maken heeft met polarisatie in de gemeente heeft en wilt u deze mail aan hem doorsturen.

Spanningen in de gemeente leiden gemakkelijk tot conflicten. Andersom, als je het wij-zij-denken tot normale proporties terug weet te brengen, kun je menselijkerwijs een conflict in de gemeente voorkomen. Tijdens het project (jan-mei 2023) komt een groepje van maximaal vier predikanten drie keer bij elkaar om van elkaar te leren, samen te onderzoeken naar wat Gods Woord hierover zegt en ervaringskennis op te doen van theorie

over preventie van conflicten in kerkelijke gemeenten. Voor het project start en na afloop is er een een-op-een gesprek met mij. Ik doe dit project in het kader van een Masterstudie Theologie aan de Theologische Universiteit Apeldoorn. Uiteraard is vertrouwelijkheid gewaarborgd.

Laat het op korte termijn weten als u vragen hebt of geïnteresseerd bent om mee te doen.

Met vriendelijke groet

Steef Post

2. Gespreksleidraad

Startgesprek.

Polarisatie en gemeente

- Wat is uw zienswijze op polarisatie in de gemeente of kerkenraad?
- Wat is de waarde, wat is het gevaar?
- Wat is uw theologische zienswijze op polarisatie?
- Is uw zienswijze verandert sinds u zich hebt aangemeld voor dit traject?

Rol en roeping van de predikant

1. Wat is u zienswijze op de rol van een predikant?
2. Hoe hangt dat samen met het ambt?
3. Hangt het samen met uw roeping?
4. Wat zijn uw ervaringen en hoe kijkt u daarop terug?
5. Wat doet het met u zelf? Is er sprake van een persoonlijke ontwikkeling?
6. Wat zou u graag willen?

Slotgesprek

Wil je een of twee momenten beschrijven waarbij je dacht: "Hier gebeurt iets moois. Hier krijg ik een prachtig nieuw inzicht".

Vervolg vragen

1. Wat veranderde hierdoor in de praktijk?
2. Wat in je inzicht in de rol van de pastor bij polarisatie?
3. Hoe veranderde hierdoor in jouw inzicht in de theologie van wij-zijdenken, van de gemeente?
4. Ben je anders gaan denken over de bijbel, het kerkrecht, het gezag van de ambten bij polarisatie?
5. Wat was de betekenis van de toegevoegde theorie (seculier en theologisch) door de onderzoeker?

Waardering en slot opmerking

3. Toestemmingsverklaringformulier (informed consent)

Toestemmingsverklaringsformulier onderzoek
(informed consent)

Theological University of Apeldoorn

serving knowledge

Hoofdonderzoeker Naam: S.D. Post
E-mail: 0649498144
Telefoon:

Onderzoeksassistent Naam: N.V.T.
E-mail:
Telefoon:

Titel onderzoek: Pastor, polarisatie en preventie

Beste deelnemer,

Wilt u dit formulier goed doorlezen en als u akkoord gaat met alle genoemde punten, dit formulier ondertekenen?

- Ik heb de informatiebrief gelezen. Ook kon ik vragen stellen. Mijn vragen zijn goed genoeg beantwoord. Ik had genoeg tijd om te beslissen of ik meedoe.
- Ik weet dat meedoen vrijwillig is. Ook weet ik dat ik op ieder moment kan beslissen om te stoppen met het onderzoek. Ik hoef dan niet te zeggen waarom ik wil stoppen.
- Ik begrijp dat de gesprekken zullen worden opgenomen en uitgeschreven. Het verkregen audiomateriaal en uitgeschreven tekst zal alleen voor analyse worden gebruikt en niet openbaar gemaakt worden.
- Ik weet dat de gegevens vertrouwelijk zullen worden behandeld en dat resultaten van het onderzoek alleen anoniem aan derden bekend gemaakt zullen worden.
- Ik geef toestemming om mijn gegevens nog 10 jaar na dit onderzoek te bewaren.
- Ik wil meedoen aan dit onderzoek.

Naam deelnemer:
Handtekening:

Datum : __/__/__

**Toestemmingsverklaringformulier onderzoek
(informed consent)**

Theological University of Apeldoorn

sharing knowledge

In te vullen door de uitvoerende onderzoeker

- Ik verklaar dat ik deze deelnemer volledig heb geïnformeerd over het genoemde onderzoek.
- Als er tijdens het onderzoek informatie bekend wordt die de toestemming van de proefpersoon zou kunnen beïnvloeden, dan breng ik hem/haar daarvan tijdig op de hoogte.

Naam onderzoeker: S D Post

Handtekening:

Datum: 08/02/23

De deelnemer krijgt een volledige informatiebrief mee, samen met een kopie of duplicaat van het getekende toestemmingsformulier.

Literatuur

- Adelman, Clem “Kurt Lewin and the Origins of Action Research” *Educational Action Research*, 1/1, 7-24, <https://doi.org/10.1080/0965079930010102>
- Allison jr, Dale C., *James: A critical and exegetical commentary on the epistle of James*, ICC, London: Bloomsbury, 2013.
- Baarda, Petronelle. *Floreren: een praktisch-theologisch onderzoek over positieve psychologie in de praktijk van het onderwijs*, diss., Theologische Universiteit Apeldoorn, 2022.
- Bakker, J.M. en F. Bannink, “Solution focused brief therapy in psychiatric practice”, *Tijdschrift voor psychiatrie* 50 (2008), 55-59.
- Boele-Noort, T.E., “Beginsel en procedures van tucht”, in Herman J. Selderhuis (ed.), *Handboek Gereformeerd Kerkrecht*, Heerenveen: Uitgeverij Groen, 2019, 388-403.
- Boele-Noort, T.E., “Tucht over belijdende leden en doopleden”, in Herman J. Selderhuis (ed.), *Handboek Gereformeerd Kerkrecht*, Heerenveen: Uitgeverij Groen, 2019, 404-411.
- Bosman, Jasper, *Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands: a study of liturgical ritual practice in Dutch Reformed churches*. Groningen: Institute for Ritual and Liturgical Studies, Protestant Theological University Centre for Religion and Heritage, University of Groningen, 2020.
- Brandsma, Bart, *Polarisatie: Inzicht in De Dynamiek Van Wij-Zij Denken*. Schoonrewoerd: BB in Media, 2016.
- Brandsma, Bart, *De hel, dat is de ander: het verschil in denken van moslims en niet-moslims*. Schoonrewoerd: BB in Media, 2016⁴.
- Bryman, Alex, *Social research methods*. Oxford: Oxford university press, 2016⁵.
- Cameron, Helen, e.a., *Talking about God in Practice: Theological Action Research and Practical Theology*. London: SCM Press, 2010.
- Carson, D.A. en Douglas J.Moo, *An Introduction To The New Testament*, Grand Rapids: Zondervan Academic, 2005.
- Deursen, A.Th. van e.a., *Delen in eenheid. Omgaan met verschillen in de kerk*, GSEv-reeks 43. Barneveld: De Vuurbaak
- Floor, L., *Jakobus: brief van een broeder, CNT3*, Utrecht: Uitgeverij Kok, 2011⁴.
- Glasl, Friedrich, *Handboek conflictmanagement*, ed. Bert Bakker. Amsterdam: Uitgeverij SWP, 2015.
- Golverdingen, M., *Vernieuwing en verwarring: De Gereformeerde Gemeenten 1946-1950*. Houten: Den Hertog, 2014.
- Hare, Michael, *When Church Conflict Happens: A Proven Process for Resolving Unhealthy Disagreements and Embracing Healthy Ones*. Chicago: Moody Publishers, 2019.

- Heer, J.M.D. de, "Discussies rond verzoening door voldoening", in: Clements, G. e.a. (eds), *Verzoening door voldoening: een theologische verkenning*, Semper Reformandareeks. Apeldoorn: Uitgeverij De Banier, 2023.
- Heffelfinger, Curtis, *The Peacemaking Church: 8 Biblical Keys to Resolve Conflict and Preserve Unity*. Grand Rapids: Baker Books, 2018
- Holten, Johan van, *Rol en roeping. Een praktisch-theologisch onderzoek naar de rolopvatting van aanstaande, beginnende en oudere predikanten gerelateerd aan hun roepingbegrip*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2009.
- Evers, Jeanine en Fijgje de Boer, 'Het kwalitatieve interview: kenmerken, typen en voorbereiding,' in Jeanine Evers (ed.), *Kwalitatief interviewen: Kunst én kunde*, Den Haag: Boom Lemma Uitgevers, 2007.
- James, E. Alana, Tracesea Slater and Alan Bucknam, *Action Research for Business Nonprofit & Public Administration: A Tool for Complex Times*. Los Angeles: SAGE, 2017 .
- Jong, Peter de en Insoo Kim Berg, ed. Herman de Hoogh en Femke Graff. *De kracht van oplossingen: Handwijzer voor oplossingsgerichte gesprekstherapie*, Amsterdam: Pearson, 2004².
- Joosten, Carla en Eric Vrijssen, "Einde van de generatie Rutte, einde van een tijdperk", *EW*, 29 juli 2023
- Koshy, Valsa, *Action research for improving practice: a practical guide*, Los Angeles: Saga Publications, 2005.
- Marrow, Alfred J., *The Practical Theorist: The Live and Work of Kurt Lewin*. New York: Basic Books, Inc., 1969.
- Meister, Petra Inez, *Polarisering – die Dynamik des Wir-gegen-sie-Denkens: Darstellung und kritische Würdigung von Bart Brandsmas Polarisierungsmanagementkonzept*, Master thesis Europa-Universität Viadrina. Frankfurt, 2021.
- Middelkoop, W.N., "Christen moet in tijd van polarisatie bij Schrift leven", *Reformatorisch Dagblad*, 24 maart 2023.
- Miltenburg, Emily, e.a., *Burgerperspectieven, 2022/2*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2022.
- Mintzberg, Henry, *Mintzberg over Management: de wereld van organisaties*, ed. Th.H.J. Tromp. Amsterdam: Business Contact, 2002¹¹
- Oppenshaw, D.L. e.a., "Conflict resolution and reconciliation within congregations", *HTS Theologische Studies/ Theological Studies* 74/2 (2018).
<https://doi.org/10.4102/hts.v74i2.4641>
- Osborn, Carly, *The theory of Rene Girard: A very simple introduction*. Australian Girard Seminar, 2017².
- Otten, W. en W.J van Asselt, *Kerk en conflict: Identiteitskwesaties in de geschiedenis van het christendom*. Zoetermeer: Meinema, 2002.
- Poirier, Alfred, *The Peacemaking Pastor: A Biblical Guide to Resolving Church Conflict*. Grand Rapids: Baker Books, 2006

- Post, Steef, "Polarisatie als bedding voor conflicten. Over de achtergrond, logica en beheersing van kerkelijke conflicten", in Zondag, W.A. (ed.), *Spanningsvelden bij het werk in de kerk: een verkenning*, Apeldoornse Studies. Apeldoorn: Theologische Universiteit, 2023 (ter perse).
- Post, Steef, "De brief van Jacobus en de praktijk van de pastor: een theologische benadering van conflictbehandeling", paper TUA, 2023. (ongep.)
- Reitsma, Bernard en Sake Stoppels, "Begrensd openheid. Reflecties op het thema bounded of centered set", *Inspirare 2022-4*, (2022), 57-59.
- Roest, Henk de, *Collaborative Practical Theology Engaging Practitioners in Research on Christian Practices*, Leiden: Brill, 2020.
- Sande, Ken, *The Peacemaker: A Biblical Guide to Resolving Personal Conflict*. Grand Rapids: BakerBooks, 2004³.
- Sande, Ken and Kevin Johnson, *Resolving everyday conflict*. Grand Rapids/Michigan: Baker Books, 2011.
- Slack, Nigel, e.a., *Operations Management, second edition*. Harlow: Pearson Education, 1998.
- Soko-de Jong, Thandi, "Re-forming the Conversation as a Response to Polarization: A Case Study Exploration of the Dallas Statement", Zorgdrager, Heleen en Pieter Vos, *The Calling of the Church in Times of Polarization*. Leiden: Brill, 2023, 43-67.
- Spijker, W. van 't, *Conflictstof binnen de gemeente en de weg van het Evangelie*, Artiosreeks. Heerenveen: Groen, 2012.
- Strauch, Alexander, *If You Bite & Devour One Another. Biblical Principles for Handling Conflict*. Colorado Springs: Lewis and Roth Publishers, 2020⁷.
- Vanhoozer, Kevin J. en Owen Strachan, *The Pastor As Public Theologian: Reclaiming a Lost Vision*. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2015.
- Vergunst, P.J., "Verbindende Dominee", *De Waarheidsvriend*, 18 februari 2021.
- Visser, Coert en Gwenda Schlundt Bodien, *Doen wat werkt: oplossingsgericht werken, coachen en managen*. Culemborg, Van Duuren Media, 2009.
- Visser, Coert, *Progressie gericht werken: Betekenisvolle vooruitgang*. Driebergen: Just in Time Books, 2016.
- Voet, N.C. van der, "Een losprijs voor velen: verzoeningspastoraat", Meulen, H.C. van der (ed.), *Liefdevol oog en open oor: Handboek pastoraat in de christelijke gemeente*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2010⁴, 275-282.
- Vos, Pieter, "Introduction", Zorgdrager, Heleen en Pieter Vos, *The Calling of the Church in Times of Polarization*. Leiden: Brill, 2023, 1-21.
- Vries, Huib de, "Christelijk omgaan met verschillen", *Reformatorisch Dagblad*, 13 april 2023.
- Wagner, Maurice E., "Role Conflict and Countertransference in the Pastor-Counselor." *Journal of Psychology and Theology* 1 (1): 58-65.

- Watkins, Clare, *Disclosing Church: An Ecclesiology Learned from Conversations in Practice*. Abingdon: Routledge, 2020.
- Yperen, Jim van, *Making peace: A guide to overcoming church conflict*. Chicago: Moody publishers, 2002.
- Zorgdrager, Heleen en Pieter Vos, *The Calling of the Church in Times of Polarization*. Leiden: Brill, 2023.
- Zorgdrager, Heleen, "Theological Assessment of the Gender and Sexuality Debate in the Netherlands: The Case of the 'Nashville Statement'", Zorgdrager, Heleen en Pieter Vos, *The Calling of the Church in Times of Polarization*. Leiden: Brill, 2023, 89-117.

Voorkomen is beter dan genezen. Dat geldt ook voor conflicten in kerkelijke gemeenten. In deze masterthesis worden, vanuit de basisgedachte dat alles wat in een kerk gebeurt theologisch is, de mogelijkheden verkend die een pastor heeft om conflicten te voorkomen. De tien aanbevelingen zijn gebaseerd op zowel theoretisch als empirisch onderzoek. Vier predikanten namen deel in het onderzoek, door in hun eigen gemeente of kerkenraad aan de slag te gaan met groeiende polarisatie.